

Міністерство освіти і науки України
Чернігівський національний педагогічний університет імені
Т. Г. Шевченка

О. Б. СТІЛЮК

**ПРАКТИКУМ
З НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ
(1918 – 1945 рр.)**

Навчально-методичне видання

Стрілюк Олена Борисівна

**Практикум
з новітньої історії країн Азії та Африки
(1918 – 1945 рр.)**

Відповідальний редактор **К. М. Ячменіхін**
Науковий редактор **О. Б. Коваленко**
Технічний редактор **В. М. Лозовий**
Дизайн обкладинки **В. М. Лозового**
Авторська коректура

Підписано до друку 22.09.2014.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум. друк. арк. 19,0. Ум. фарб.-відб. 19,0. Обл.-вид. арк. 17,67.
Зам. 0133. Тираж 100 прим.

Видавець Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
Тел.(0462)972-661
www.lozovoy-books.eu.ua

Віддруковано ФОП Лозовий В.М.
14027 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

Чернігів
Видавець Лозовий В. М.
2014

УДК 94(477)(075.8)
ББК ТЗ(4УКР)я73-5
С 85

Рецензенти: доктор історичних наук,
професор Дятлов В. О.
кандидат історичних наук,
доцент Кондратьєв І. В.

Відповідальний редактор: доктор історичних наук,
професор Ячменіхін К. М.

Науковий редактор: кандидат історичних наук,
професор Коваленко О. Б.

С 85 **Стрілюк О. Б.**
Практикум з новітньої історії країн Азії та Африки (1918 – 1945 рр.): навчально-методичний посібник / О. Б. Стрілюк. –
Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. – 312 с.

ISBN 978-617-7223-41-1

Навчальний посібник містить фрагменти текстів джерел з новітньої історії країн Азії та Африки (1918 – 1945 рр.), які студенти мають опрацювати в процесі підготовки до семінарських занять з цієї дисципліни згідно з наведеними у посібнику методичними рекомендаціями, а також навчальну програму курсу, тестові завдання, список літератури з електронними ресурсами включно та інші додатки.

Для викладачів, студентів, учителів, усіх, хто цікавиться всесвітньою історією.

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (протокол № 6 від 29 січня 2014 р.)

УДК 94(477)(075.8)
ББК ТЗ(4УКР)я73-5

ISBN 978-617-7223-41-1

© Стрілюк О. Б., 2014

Африка в 1918 – 1945 рр.

1919	Панафриканський Конгрес у Парижі
1920	надання Великобританії та Франції мандату на управління Камеруном і Того
1920	отримання Великобританією мандату на управління Танганьїкою
1920	надання Південно-Африканському союзу мандату на управління Південно-Західною Африкою
1923	передача мандату на управління колишньою німецькою колонією Руанда-Урунді Бельгії
1930	вплив світової кризи на африканські колонії
1935, жовтень	початок італо-ефіопської війни
1940, серпень	підтримка Французькою Екваторіальною Африкою руху «Вільна Франція»
1941, серпень	Атлантична хартія США та Великобританії
1941-1942	військові дії англійських військ у Північній і Східній Африці
1942, листопад	висадка збройних сил США в Алжирі та Марокко
1944	конференція представників французьких колоній в Африці у Браззавілі
1945	Панафриканська конференція в Манчестері

Воєнні дії Другої світової війни в Північній Африці

1940, серпень	вторгнення італійських військ у Сомалі
1940, вересень	напад Італії на Єгипет. Звернення Італії по допомогу до Німеччини.
1941, лютий	висадка в Лівії німецького корпусу Е. Роммеля
1941, березень	наступ німецько-італійських військ. Частина британських військ укріпилася у фортеці Тобрук.
1942, травень	Тобрук капітулював.
1942, жовтень	Битва під Ель-Аламейном. Перелом у ході війни на користь союзників.
1942, листопад	висадка англо-американського десанту в Алжирі
1943, травень	звільнення Північної Африки від італо-німецьких військ

Палестина під мандатом Великої Британії

1917, листопад	Декларація Бальфура щодо Палестини
1920, квітень	Великобританія отримує офіційний мандат на Палестину
1933	посилення імміграції до Палестини євреїв з Німеччини
1936, квітень	повстання арабів проти єврейської присутності в Палестині
1939, травень	відмова Великобританії від Декларації Бальфура
1941	відновлення співпраці англійців з єврейськими організаціями
1944, листопад	зміна ставлення Великобританії до сіонізму
1945, жовтень	початок «англо-єврейської війни»
1946, липень	вибух у готелі «Цар Давид»
1947, лютий	передача питання про Палестину до ООН
1947, листопад	рішення ООН щодо Палестини
1948, травень	закінчення мандату Великобританії, створення Ізраїлю

Арабські держави між світовими війнами

1920, квітень	мандати Ліги Націй на управління Сирією та Ліваном отримала Франція, Іраком і Палестиною – Велика Британія
1921	об'єднання Кіренаїки і Триполітанії в Лівію
1922, липень	відокремлення Трансйорданії від Палестини
1922	проголошення незалежності Єгипту
1930	незалежність Іраку
1931	перетворення Лівії в італійську колонію
1932, вересень	проголошення королівства Саудівська Аравія
1934	визнання Англією незалежності Ємену
1934	початок видобутку нафти в Кувейті
1934	створення Х. Бургібою партії «Новий Дустур» у Тунісі
1938	початок видобутку нафти в Саудівській Аравії компанією «АРАМКО»
1943	надання незалежності Сирії та Лівану
1946, травень	проголошення незалежності Йорданії

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ.....	7
<i>Тема 1. Особливості становища країн Сходу після Першої світової війни</i>	<i>7</i>
<i>Тема 2. Індія: особливості національно-визвольного руху.....</i>	<i>46</i>
<i>Тема 3. Піднесення національно-визвольного руху в Китаї у 1919 р.</i>	<i>78</i>
<i>Тема 4. Національна революція 1925 – 1927 рр. у Китаї... ..</i>	<i>111</i>
<i>Тема 5. Туреччина між двома світовими війнами</i>	<i>145</i>
<i>Тема 6. Іран у період між двома світовими війнами</i>	<i>173</i>
<i>Тема 7. Тропічна та Південна Африка у 1918 – 1945 рр. .</i>	<i>206</i>
ДОДАТКИ.....	235
Програма курсу	235
Теми рефератів	245
Питання до екзамену	247
Тестові завдання	251
Творче завдання	269
Джерела та література до курсу.....	275
Електронні ресурси	289
Біографічні довідки	293
Словник основних термінів.....	299
Хронологічні таблиці.....	306

ПЕРЕДМОВА

Сучасні політичні процеси, що відбуваються в різних регіонах світу, з усією очевидністю підтверджують важливе місце країн Азії та Африки в міжнародному співтоваристві, зростання їх потенціалу й активності у забезпеченні власних національно-державних інтересів і вирішенні міжнародних проблем.

Протягом ХХ ст. країни Азії та Африки вели визвольну антиколоніальну боротьбу за незалежність і право самостійного розвитку, здійснювали пошук оптимальної моделі модернізації та вирішення основних проблем суспільства, створювали власні політичні системи, виробляли оптимальний зовнішньополітичний курс. Основні принципи, покладені в основу розвитку, були сформульовані саме протягом 20 – 30-х рр. ХХ ст. під впливом ситуації, що склалася після Першої світової війни.

Вивчення складних процесів, які відбувалися в традиційних і колоніальних суспільствах першої половини ХХ ст., є обов'язковою складовою якісної підготовки студентів-істориків. Практикум має на меті сприяти організації самостійної роботи студентів при підготовці до семінарських занять і в цілому при вивченні курсу. При його розробці були враховані основні зрушення в теоретичних і методологічних підходах, що відбулись в історичній науці протягом останніх десятиліть.

Завдання практикуму відповідають меті вивчення дисципліни «Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – 1945 рр.)» і передбачають:

– ознайомлення з основними джерелами та літературою з новітньої історії країн Азії та Африки (1918 – 1945 рр.);

– розвиток навичок наукового аналізу, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного процесу;

Реформи Мустафи Кемалю у Туреччині

1920, серпень	Севрський мирний договір щодо Туреччини
1922, вересень	остаточна поразка грецьких військ у Туреччині
1922, листопад	ліквідація султанату
1923, липень	підписання Лозаннського договору
1923, жовтень	проголошення республіки
1924, березень	ліквідація халіфату та початок реформ
1928, квітень	іслам перестав бути державною релігією
1929, липень	набуття Туреччиною самостійності у сфері митного регулювання
1931	прийняття програми Народно-республіканської партії («6 стріл»)
1938, листопад	смерть Ататюрка

Реформи Рези-шаха в Ірані

1919, серпень	підписання англо-іранського договору
1921, лютий	військовий переворот Рези-шаха в Тегерані
1921, лютий	підписання радянсько-іранського договору
1925, грудень	проголошення нової династії Пехлеві
1926, січень	початок реформ Рези-шаха
1937	погіршення відносин з СРСР
1941, серпень	введення в Іран радянських і англійських військ
1941, вересень	зречення Рези-шаха з престолу
1942	посилення впливу США в Ірані
1943, вересень	вступ Ірану в Другу світову війну

Афганістан між двома світовими війнами

1919, лютий	проголошення Аманулли-хана королем
1919, травень	третя англо-афганська війна
1921, лютий	афгано-радянський договір
1926	Наманганський договір з СРСР «Про ненапад і нейтралітет»
1928	закордонна поїздка Аманулли-хана
1929, лютий	зречення Аманулли-хана
1931, листопад	прийняття Конституції Афганістану
1933, листопад	вбивство короля Надір-шаха
1933, грудень	«обережна модернізація» короля М. Захір-шаха

3. Японія між двома світовими війнами

1920	післявоєнна економічна криза
1924	початок економічного пожвавлення
1924 – 1925	загальне виборче право та «відповідальний уряд»
1927, квітень	погіршення економічного становища та зміна уряду
1929, листопад	початок світової економічної кризи
1931, вересень	захоплення Маньчжурії
1933, лютий	вихід Японії з Ліги Націй
1937, березень	перетворення Японії у тоталітарну державу
1937, липень	початок «великої війни» з Китаєм
1938, листопад	оприлюднення концепції «нового порядку в Східній Азії»
1940, вересень	укладання «Троїстого пакту»
1941, квітень	підписання договору про нейтралітет з СРСР
1941, липень	окупація Індокитаю японськими військами
1941, грудень	напад Японії на Перл-Харбор
1942, червень	битва за Мідуей
1944	перехід США до активних операцій на Тихому океані
1945, березень	початок бомбардувань території Японії
1945, серпень	остаточний розгром Японії

- оволодіння практичними навичками роботи з історичними джерелами і науковою літературою;
- пробудження і розвиток інтересу до новітньої історії країн Азії та Африки, виховання поваги до культури цих країн, звичаїв, традицій, історичного минулого;
- вироблення наукового бачення суспільних явищ, подій, тенденцій минулого та сучасності;
- формування умінь критично аналізувати отриману з різних джерел інформацію, самостійно трактувати її, застосовувати набуті знання з історії для орієнтації в громадсько-політичному житті та оцінки суспільних явищ і подій;
- виховання національної та громадянської свідомості, формування толерантного, неупередженого ставлення до інших народів.

Практикум допоможе студентам при засвоєнні нових знань щодо:

- ✓ основних течій, рушійних сил і характеру національно-визвольних рухів;
- ✓ ролі зовнішніх факторів (політики західних держав та СРСР);
- ✓ специфіки політичного розвитку;
- ✓ особливостей еволюції державних систем;
- ✓ змісту економічних перетворень, ступеня економічної самостійності тієї чи іншої країни регіону, розвитку боротьби за скасування нерівноправних договорів;
- ✓ досягнень у вирішенні аграрного питання;
- ✓ співвідношення традиційних і привнесених (переважно західних) цінностей у реформаторських процесах;
- ✓ основних результатів та історичних наслідків перетворень.

Практикум сприятиме формування низки вмінь та навичок, необхідних історичу:

- оперувати сучасною науковою термінологією, вільно орієнтуватись у хронології, персоналістиці;

– володіти навичками аналізу та синтезу історичного матеріалу, пошуку, систематизації та інтерпретації інформації;

– вільно орієнтуватись у розмаїтті підходів до суперечливих питань історії країн Азії та Африки першої половини ХХ ст.;

– вміти вести дискусію, чітко висловлювати та аргументовано захищати власну думку;

– давати оцінку основним історіографічним проблемам курсу.

Практикум структурований згідно з темами семінарських занять. Він містить плани семінарів, методичні рекомендації, завдання для самостійної роботи (теми рефератів), списки джерел та літератури, тексти історичних джерел, контрольні запитання та завдання.

Крім того, до практикуму увійшли програма курсу, питання для підсумкового контролю (екзамену), тести для перевірки знань з курсу, творчі завдання, хронологічні таблиці найважливіших подій з новітньої історії країн Азії та Африки з 1918 по 1945 рр., словник основних понять і термінів, список джерел і літератури.

2. Національний рух і громадянські конфлікти в Китаї

1919, травень	початок руху «4-го травня»
1925, березень	смерть Сунь Ятсена в Пекіні
1926, липень	початок «Північного походу» армії Гоміндану
1927, квітень	Створення уряду Чан Кайші
1927, липень	розрив відносин між КПК і Гомінданом
1928, грудень	завершення формального об'єднання Китаю
1931, вересень	окупація Маньчжурії японськими військами
1934, жовтень	початок «Великого походу» Червоної армії КНР
1937, квітень	підписання угоди про припинення громадянської війни
1937, липень	початок великомасштабної війни Японії проти Китаю
1940, березень	створення прояпонського уряду Ван Цзінвєя в Нанкіні
1941, квітень	припинення радянської допомоги Китаю
1941, грудень	допомога США уряду Китаю
1944, березень	початок несподіваного наступу японських військ в Китаї
1945, серпень	звільнення Китаю від японських військ
1946, червень	відновлення громадянської війни в Китаї
1947, липень	перехід ініціативи до КПК
1949, жовтень	перемога КПК і проголошення КНР

ХРОНОЛОГІЧНІ ТАБЛИЦІ

1. Антиколоніальний рух в Індії

1918, липень	Оприлюднення проекту Закону про управління Індією
1919, квітень	хартал на знак протесту проти Законів Роулетта
1920, грудень	прийняття ІНК програми і тактики М. К. Ганді
1922, лютий	сатьяграха в Індії
1928, лютий	прибуття до Індії комісії Саймона
1930, березень	початок сатьяграхи в Індії
1931, березень	підписання пакту Ганді – Ірвіна
1931, вересень	участь М. К. Ганді у конференції «круглого столу»
1932, січень	відновлення сатьяграхи
1935, серпень	прийняття нової Конституції Індії
1939, жовтень	відмова ІНК від співпраці з англійською владою
1940, березень	висунення Мусульманської лігою ідеї незалежності Пакистану
1942, серпень	«серпнева революція»
1944, травень	звільнення лідерів антиколоніального руху з в'язниць
1946, серпень	заклик М. Алі Джинни до відкритої боротьби за вихід Пакистану зі складу Індії
1947, серпень	проголошення незалежності Індії та Пакистану

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Особливості становища країн Сходу після Першої світової війни

План

1. Соціально-економічні та політичні наслідки Першої світової війни для країн Сходу.
2. Початок кризи колоніальної системи. Характер і форми визвольного руху в країнах Азії та Африки.
3. Комінтерн і національно-колоніальне питання.

Методичні рекомендації:

Мета заняття полягає в тому, щоб з'ясувати зміни, які відбулись в Азіатсько-Африканському регіоні після завершення Першої світової війни та причини, що зумовили піднесення національно-визвольних рухів на Сході у 1918-1922 рр., визначити роль Комінтерну у підтримці цих рухів.

Основними джерелами для підготовки до заняття є договори, що відображають особливості облаштування повоєнного світу, територіальні зміни, визначають місце Ліги Націй у системі міжнародних відносин 20–30-х рр. ХХ ст.

Розглядаючи перше питання, слід визначити наслідки втягування колоній та залежних країн у Першу світову війну. При цьому необхідно звернути увагу не тільки на погіршення економічної ситуації, але й на соціально-економічні зміни в країнах Сходу, які мали важливі політичні наслідки, проілюструвати це на прикладі окремих країн.

Перша світова війна стимулювала трансформацію соціально-економічних структур країн Сходу. Однак колоніальне і напівколоніальне становище країн Азії та Африки поступово виявляло межі нових явищ (техніко-технологічна відсталість, протекціонізм великих держав, нерівноправне політико-юридичне становище в

міжнародних політичних та економічних відносинах). Це призвело в подальшому до загострення протиріч між об'єктивними потребами країн Сходу в модернізації і прагненням країн-метрополій зберегти свої колоніальні володіння і сфери впливу.

При з'ясуванні впливу Першої світової війни на становище країн Сходу слід звернути увагу на серйозні зміни, що відбувалися в соціально-класовій структурі країн цього регіону. Це, перш за все, зростання національної буржуазії і пролетаріату, переміщення центру ваги з сільської місцевості в міське середовище, посилення ролі національної інтелігенції. Слід врахувати, що саме тоді відбувалось становлення великих націй. Необхідно звернути увагу на те, що наявність значних релігійних відмінностей, кланово-корпоративних зв'язків не вплинула на домінування тенденцій консолідації найбільших етносів Сходу, що пояснюється необхідністю вирішення найголовнішого завдання, що постало перед країнами Сходу, – досягнення національної незалежності.

Висвітлюючи друге питання, слід дати загальну характеристику подій, пов'язаних з національно-визвольним рухом в окремих країнах: визначити передумови, причини, хронологічні рамки, характер, рушійні сили, результати, а також притаманні йому нові риси.

Для кращого засвоєння матеріалу доцільно скласти таблицю «*Національно-визвольні рухи в країнах Сходу 1918 – 1922 рр.*»:

Країна	Хронологічні рамки	Причини руху	Мета, завдання, характер подій	Соціальний склад учасників	Підсумки

Сварадж – програмне політичне гасло національно-визвольного руху в Індії, яке закликала до боротьби проти англійського панування, за самоврядування.

Сепаратизм – прагнення до відокремлення, відособлення; рух за відділення частини держави і створення нового державного утворення або за надання частині країни автономії.

Сеттльменти – спеціальні іноземні квартали у деяких містах Китаю, які не підлягали місцевій владі, а управлялися адміністрацією інших держав.

Сіонізм – націоналістичний рух та ідеологія єврейської національної держави в Палестині.

Субсидія – грошова допомога, яка не підлягає поверненню.

Суверенітет – повнота законодавчої, виконавчої і судової влади держави на її території.

Тосейха – «група контролю», помірковане угруповання в японській армії.

Традиціоналізм – прихильність до національних, культурних, релігійних традицій.

Трайбалізм – племінна чи етнічна ворожнеча.

Халіфат – форма організації державної влади в мусульманських країнах, коли в руках правителя зосереджені світські та релігійні функції.

Харгал – припинення ділової активності в Індії.

Шаріат – система релігійно-етичних і правових норм ісламу, мусульманське право.

Шіїзм – (від араб. шіа – група прибічників) – один з двох (поряд із сунізмом) напрямів в ісламі. Виник у VII ст. Розходиться з сунізмом у питанні щодо священних книг, а головне, щодо порядку спадковості влади.

Шовінізм – крайня форма націоналізму, проповідь національної винятковості; протиставлення інтересів однієї нації інтересам усіх інших націй, розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

Мілітаризм – нарощування військової могутності держави з метою здійснення політики загарбницьких воєн і придушення опору всередині країни.

Націоналізм – ідеологія і політика, що розглядає націю як найвищу форму суспільної єдності, в рамках якої усі соціальні верстви пов'язані спільними інтересами.

Націоналізація – перехід з приватної власності у власність держави землі, промисловості, транспорту, зв'язку, банків і т. д. Має різний соціально-економічний і політичний зміст залежно від того, ким, в інтересах якого класу і в яку історичну епоху вона здійснюється. Юридичною основою націоналізації є суверенне право держави вільно розпоряджатися власними природними ресурсами і багатствами.

Неоколоніалізм – система нерівноправних (економічних і політичних) відносин, яка нав'язується імперіалістичними державами суверенним країнам Азії, Африки.

Опозиція – 1) протидія, опір, протиставлення своїх поглядів, будь-яким іншим; 2) партія або група, що виступає всупереч думки більшості.

Патерналізм (від лат. pater – батько) – система політичних відносин, принцип державного управління або політична практика, за якої одні політичні суб'єкти поводять себе по відношенню до інших як «батько» до «дітей» в патріархальній сім'ї.

Протекторат – одна з форм колоніальної залежності, за якої одна держава передає іншій контроль над своєю зовнішньою політикою та захист своєї території.

Репарації – грошові платежі або матеріальне відшкодування збитків, які здійснює переможена держава на користь держави-переможниці.

Сатьяграха – «впертість в істині», тактика ненасильницьких дій, бойкот.

Свадеші – «своє виробництво», гасло економічної незалежності Індії від колоніальної влади.

При розгляді третього питання, присвяченого створенню та функціонуванню Комуністичного Інтернаціоналу, слід звернути увагу на його мету, особливості, теоретичну платформу, завдання, практичну діяльність. Необхідно також проаналізувати позицію Комінтерну з національного та колоніального питань. Слід визначити, чим була зумовлена підтримка Комінтерном рухів, які розгорнулись у 1918 – 1922 рр. на Сході.

Теми рефератів:

1. Релігійно-цивілізаційний фундамент і трансформація країн Сходу у Новітній час.
2. Політична трансформація в країнах Сходу: особливості процесу.
3. Еволюція форм і методів, соціально-економічні та політичні результати колоніальної експлуатації країн Азії та Африки в першій половині ХХ ст.

Рекомендовані джерела:

1. Блюхер В. К. Статті и речи / В. К. Блюхер. – М. : Воениздат, 1963. – 232 с.
2. Васин И. И. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на подъем национально-освободительного движения в странах Востока : Практикум по новейшей истории стран зарубежного Востока. Для студентов-заочников ист. фак. пед. ин-тов / И. И. Васин. – М. : Учпедгиз, 1963. – 171 с.
3. Гримм Э. Д. Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842 – 1925) / Э. Д. Гримм. – М. : Издание Института востоковедения им. Н. Н. Нариманова, 1927. – 219 с.
4. Документы внешней политики СССР. – М. : Госполитиздат, 1959. – Том 3. (1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г.). – 702 с.

5. Документы внешней политики СССР. – М. : Госполитиздат, 1960. – Том 4. (19 марта 1921 г. – 31 декабря 1921 г.). – 812 с.

6. Коминтерн и идея мировой революции : Документы. – М. : Наука, 1998. – 949 с.

7. Коминтерн против фашизма : Документы. – М. : Наука, 1999. – 506 с.

8. Коммунистический интернационал в документах. 1919 – 1932. – М. : Партийное издательство, 1933. – 1008 с.

9. Ленин В. И. Доклад на II Всероссийском съезде коммунистических организаций народов Востока. 22. 11. 1919 / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М. : Политиздат, 1970. – Т. 39. – С. 321.

10. Ленин В. И. Первоначальный набросок тезисов по национальному и колониальному вопросам / В. И. Ленин. // Полное собрание сочинений. – М. : Политиздат, 1981. – Т. 41. – С. 101–168.

11. Международные отношения и внешняя политика СССР : Сборник документов (1871 – 1957 гг.) – М. : Б. и., 1957. – 430 с.

12. Радек К. Съезд народов Востока / К. Радек // Азия и Африка сегодня – 1990. – № 10. – С. 59–60.

13. Советско-китайские отношения 1917 – 1957 : Сборник документов. – М. : Изд-во восточной литературы, 1959. – 468 с.

14. Советско-монгольские отношения 1921 – 1974 : Документы и материалы в 2-х томах. – М. : Международные отношения, 1975. – 589 с.

15. Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – Т. 1. – 928 с.

Рекомендована література:

Основна:

1. Ватлин А. Ю. Коминтерн : Идеи, решения, судьбы / А. Ю. Ватлин. – М. : РОССПЭН, 2009. – 374 с.

Конституційна (обмежена) **монархія** – особливий різновид монархічної форми правління, за якої влада монарха обмежена конституцією, виборним законодавчим органом – парламентом і незалежною судовою системою.

Конституція – 1) законодавчі акти римських імператорів, що мали вищу юридичну силу – едикти, рескрипти, декрети; 2) нормативні акти Папи Римського; 3) у новий час – основні закони держави, що закріплюють засади суспільного та державного ладу, мають вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів.

Контрибуція – 1) платежі переможеної держави на користь держави-переможниці; 2) примусові грошові й натуральні побори з населення окупованих територій.

Конфесія – (лат. confessio – визнання) – особливість віросповідання в межах певного релігійного вчення, а також об'єднання віруючих, послідовників цього релігійного віросповідання.

Концесія – договір щодо експлуатації на певних умовах природних багатств, підприємств та інших господарських об'єктів, що належать державі або муніципалітетам.

Коран – священна книга мусульман.

Ксенофобія – ненависть до чужинців, іноземців.

Кхмери – давня назва камбоджійців.

Мандатні території – загальна назва колишніх німецьких колоній та деяких територій Османської імперії, які були передані після Першої світової війни Лігою Націй в управління державам-переможницям.

Меджліс – парламент у мусульманських країнах (Туреччина, Іран).

Медресе – ісламські навчальні заклади.

Менталітет (ментальність) – своєрідний комплекс різних психічних якостей і властивостей, а також їх проявів, притаманний різним етнічним та соціальним спільнотам.

соціальної функції, спадкових занять і професій, пов'язана походженням і правовим становищем своїх членів. Касти утворюють ієрархію, у спілкуванні між ними існують суворі обмеження. В Індії касти виникли на основі варн; 2) Соціальна спільнота, що ретельно оберігає свою замкнутість, відособленість і групові привілеї.

Квантунська армія – угруповання японських військ, створене в 1919 р. на території Квантунської області (Ляодунський півострів на північному сході Китаю), що проводила агресивні дії проти Китаю в 1931 – 1937 рр. У ході радянсько-японської війни 1945 р. розгромлена Радянською Армією, що діяла спільно з монгольськими військами під час Маньчжурської операції.

Кодоха – «група імператорського шляху», радикальне політичне угруповання в Японії в 1930-х рр.

Кокутай – офіційна ідеологія тоталітарного режиму в Японії.

Колоніалізм – політичне, економічне та духовне поневолення країн, як правило, менш розвинених у соціально-економічному відношенні. Найчастіше це поняття застосовується до епохи монополістичного капіталізму, коли було завершено територіальний розподіл світу і склалася колоніальна система.

Колонізація – процес заселення і господарського освоєння порожніх окраїнних земель своєї країни, а також заснування поселень (пов'язаних переважно із землеробською діяльністю) за межами своєї країни.

Колонія – 1) країна або територія, що знаходиться під владою іноземної держави (метрополії), позбавлена економічної та політичної самостійності, що управляється на основі спеціального режиму; 2) поселення, засноване на чужих землях (наприклад, фінікійцями, греками, римлянами).

Кондомініум (Кондомінат) – спільне володіння, панування; спільне здійснення на певній території державної влади двома або більше державами.

2. Ватлин А. Ю. Коминтерн : первые десять лет. Исторические очерки / А. Ю. Ватлин. – М. : РИД «Молодая Россия», 1993. – 144 с.

3. Идеология национально-освободительного движения в странах зарубежного Востока. – М. : Наука, 1984. – 308 с.

4. Коваль Б. И. Революционный опыт XX ст. / Б. И. Коваль. – М. : Мысль, 1987. – 542 с.

5. Африка: Колониализм и антиколониализм (XIX – XX вв.) : Сборник статей / [отв. ред. С. Ю. Абрамова]. – М. : Наука, 1990. – 198 с.

6. Национальные и социальные движения на Востоке : история и современность. – М. : Наука, 1986. – 383 с.

7. Образование Коммунистического Интернационала. Март 1919 года. – М. : Новый Прометей, 2009. – 152 с.

8. Пантелеев М. Агенты Коминтерна. Солдаты мировой революции / М. Пантелеев. – М. : Яуза, Эксо. – 352 с.

Додаткова:

1. Взаимоотношения народов России, Сибири и стран Востока : история и современность : Доклады Второй и Третьей международной научной конференции. – М. ; Иркутск ; Улан-Удэ ; Тэгу, 1997 – 1999. – 259 с.

2. Второй конгресс Коминтерна : Сборник статей. – М. : Политиздат, 1972. – 527 с.

3. История национально-освободительной борьбы народов Африки в новейшее время : после 1917 г. / [отв. ред. А. А. Громько; рук. работы: А. Б. Летнев, В. Г. Солодовников]. – М. : Наука, 1978. – 615 с.

4. Кива А. Национально-освободительное движение : теория и практика /А. Кива. – М. : Наука, 1989. – 331 с.

5. Коминтерн и Восток. Борьба за ленинскую стратегию и тактику в национально-освободительном движении : Сборник статей. – М. : Наука, 1969. – 513 с.

6. Коминтерн : Краткий исторический очерк. – М. : Издательство политической литературы, 1969. – 600 с.

7. Коминтерн и Восток : Критика критики : Против фальсификации ленинской стратегии и тактики в национально-освободительном движении : Сборник статей / [под ред. Р. А. Ульяновского]. – М. : Наука, 1978. – 373 с.

8. Маккензи Кермит. Коминтерн и мировая революция. 1919 – 1943 / К. Маккензи / [пер. с англ. Г. Г. Петровой]. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2008. – 352 с.

9. Нежинский Л. И. Внешняя политика Советского государства в 1917 – 1921 гг. : курс на «мировую революцию» или на мирное сосуществование / Л. И. Нежинский // История СССР. – 1991. – № 6. – С. 3–27.

10. Ким Г. Ф. От национального освобождения к социальному / Г. Ф. Ким. – М. : Наука, 1982. – 296 с.

11. Тамазишвили А. «Невиданный, неслыханный в мире». Первый съезд народов Востока. Взгляд через 70 лет / А. Тамазишвили // Азия и Африка сегодня. – 1990. – № 10. – С. 56–57.

12. Тимофеева Н. Н. Коммунистический университет трудящихся Востока (КУТВ) / Н. Н. Тимофеева // Народы Азии и Африки. – 1976. – № 2. – С. 47–57.

13. Чумаков А. Д. Из истории политики Коминтерна на Дальнем Востоке : (1919 – 1943 гг.) / А. Д. Чумаков // Проблемы источниковедения и историографии. – Калининград : Калинингр. гос. ун-т, 1999. – С. 68–71.

14. Эволюция восточных обществ : синтез традиционного и современность / [Э. Н. Галич, А. В. Гордон, А. В. Журавский и др.; отв. ред. Л. И. Рейснер, Н. А. Симония]. – М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1984. – 581 с.

Електронні ресурси:

1. Адибеков Г. М. Организационная структура Коминтерна 1919 – 1943 [Електронний ресурс] /

Інвестиція – довгострокове вкладення коштів у економіку всередині країни та за кордоном. Розрізняються фінансові (купівля цінних паперів) і реальні (вклади капіталів у промисловість, сільське господарство, будівництво та ін.) інвестиції.

Індійський національний конгрес (ІНК) – найбільша політична партія Індії. Заснована в грудні 1885 р.

Індустріальне суспільство – суспільство, для якого характерні розвинена та складна система розподілу праці при високому ступені її спеціалізації, масове виробництво товарів, автоматизація виробництва та управління, широке впровадження нововведень у виробництво і життя людей. Індустріальне суспільство передбачає виникнення цілісної нації-держави, організованої на основі спільної мови й культури, скорочення частки населення, зайнятого в сільському господарстві, урбанізацію, зростання грамотності, розширення виборчих прав населення, застосування досягнень науки в усіх сферах суспільного життя.

Інфляція – надмірне збільшення кількості паперових грошей в обігу, що породжує їх швидке обезцінювання.

Інфраструктура – комплекс галузей господарства, що обслуговують промислове та сільськогосподарське виробництво (будівництво шосейних доріг, каналів, портів, мостів, аеродромів, складів, енергетичне господарство, залізничний транспорт, зв'язок, водопостачання і каналізація, загальна та професійна освіта, витрати на науку, охорону здоров'я і т. п.), а також населення.

Камікадзе – солдати-смертники часів Другої світової війни в Японії.

Капітуляції – нерівноправні договори, нав'язані країнам Сходу капіталістичними державами, які забезпечували останнім особливі права (непідсудність місцевим судам, торговельні привілеї та ін.)

Каста – 1) у країнах Сходу замкнута соціальна верства, яка уособилась внаслідок виконання спеціальної

Байхуа – нова письмова мова в Китаї, що поширилася у 1920-х рр.

Бест – право притулку в мечетях.

Вакуф – земля, надана у вигляді дару релігійним установам, яка не підлягає оподаткуванню та відчуженню.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупна вартість у ринкових цінах кінцевого продукту (продукції, товарів, послуг), створеного за рік у межах країни виробниками, які знаходяться на її території.

Валовий національний продукт (ВНП) – сукупний річний прибуток, створений національними виробниками як у країні, так і поза її межами.

Вафд – націоналістична політична партія в Єгипті.

Вілайєт – адміністративний округ у Туреччині.

Ганьбу – партійні та державні працівники в Китайській Народній Республіці.

Гоміндан (букв. – «Національна партія») – політична партія в Китаї, створена в серпні 1912 р. Сунь Ятсенем.

Деколонізація – процес надання незалежності.

Денонсація – дострокове припинення договору.

Дискримінація – 1) обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян расової чи національної приналежності, за ознакою статі і т. д.; 2) у міжнародних відносинах – встановлення для представників, організацій чи громадян однієї держави менших прав, ніж для представників, організацій чи громадян іншої держави.

Домініон – держава, колишня англійська колонія, що входить в Британську Співдружність (спершу – в Британську імперію). Головою держави в домініоні вважається англійський король, але при цьому зберігається внутрішнє адміністративне та політичне самоврядування.

Екстериторіальність – непідсудність іноземців законам країни перебування.

Етатизм – політика, спрямована на зміцнення ролі держави і державного сектора в економіці.

Г. М. Адібєков, Э. Н. Шахназарова, К. К. Ширина. – Режим доступу: <http://www.fedy-diary.ru/?p=7249>

2. Електронний архів Комінтерну – Режим доступу: <http://www.comintern-online.com/index.htm>

3. Комінтерн. Програма та статут – Режим доступу: <http://www.agitclub.ru/front/com/comintern.htm>

4. Матеріали конгресів і пленумів Комінтерну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/К/Kommunisticheskiy_Internacjonal/_Komintern.html

5. Муамеджанов М. М. Комінтерн: страницы истории [Електронний ресурс] / М. М. Муамеджанов. – Режим доступу: <http://www.zpu-journal.ru/>

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ВЕРСАЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР

28 червня 1919 р.

(Витяг)

18 січня 1919 р. у Парижі зібралася конференція держав, що перебували у стані війни з Німеччиною. Серед них головними були США, Велика Британія, Франція, Італія та Японія. При обговоренні умов мирного договору з Німеччиною виявилось багато розбіжностей і протиріч. 7 травня 1919 р. був вироблений проект мирного договору, який головою конференції французьким прем'єром Ж. Клемансо був вручений німецькій делегації, що прибула в Париж на чолі з міністром закордонних справ У. фон Брокдорф-Ранцау. Договір починається зі Статуту Ліги Націй. Німецька делегація намагалася вступити з державами Антанти в переговори щодо змісту мирного договору, але їй у цьому було відмовлено. Делегації дозволили лише зробити письмові заяви з приводу окремих статей договору. Цим вона скористалася, але суті договору змінити не змогла. Тоді У. фон Брокдорф-Ранцау відмовився підписати договір і пішов у відставку. Німецька делегація повернулася додому, після чого в

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ¹

Німеччині між противниками і прихильниками підписання договору розпочалася гостра дискусія. Прихильники підписання зрештою перемогли, і в Парижі була відправлена нова німецька делегація на чолі з соціал-демократом, міністром закордонних справ Г. Мюллером. 28 червня 1919 р. було підписано мирний договір у Дзеркальному залі Версальського палацу (звідси і його назва «Версальський договір»).

Стаття 1. ... Усі держави, домініони або колонії... можуть стати членами Ліги, якщо за їх допущення висловляться дві третини Зборів, оскільки ними будуть дані дійсні гарантії їх щирого наміру дотримуватися міжнародних зобов'язань і оскільки вони приймуть положення, встановлені Лігою щодо їх військових, морських і повітряних сил і озброєнь.

Будь-який член Ліги може, після попереднього, за два роки, попередження, вийти з Ліги, за умови, що він виконав до цього моменту всі свої міжнародні зобов'язання, включаючи і зобов'язання за цим Статутом.

Стаття 2. Діяльність Ліги, як вона визначена в цьому Статуті, здійснюється Зборами та Радою, при яких перебуває постійний Секретаріат.

Стаття 3. Зібрання складається з представників членів Ліги.

Воно збирається у встановлений час і в будь-який інший момент, якщо того вимагають обставини, в місці перебування Ліги або в такому іншому місці, яке може бути назначено.

Збори відають всіма питаннями, які входять у сферу дії Ліги або, які торкаються загального миру.

Кожен член Ліги може налічувати не більше трьох представників в Зборах і має лише один голос.

Стаття 4. Рада складається з представників Головних союзних і об'єднаних держав, а також з представників чотирьох інших членів Ліги. Ці чотири члени Ліги

Автономія – самоврядування, право населення будь-якої національно-територіальної одиниці самостійно вирішувати справи внутрішнього управління.

Анексія – насильницьке приєднання (захоплення) усієї або частини території іншої держави або народу.

«Антикомінтернівський пакт» – договір між Німеччиною і Японією, підписаний у Берліні 25 листопада 1936 р.

Апартеїд (мовою африканос – роздільне проживання) – офіційна політика расової дискримінації, сегрегації та гноблення, яку впродовж 1948 – 1991 рр. проводили правлячі кола Південно-Африканської Республіки проти місцевого чорношкірого населення, а також переселенців з Азії.

Асоціація допомоги трону створена в Японії у 1940 р. урядом принца Коноє як державна організація, фінансована та керована урядом, до якої увійшли всі політичні партії, що існували натоді в Японії, крім комуністичної.

Ахімса – ненасильство в Індії.

Ашар (ушр) – натуральний (іноді грошовий) податок у мусульманських країнах, який, згідно з положеннями фікху, повинен надходити на загальні потреби мусульман.

¹ При складанні словника використано:

Африка. Энциклопедический справочник. В 2-х т. – М. : Советская энциклопедия. – 1986 – 1987; Большой энциклопедический словарь / [под ред. Прохорова А. М.]. – М. : Большая российская энциклопедия, 2000. – 1456 с.; Вся Азия. Географический справочник. Государственное устройство, природа, население, история, культура. – М. : АСТ, Муравей, 2003. – 320 с.; Ислам: энциклопедический словарь / [под ред. Прозорова С. М.]. – М. : Наука, 1991. – 315 с.; Страны мира и континенты : Новейший историко-географический иллюстрированный справочник / [авт.-сост. М. В. Адамчик]. – М. : ООО «Харвест», 2007. – 384 с.

вступив до лав Французької комуністичної партії. З 1920-х років був активістом Комінтерну, відвідував Москву (уперше в 1923 р.), проводив революційну роботу в Китаї та Індонезії. Під час Другої світової війни в січні 1941 р. Хо Ши Мін та група його прибічників створили Лігу Незалежності В'єтнаму. Хо Ши Мін очолював Лігу та вів тривалу боротьбу проти колоніальної системи. Був прем'єр-міністром (1946 – 1955 рр.) і президентом (1946 – 1969 рр.) Північного В'єтнаму. Помер 1969 р., на 80-у році життя. Був забальзамований радянськими фахівцями, хоча у заповіті прохав помістити прах у три керамічні урни та поховати в кожній частині країни – на півночі, півдні та в центрі, де народився. Похований у Ханой, в мавзолі на майдані Бадінь.

Чан Кайші (1887 – 1975). Військовий і державний діяч, голова національного уряду в Китаї з 1918 р. по 1949 р. Дитинство Чан Кайші пройшло в той період китайської історії, коли постійні громадянські війни між військовими начальниками розвалювали країну, тому юнак обрав кар'єру військового. Навчання він розпочав у 1906 р. у Військовій Академії в Північному Китаї. У 1907 р. поїхав до Японської Військової Академії, в якій провчився до 1909 р. Там він потрапив під вплив революційного руху, який ставив собі за мету повалення династії Цін і встановлення республіки. З 1909 по 1911 рр. Чан Кайші служив у японській армії. В 1911 р., почувши про Сінхайську революцію, повернувся додому та брав участь в боях проти урядових військ. З 1918 р. до 1949 р. продовжував боротьбу за незалежність Китаю, будучи вже головою національного уряду. Після поразки Гоміндану в 1949 р. Чан Кайші очолив уряд і Гоміндан на Тайвані. Президент (1950 р.) і Верховний головнокомандувач збройних сил Китайської Республіки (так офіційно називається держава на Тайвані). Помер у 1975 р.

призначаються на розсуд Зборів і в ті терміни, які вона забажає обрати...

У разі схвалення більшістю Зборів, Рада може призначати інших членів Ліги, представництво яких у Раді буде з тих пір постійним. Вона може, у випадку такого ж схвалення, збільшувати число членів Ліги, які будуть обрані Зборами, щоб бути представленими в Раді.

Рада збирається, коли того вимагають обставини, і, щонайменше, один раз на рік, в місці перебування Ліги або в такому іншому місці, яке може бути призначено.

Рада відає всіма питаннями, що входять до сфери дії Ліги або торкаються загального миру.

Будь-який член Ліги, не представлений в Раді, запрошується надсилати для присутності в ній представника, коли до Ради вноситься питання, особливо якщо зачіпаються його інтереси.

Кожен член Ліги, представлений в Раді, має лише один голос і лише одного представника.

Стаття 5. Оскільки ще немає визначено протилежних постанов цього Статуту або положень цього Договору, рішення Зборів або Ради приймаються одностайно членами Ліги, представленими у зборах...

Стаття 7. Місцем перебування Ліги встановлюється Женева...

Стаття 8. Члени Ліги визнають, що збереження миру вимагає обмеження національних озброєнь до мінімуму, відповідно з національною безпекою і з виконанням міжнародних зобов'язань, що передбачені загальним виступом.

Рада, враховуючи географічне положення і особливі умови кожної держави, підготовлює плани цього обмеження з метою розгляду та винесення рішення різними урядами.

Ці плани повинні стати предметом нового розгляду, а, в разі потреби, перегляду, щонайменше, кожні десять років.

Після їх ухвалення різними урядами межа озброєнь, встановлена таким чином, не може бути перевищена без згоди Ради...

Стаття 10. Члени Ліги зобов'язуються поважати і зберігати проти всякого зовнішнього нападу територіальну цілісність та існуючу політичну незалежність всіх членів Ліги. У разі нападу, загрози або небезпеки нападу, Рада визначає заходи щодо забезпечення виконання цього зобов'язання.

Стаття 11. Точно оголошується, що всяка війна, або загроза війни, чи-то зачіпає вона прямо чи ні кого-небудь з членів Ліги, цікавить Лігу в цілому, і що остання повинна вжити заходи, що спроможні реальним чином захистити світ Націй. У такому випадку Генеральний секретар негайно скликає Раду за вимогою будь-якого члена Ліги.

Крім того, оголошується, що будь-який член Ліги має право по-дружньому звернути увагу Зборів або Ради на будь-яку обставину, яка стосується міжнародних відносин і, відповідно, загрожує похитнути мир або добру згоду між націями, від яких мир залежить.

Стаття 12. Всі члени Ліги погоджуються, що якщо між ними виникне суперечка, яка може спричинити за собою розрив, то вони вдадуться або до третейського розгляду, або до розгляду Ради. Вони погоджуються також, що ані в якому разі не повинні вдаватися до війни до закінчення тримісячного терміну після рішення третейських суддів або доповіді Ради...

Стаття 16. Якщо член Ліги розв'язує війну, всупереч зобов'язанням, прийнятим у статтях 12, 13 або 15, то він ipso facto розглядається як такий, що вчинив акт війни проти всіх інших членів Ліги. Останні зобов'язуються негайно розірвати з ним всі торговельні або фінансові відносини, заборонити всі відносини між своїми громадянами та громадянами держави, яка порушила Статут, і припинити будь-які фінансові, торговельні або особисті стосунки між громадянами цієї держави та

централізації державної влади, вів боротьбу з сепаратизмом ханів, провів низку реформ. З середини 30-х рр. XX ст. розпочав курс на зближення з Німеччиною. Після того, як у серпні 1941 р. територія Ірану була зайнята радянськими та англійськими військами, Реза-шах зрікся престолу на користь свого сина Мохаммеда Реза та виїхав з країни. Помер у Йоганнесбурзі (ПАР). Похований в м. Реї під Тегераном.

Сунь Ятсен (1866 – 1925). Китайський революціонер, політичний діяч. Народився в провінції Гуандун у селянській родині. У 1893 р. з відзнакою та дипломом найкращого студента закінчив медичний інститут. У 1895 р. Сунь Ятсен емігрував до Японії. У 1905 р. в Токіо очолив об'єднання китайських революційних організацій – Китайський революційний об'єднаний союз, «Тунменхой». Сунь Ятсен був першим тимчасовим президентом Республіки Китай, після її заснування у 1912 р., а згодом став одним із засновників та лідером партії Гоміндан. Сунь Ятсен був об'єднуючою фігурою в постімперському Китаї та залишається унікальним серед китайських політиків XX ст., оскільки є популярним в народі по обидві сторони Тайванської протоки. Теоретична спадщина Сунь Ятсена полягає насамперед у розробленій ним політичній філософії, відомій як «три народні принципи»: націоналізм, народовладдя, народний добробут.

Хо Ши Мін (1890 – 1969). В'єтнамський революціонер, патріот і державний діяч, один з найвпливовіших політиків XX століття. Справжнє прізвище – Нгуєн. Син бідного сільського вчителя. Закінчив школу та працював учителем, а потім навчався в Сайгонському технічному інституті. Змінив низку професій, у якості моряка відвідав порти багатьох країн. З 1915 р. по 1917 р. жив у Лондоні, з 1917 р. по 1923 р. – у Франції, де долучився до соціалістичного руху, а з грудня 1920 р.

Нельсон Роліхлахла Мандела (1918 – 2013). Народився в родині верховного вождя племені. Закінчив юридичний факультет університету, став першим чорним юристом у Південній Африці. У 1944 р., створивши Молодіжну лігу Африканського національного конгресу (АНК), став її генеральним секретарем. Спочатку він виступав за ненасильницькі форми боротьби, проте, усвідомивши їх безперспективність в умовах апартеїду, очолив створену ним воєнізовану організацію «Спис нації». Неодноразово був заарештований, а в 1964 р. був засуджений до пожиттєвого ув'язнення. Вийшов з в'язниці лише в 1990 р. Чорні африканці називали його Мадіба Мхлаказі – «Великий вождь».

Неру Джавахарлал (1889 – 1964). Державний діяч Індії. Народився в родині кашмірських брахманів. Батько був адвокатом, видатним діячем Індійського національного конгресу. Освіту Неру отримав в Англії. Адвокат за фахом. У 1912 р. вступив до ІНК. З 1919 р. – найближчий соратник М. Ганді. В 1921 р. Дж. Неру був заарештований за антианглійську агітацію. Загалом в ув'язненні провів понад 10 років. Неодноразово обирався головою ІНК. З серпня 1947 р. після проголошення незалежності Індії та до своєї смерті в 1964 р. обіймав посаду прем'єр-міністра.

Реза – хан (шах) Пехлеві (1878 – 1944). Шах Ірану (1925 – 1941), засновник династії Пехлеві. Син офіцера з Мазандерана. Розпочав військову службу в персидській козацій бригаді з нижчих чинів. Командував козачою бригадою, яка 24 лютого 1921 р. здійснила державний переворот (3 хута). У 1921 – 1923 рр. – військовий міністр, командував військами, що придушували національно-демократичні рухи в країні. З жовтня 1923 р. до кінця 1925 р. – прем'єр-міністр. 12 грудня 1925 р. після позбавлення влади династії Каджарів (31 жовтня 1925 р.) був проголошений шахом Ірану. Здійснював заходи щодо

громадянами будь-якої іншої держави, незалежно, чи є вона членом Ліги чи ні.

У цьому випадку Рада зобов'язана запропонувати різним зацікавленим урядам той чисельний склад військової, морської або повітряної сили, за допомогою якого члени Ліги будуть, за належністю, брати участь у збройних силах, призначених для підтримки поваги до зобов'язань Ліги.

Члени Ліги погоджуються, крім того, надавати один одному взаємну підтримку при застосуванні економічних і фінансових заходів, які повинні бути прийняті в силу цієї статті, щоб скоротити до мінімуму втрати та незручності, які можуть бути. Вони, так само, надають взаємну підтримку для протидії будь-якому спеціальному заходу, спрямованому проти одного з них державою, яка порушила Статут. Вони приймають необхідні постанови для полегшення проходження через їхню територію сил будь-якого члена Ліги, який бере участь у загальних заходах для підтримки поваги до зобов'язань Ліги.

Може бути виключений з Ліги будь-який член, який виявився винним у порушенні одного з зобов'язань, що зазначені у Статуті. Виняток ухвалюється голосами усіх інших членів Ліги, представлених у Раді.

Стаття 17. У разі суперечки між двома державами, з яких лише одна є членом Ліги, або з яких жодна не входить до неї, держава або держави, сторонні Лізі, запрошуються підкоритися зобов'язанням, що мають її члени, з метою врегулювання суперечки, на умовах, визначених Радою справедливими...

Якщо запрошена держава, відмовляючись взяти на себе обов'язки члена Ліги з метою врегулювання суперечки, вдається до війни проти члена Ліги, то до неї доречні постанови статті 16...

Стаття 22. Наступні принципи застосовуються до колоній та територій, які в результаті війни перестали бути під суверенітетом держав, які керували ними перед тим, і

які населені народами, ще не здатними самостійно керувати собою в особливо важких умовах сучасного світу. Добробут і розвиток цих народів складає священну місію цивілізації, і слід включити гарантії здійснення цієї місії в даний Статут.

Кращий метод практично застосувати цей принцип – це довірити опіку над цими народами передовим націям, які, в силу своїх ресурсів, свого досвіду чи свого географічного положення, найкраще в змозі взяти на себе цю відповідальність, і які згодні її прийняти: вони здійснювали б цю опіку в якості Мандатаріїв і від імені Ліги...

Стаття 32. Німеччина визнає повний суверенітет Бельгії над усією цілком суперечливою територією Морене (яка зветься Нейтральний Морене).

Стаття 34. Німеччина відмовляється, крім того, на користь Бельгії від будь-яких прав на території, що містять у собі цілком повіти (Kreise) Ейпен і Мальмеді.

Протягом шести місяців після набуття чинності цього Договору, в Ейпен і Мальмеді будуть відкриті бельгійською владою записи, і жителі названих територій будуть мати право письмово висловити своє бажання бачити ці території в цілому або частково залишеними під німецьким суверенітетом.

Бельгійський уряд повинен буде довести результат цього народного опитування до відома Ліги націй, рішення якої Бельгія зобов'язується прийняти.

Стаття 40. ... Німеччина визнає, що Велике Герцогство Люксембурзьке перестало з 1 січня 1919 року входити до складу Німецького митного союзу, відмовляється від будь-яких прав на експлуатацію залізниць, приєднується до скасування режиму нейтралітету Великого Герцогства і задалегідь приймає будь-які міжнародні угоди, укладені Союзними державами і такими, що об'єдналися, щодо Великого Герцогства.

Стаття 42. Німеччині забороняється мати або споруджувати укріплення як на лівому березі Рейну, так і

Джинна Мухаммед Алі (1876 – 1948). Індомусульманський політичний діяч, засновник і перший генерал-губернатор держави Пакистан. Будучи сином успішного купця, отримав домашню освіту. Потім навчався у Мадраській та місіонерській середній школі, Бомбейському університеті, в Англії. У 1906 р. розпочав парламентську кар'єру. 1913 р. приєднався до Великої Мусульманської Ліги, бо був переконаний, що це єдиний шлях для захисту інтересів мусульман. У 1940 р. зміг також переконати і діячів ІНК, і уряд Великої Британії у необхідності при наданні незалежності Індії створити нову державу – Пакистан. У Пакистані склався справжній культ Джинни, його офіційно іменують «батьком нації» та «великим вождем».

Мао Цзедун (1892 – 1976). Діяч китайського та міжнародного комуністичного руху, ідеолог і лідер китайської революції. Народився в бідній селянській родині. Отримав початкову освіту, в 13 років залишив школу та почав працювати. Пізніше пішов з дому та продовжив навчання в головному місті провінції Хінан. Там уперше познайомився з новими західними течіями, а також з поглядами китайської старої школи реформаторів (Кан Ювей) і нової хвилі національних лідерів (Сунь Ясен). З 1911 р. брав участь у Сінхайській революції. У 1918 р. закінчив середню школу та вступив до Пекінського університету. 1919 р. брав участь у русі «4 травня». У 1920-х рр. став одним з перших китайських співробітників Комінтерну. В 1927 р. очолив повстання проти партії Гоміндан. У 1935 р. його обрали секретарем ЦК КПК і головою Революційної військової ради при ЦК КПК, а з 1943 р. – головою ЦК КПК. Після утворення КНР у 1949 р. став головою народного уряду КНР. У 1954 – 1959 рр. – Головою КНР.

так й іноземних: німецької, французької, англійської, арабської та японської. Неодноразово піддавався переслідуванню з боку голландської колоніальної влади. В 1929 р. уперше був заарештований і засуджений до ув'язнення. Наступні 13 років провів у вигнанні або за ґратами. У період японської окупації Індонезії співробітничав з японською адміністрацією, а після відновлення голландської адміністрації очолив військові дії проти неї, що завершилися проголошенням незалежності країни. Понад 20 років очолював країну на посаді президента.

Ганді Мохандас Карамчанд (1869 – 1948). Видатний філософ і діяч індійського національного руху. Батько його був міністром Порбандара. В родині суворо дотримувались звичаїв індуїзму, що справило вплив на формування світогляду Мохандаса Ганді. Згідно зі звичаєм, він рано одружився – у 13 років. Освіту (юридичну) здобув у Лондоні. Саме тут було закладено підґрунтя його негативного ставлення до «європейської цивілізації». У 1893 р. Ганді поїхав у Південну Африку, де і прослужив до 1914 р. юрисконсультантом в одній з індійських фірм. Цей період виявився вирішальним для формування його характеру та поглядів. Саме в Південній Африці Ганді очолив рух індійців проти расової дискримінації. У 1915 р. він повернувся на батьківщину та після Першої світової війни в 1919 р. став на чолі партії Індійський національний конгрес і залишався її лідером до кінця життя, незважаючи на формальний вихід з партії у 1934 р. Очолюючи боротьбу проти колоніального загарбання Індії, М. Ганді висунув принцип досягнення її незалежності шляхом залучення до боротьби широких народних мас при збереженні ними принципу ненасилля. 30 січня 1948 р., М. Ганді, який закликав до припинення індо-мусульманського протистояння, був вбитий членом реакційної організації.

на правому березі Рейну на захід від лінії, визначеної в 50 кілометрах на схід від цієї річки.

Стаття 43. Так само забороняється в зоні, визначеній у статті 42, утримання або зосередження збройних сил як постійне, так і тимчасове, так само як і всякі військові маневри, якого б роду вони не були, і збереження будь-яких матеріальних засобів для мобілізації.

Стаття 44. У випадку, якщо б Німеччина яким би то не було чином порушила положення статей 42 і 43, вона стала б розглядатися, як така, що вчинила ворожий акт по відношенню до держав, які підписали цей Договір, і така, що прагне похитнути загальний мир.

Стаття 45. Як компенсацію за руйнування вугільних копалень на півночі Франції і в рахунок суми репарацій за військові збитки, які мають бути стягнені з Німеччини, остання поступається Франції в повну та необмежену власність, вільними та чистими від боргів або повинностей і з виключним правом експлуатації, вугільними копальнями, розташованими в Саарському басейні...

Стаття 49. Німеччина відмовляється на користь Ліги націй, що розглядається тут як фідеїкомісарій, від управління визначеною вище територією.

Після закінчення п'ятнадцятирічного терміну з дня набрання чинності цього Договору, населенню названої території буде запропоновано висловитися щодо суверенітету, який би воно бажало ухвалити.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 179–183.

ВАШИНГТОНСЬКА УГОДА

У конференції, що відбувалася у Вашингтоні з 12 листопада 1921 р. по 6 лютого 1922 р., скликаній для розгляду

питань післявоєнного устрою тихоокеанського і далекосхідного регіонів, а також проблеми обмеження морських озброєнь, брали участь дев'ять держав – США, Велика Британія, Японія, Франція, Італія, Китай, Бельгія, Португалія і Голландія. Радянський Союз – велика тихоокеанська держава – не був запрошений на Вашингтонську конференцію. Провідну роль на конференції відігравали США. Вашингтонські угоди стали складовою частиною Версальської системи.

**А. ТРАКТАТ
МІЖ СПОЛУЧЕНИМИ ШТАТАМИ АМЕРИКИ,
БРИТАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ, ФРАНЦІЄЮ ТА
ЯПОНІЄЮ ЩОДО ЇХНІХ ОСТРІВНИХ ВОЛОДІНЬ
І ОСТРІВНИХ ТЕРИТОРІЙ У ТИХОМУ ОКЕАНІ**

*Вашингтон, 13 грудня 1921 р.
(Витяг)*

I

Високі Сторони, які укладають договір, погоджуються поважати у своїх взаєминах право кожної з них на свої острівні володіння та острівні території в районі Тихого океану...

II

Якщо зазначені вище права наражаються на небезпеку через наступальні дії будь-якої іншої держави, Високі Сторони, які укладають договір, розпочнуть взаємний, повний і відвертий обмін думками для того, щоб досягти угоди про найбільш дієві заходи, що мають бути прийнятими, кожною стороною окремо або всіма разом, у зв'язку з вимогами ситуації, що утворилась.

III

Цей трактат залишиться в силі протягом десяти років з дня набуття ним чинності, і після закінчення зазначеного періоду він продовжуватиме залишатися в силі, причому,

БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ

Аманулла-хан (1892 – 1960). Афганський король з 1919 – 1929 рр. Захопив престол після вбивства його батька Хабібুলли-хана. У 1919 р. очолив визвольну боротьбу проти Британії та в 1921 р. досяг визнання повної незалежності країни. У 1921 р. уклав з РРФСР договір про дружбу. Протягом 1919 – 1927 рр. проводив реформи, спрямовані на зміцнення центральної влади, модернізацію економіки. У 1927 – 1928 рр. Аманулла здійснив поїздку до Індії, низки країн Близького та Середнього Сходу, Західної Європи, у 1928 році відвідав СРСР, після чого розпочав другий етап реформ у країні. В результаті повстання 1929 рр. був змушений відмовитись від престолу та виїхати з країни.

Ататюрк (Мустафа Кемаль) (1881 – 1938). Державний і політичний діяч Туреччини, перший президент Турецької республіки, в 1923 р. – лідер Народно-республіканської партії. Учасник молодотурецької революції 1908 р., італо-турецької, II Балканської та Першої світової воєн. З 1919 р. очолив так звану кемалістську революцію в Туреччині, яка завершилась вигнанням англо-грецьких окупантів (1922 р.) і проголошенням Туреччини республікою (1923 р.). Відстоював такі принципи державотворення: лаїцизм, етатизм, патріотизм, націоналізм, республіканізм, революційність. Провів низку реформ у галузі права, культури, побуту. Національний герой Туреччини.

Ахмед Сукарно (1901 – 1970). Лідер індонезійської боротьби за незалежність і перший індонезійський президент (1949 – 1966). Єдиний син у родині бідного вчителя. Дитинство провів у діда в селі, де відвідував середню школу. Студентом А. Сукарно спеціалізувався на вивченні мов, як тих, що були розповсюджені в Індонезії,

23. Система востоковедческих форумов Тематические Интернет-ресурсы ORIENTALICA-FORUM:

www.synologia.ru/catalog-org/

24. Страны Азии: флаги, гербы, краткое описание:
<http://www.aziya-tur.ru/>

25. «Философская мысль Индии, Индология»:
<http://www.philosophy.ru/library/asiatica/indica/>

26. Фонд исторической перспективы:
<http://www.perspektivy.info>.

27. Энциклопедия Википедия:
<http://www.wikipedia.org>.

28. «Энциклопедия искусств»: <http://artyx.ru>

29. Энциклопедия Хронос: <http://www.hrono.ru>

Журналы

1. «Военно-исторический журнал»: <http://history.milportal.ru>

2. Журнал «Азия и Африка сегодня»:
<http://asiaafrica.ru>

3. Журнал «Восток»: <http://Vostok.SpringForest.org>.

4. Журнал «Геополитика»: <http://www.socir.ru>

5. Журнал «Мир и политика»: <http://mir-politika.ru>

6. Журнал «Новая и Новейшая история»:
<http://vivovoco.rsl.ru>.

7. Журнал «Полис» <http://www.politstudies.ru>

8. Журнал «Східний світ»:
http://www.oriental.iatp.org.ua/publ/ow/2007/2007_2/

9. Журнал «Центральная Азия и Кавказ»:
<http://www.ca-c.org>

10. «Ойкумена. Регионоведческие исследования». Журнал Института истории, археологии и этнографии народов Дальнего Востока ДВО РАН: <http://www.ojkum.ru/>

однак, за кожною з Високих Договірних Сторін залишиться право припинити його дію за попереднім повідомленням на дванадцять місяців уперед.

Б. ТРАКТАТ

МІЖ СПОЛУЧЕНИМИ ШТАТАМИ АМЕРИКИ, БРИТАНСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ, ФРАНЦІЄЮ, ІТАЛІЄЮ І ЯПОНІЄЮ ПРО ОБМЕЖЕННЯ МОРСЬКИХ ОЗБРОЄНЬ

Вашингтон, 6 лютого 1922 р.
(Витяг)

Стаття I. Держави, які укладають договір, погоджуються обмежити свої озброєння на морі, відповідно до обумовленого в цьому трактаті.

Стаття IV. Загальний тоннаж лінійних судів, що може підлягати заміні, не буде перевищувати: для Сполучених Штатів – 525 000 тон... для Британської імперії – 525 000 тон... для Франції – 175 000 тон... для Італії – 175000 тон... для Японії – 315 000 тон...

Стаття V. Жодна з держав, які укладають договір, не буде купувати або будувати, доручати будувати і допускати в межах своєї території будівництво лінійних суден, що мають більше 35 000 тонн водотоннажності.

Стаття VI. Жодне лінійне судно будь-якої з держав, які укладають договір, не буде озброєне гарматами калібру, що перевищує 16 дюймів (406 міліметрів).

Стаття XII. За винятком лінійних суден, жоден військовий корабель Договірних держав, що нижче згадуються, не матиме гармат калібру більшого, ніж 8 дюймів (203 міліметра).

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3 т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 194–196.

РИСОВІ БУНТИ В ЯПОНІЇ
(СТАТТЯ КАТАЯМА СЕН «ДО 15-РІЧЧЯ РИСОВИХ
БУНТІВ 1918 РОКУ В ЯПОНІЇ»)

(Витяг)

Катаяма Сен дає аналіз та оцінку масового руху в Японії, який отримав назву «рисових бунтів». Найбільшого розмаху вони набули в Осаці, Кіото, Нагоя, Кобе. До повстанців приєдналися робітники фабрик і заводів, які оголосили масові страйки. Рух сягнув імператорського палацу, де застрайкували службовці охорони. На прикладі опису «рисового бунту» в Осаці можна скласти уявлення про рух в цілому.

Так звані рисові бунти в Японії є чудовою сторінкою революційної історії Японії... Японський робочий клас у рисових бунтах зазнав величезних жертв. Цей рух 1918 року був першим бойовим масовим виступом японського пролетаріату і спричинив велике хвилювання серед експлуататорських класів Японії.

Він розпочався 3 серпня 1918 року в префектурі Тойяма і закінчився 17 вересня того ж року. Ці бунти охопили 36 префектур (губерній) в Японії, або дві третини всієї її території, і 10 млн. людей, 90 відсотків учасників рисових бунтів складали робітники. Бунти відбувалися в 144 містах і супроводжувалися безліччю кривавих зіткнень повсталих з поліцією, жандармерією і військами, які придушували силою зброї маси, що боролися. В результаті репресій, які мали місце по всій Японії, японський пролетаріат зазнав величезних жертв: за рішенням суду 7813 чоловік підлягали тюремному ув'язненню. Якщо врахувати ці факти, значення рисових бунтів стане очевидним. Крім того, рисові бунти були підтримані одночасними боями вуглекопів та інших робітників у формі страйків, саботажу і т. д., що супроводжувалися сутичками робітників з урядовими військами, в результаті чого було багато поранених і вбитих...

7. «Всемирная энциклопедия искусства»:
<http://artprojekt.ru/>

8. Институт историографии Токийского университета. Крупнейшая база данных источников по истории Японии: <http://www.hi.u-tokyo.ac.jp/index/>

9. Информационный сервер ресурсов Интернета азиатского региона: <http://www.asianconnection.com/>

10. История Африки:
<http://www.africana.ru/history/index.htm>

11. Исторические источники по истории Востока (XX в.): <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/PICT/east/>

12. История на RIN.ru (Российская Информационная Сеть). Разделы: Новое время и Новейшая история (по каждому разделу – страницы, карты, даты и события). Общие разделы (Загадки истории, Исторические личности и др.): <http://www.history.rin.ru/>

13. «Исторический портал»:
<http://www.encyklopedija.narod.ru/index.html>

14. История стран Азии в датах:
<http://vseprostrany.ru/index.php/2011-08-15-06-16-05/2011-08-15-06-52-38.html>

15. «Мир истории»: <http://hworld.by.ru/>

16. Общеисторический форум «Новый Геродот»:
<http://www.gerodot.ru/>

17. Подробная хронологическая таблица по истории Японии: <http://www.hrono.info/jpan/>

18. Портал африканских проектов и актуальной информации об Африке и африканцах. Африкана.ру:
<http://www.africana.ru/>

19. Профессиональный Востоковедческий форум:
<http://www.vostokopedia.ru/index/>

20. Сайт «Военная история»: <http://www.inwar.info/>

21. Сайт «Восточная литература»: <http://www.vostlit.info/>

22. Сайт по истории Японии: документы, фотографии:
<http://www.openhistory.org/>

18. «Электронная библиотека восточной литературы»:
<http://eastlib.narod.ru/>

19. «Электронная библиотечная система образовательных и просветительских изданий»:
<http://www.iqlib.ru>

20. World Digital Library. Міжнародна цифрова бібліотека. В розділі з історії Сходу представлені цифрові варіанти високої якості книг і карт: <http://www.wdl.org/ru/>

Спеціальні пошукові сайти:

1. Історична книга:
http://historibook.ucoz.ru/load/vsemirnaja_istorija/istorija_azii_i_afriki/12

2. Книжкова пошукова система: <http://eboogle.net>

3. Пошук безкоштовних електронних книг по усій мережі: <http://www.poiskknig.ru>

4. Пошук в інтернет-бібліотеках: <http://exlibri.ru>

5. Пошук книг на сайтах наукових електронних бібліотек: <http://tusearch.blogspot.com>

6. Пошук книг від Google: <http://books.google.com>

7. Пошукова машина електронних книг:
<http://www.poiskknig.ru>

8. Пошукова система «Букініст»:
<http://bukinist.agava.ru>

Історичні сайти

1. «Азиатский Альманах». Мифы, религия, философия, сказки, история, поэзия, проза, юмор:
<http://www.asia.r2.ru/>

2. «Военная энциклопедия»: <http://voenn.claw.ru>

3. «Восточное полушарие». Самый большой в Рунете форум востоковедов: <http://polusharie.com/>

4. Восточный портал: <http://www.oriental.ru/>

5. «Всемирная история»: <http://historic.ru/>

6. «Всемирная история»: <http://www.world-history.ru/>

Бунт в Осаці

Осака – друге за величиною місто Японії (у той час – з одним мільйоном жителів), найбільший торговий і промисловий центр країни.

В Осаці рух переріс у запеклий бій з владою, в один з найбільших боїв в історії робітничого руху Японії.

11 серпня в 7 годин вечора в Теннодзі-парку був скликаний «масовий мітинг осакських громадян» для обговорення заходів боротьби проти дорожнечі та нестачі рису. Після кількох промов було вироблено відозву до населення та ухвалено низку резолюцій. Але вже наприкінці зборів на трибуну зійшла людина зі смаглявим обличчям, густою бородою, і почала говорити. Поліцейський сержант швидко протиснувся вперед і зупинив її. Тоді трьохтисячний натовп сколихнувся і став кричати: «Продовжуй, продовжуй!» Протягом декількох хвилин на трибуні з'явилось більше десятка ораторів, які зверталися до натовпу з промовами. У той час як це відбувалося на зборах у парку, зовні стояв тисячний натовп, що не мав можливості увійти. Так як настрої цього натовпу ставав все більш неспокійним, поліція стала його розганяти, на що натовп відповідав свистом і криками протесту. Тоді з-за куців парку показався загін в 200 поліцейських, який оточив натовп. Але останній прорвав ланцюг поліцейських і рушив у бідні квартали району Імамійя, і там на пустищі, неподалік від залізниці, присутні відкрили новий мітинг.

Незабаром понад три тисячі чоловіків і жінок висипали із задушливих і брудних провулків. Так як головні поліцейські сили були зосереджені в Теннодзі-парку, натовп почав громити рисові склади, що знаходилися в цьому районі. Подібні ж події відбувалися і в інших частинах міста, причому в багатьох місцях повстанці змушували рисоторговців тут же продавати рис за півціни.

Аж до наступного ранку в зв'язку з цими бунтами було заарештовано 242 чол., з них 42 жінки. Усього було розгромлено 250 складів.

Наступного дня, 12 серпня, була мобілізована вся поліція. Перелякані губернатор, міський голова і голова Осацької торгової палати, зібравшись для обговорення становища, виробили «чудовий» план, згідно з яким багаті громадяни повинні були утворити фонд в 1 млн. ієн, що дало б можливість розподіляти щодня протягом 50 днів 2 тис. коку (коку = 180 літрів) рису по 30 вересня за один се (18 літрів). До кінця цього часу очікувався новий урожай, ринкові ціни повинні були впасти і небезпека минула б.

З настанням вечора тисячні натовпи, переважно робітників, почали йти до Темманського мосту, звідки вони попрямували до вокзалу Темманської залізниці, де, за чутками, стояло кілька завантажених вагонів для Експрес компанії в Марун. По дорозі повстанці зруйнували поліцейську дільницю і прорвали ланцюг поліцейських біля мосту Ое. Інший натовп, близько 30 тис. осіб, зібрався в нижній частині міста, зупинивши весь рух. Становище ставало загрозливим. Відчуваючи своє безсилля, міська влада об 11-й годині вечора викликала на допомогу війська. З появою військ мирні вмовляння поступилися місцем нещадній розправі. О першій годині ночі між групою повстанців, осіб у 500, і змішаним загonom піхоти та поліції в районі Изумоко розігрався запеклий бій. Нарешті, загін кінних жандармів розсіяв натовп багнетами і шашками. Темманську поліцейську дільницю вдалося врятувати від руйнування тільки завдяки загону піхоти, який прибув в останню хвилину. У цю ніч було заарештовано 542 людини.

Наступного дня було порівняно спокійно, але відчувалося, що це затишшя перед грозою. До вечора влада стягнула всі військові сили, розташовані в Осаці. Цей надзвичайний захід викликав сильне обурення повстанців.

До вечора понад 7 тис. чоловік оточили будинок найбагатшої фірми Судзукі та стали закидати його камінням. Каміння летіло також і в солдатів, і поліцейських, які охороняли будинок. Тоді на підмогу останнім прибув великий загін піхоти.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

Електронні бібліотеки

1. «Азиатская библиотека». Справочно-аналитический ресурс по историческим проблемам стран Азиатско-Тихоокеанского региона:
<http://asiapacific.narod.ru/>
2. «Библиотека всемирной литературы»:
<http://izbakurnog.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000008/>
3. «Библиотека Гумер – гуманитарные науки»:
<http://www.gumer.info/>
4. Библиотека з історії:
http://libelli.ru/library/tema/sc/hist/for_hist.htm
5. «Библиотека Ихтика»: <http://intik.lib.ru>
6. «Библиотека книг KODGES.RU»:
<http://www.kodges.ru>
7. Библиотека научной литературы: <http://LIB.org.by>
8. Библиотека по истории стран Азии и Африки:
<http://www.orientbgu.narod.ru/bibliot.htm>
9. Библиотека портала «Миф.Ру»:
<http://mith.ru/alb/lib/lib.htm>
10. Библиотека сайту «Всемирная история»:
<http://historic.ru/books/index.shtml>
11. Библиотека сайту «Мир истории»: <http://hworld.by.ru/>
12. Библиотека сайту «Русский гуманитарный интернет-университет»: <http://www.i-u.ru/>
13. «Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU»
14. «Научная литература в интернете»
<http://www.scintific.narod.ru/literature.htm>
15. «Поиск научных публикаций Scholar.ru»
<http://www.scolar.ru>
16. Східна література. Библиотека текстів:
<http://www.vostlit.info>
17. «Электронная библиотека Альдебаран»:
<http://www.aldebaran.ru>

Довідники. Словники:

148. Африка. Энциклопедический справочник. В 2-х т. – М. : Советская энциклопедия. – 1986–1987.
149. Большой энциклопедический словарь / [под ред. Прохорова А. М.]. – М. : Большая российская энциклопедия, 2000. – 1456 с.
150. Вся Азия. Географический справочник. Государственное устройство, природа, население, история, культура. – М. : АСТ, Муравей, 2003. – 320 с.
151. Ислам : энциклопедический словарь / [под ред. С. М. Прозорова]. – М. : Наука, 1991. – 315 с.
152. Малая энциклопедия стран / [сост. : Н. Г. Сиротенко, В. А. Менделев]. – М. : АСТ ; Харьков : Торсинг, 2000. – 716 с.
153. Мессенджер Ч. Энциклопедия войн XX века / Ч. Мессенджер ; [пер. С. Беов]. – М. : Эксмо-Пресс, Яуза, 2000. – 520 с.
154. Полная хронология XX века : Справочник / [авт.-сост. Н. Уильямс ; ред. Ф. Уоллер ; пер. М. Ростовцева]. – М.: Вече; АСТ, 1999. – 815 с.
155. Ростов Є. Ф. Економіка країн світу: Довідник / Є. Ф. Ростов. – К. : Картографія, 1998. – 383 с.
156. Современный атлас мира / [под ред. Л. Кондрашова ; пер. с англ. А. Озерова]. – М. : Эксмо, 2014. – 128 с.
157. Страны и народы мира: энциклопедический справочник / [авт.-сост. В. Б. Гарин, Э. Б. Проценко]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. – 538 с.
158. Страны мира и континенты : Новейший историко-географический иллюстрированный справочник / [авт.-сост. М. В. Адамчик]. – М. : ООО «Харвест», 2007. – 384 с.
159. Шпажников Г. А. Религии стран Африки. Справочник / Г. А. Шпажников. – М. : Наука, 1981. – 369 с.
160. Шпажников Г. А. Религии стран Западной Азии. Справочник / Г. А. Шпажников. – М. : Наука, 1976. – 327 с.

Поки тут відбувалося звалище, група повстанців в іншій частині міста підпалила рисовий склад. Полум'я перекинулося на два сусідніх будинки, і скоро вся околиця перетворилася на масу палаючих колод. На наступний день до 9 години вечора близько 20 тис. повстанців зосередилися в районі Ніскужо. Загони піхоти і поліції, що з'явилися на автомобілях, були розбиті, а автомобілі поламані. Пізно ввечері натовп продовжував громити чайні заклади, будиночки гейш та інші розважальні місця Осаки.

Спустошивши рисові склади, повстанці наступного дня взяли за склади палива. Перед одним таким складом у Ніхонбасі-Судзі студент університету звернувся до натовпу з вельми «ексцентричною і небезпечною» промовою і зумів «переконати» власника складу продати весь свій запас дров та вугілля за низькою ціною. Як і слід було очікувати, з'явилася поліція і заарештувала студента, що стало сигналом до розгрому складів палива.

Тим часом влада вирішила викликати на додачу до вже мобілізованих військових частин полк кавалерії, дивізії польової артилерії і батальйон саперів. Увечері був виданий наказ, який забороняв вуличні збіговиська. О 8 годині був опублікований інший наказ – про тимчасове припинення всього місцевого залізничного руху. Це не дозволило повстанцям мобілізувати подальші сили і спричинило поразку бунту.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 715–717.

**ФРАНЦУЗЬКИЙ МАНДАТ НА СИРІЮ ТА ЛІВАН,
ЗАТВЕРДЖЕНИЙ РАДОЮ ЛІГИ НАЦІЙ**

24 липня 1922 р.

(Витяг)

Згідно з домовленістю між Великою Британією та Францією про розподіл арабських країн Передньої Азії, Рада Ліги Націй в 1922 р. затвердила мандат Франції на Сирію і Ліван.

Рада Ліги Націй ... беручи до уваги, що головні союзні держави вирішили, що мандат на території (Сирії та Лівану) ... повинен бути наданий уряду Французької республіки, яка прийняла його... підтверджуючи названий мандат, визначає наступним чином його умови:

Стаття 1. Мандатарій складе в трирічний термін з часу застосування цього мандата органічний статут Сирії і Лівану.

Цей органічний статут буде складений у згоді з туземною владою і буде враховувати права, інтереси та бажання всього населення, що проживає на зазначених територіях. У ньому будуть запропоновані заходи, що полегшують послідовний розвиток Сирії та Лівану в якості незалежних держав. Поки не вступить в силу органічний статут, управління Сирією і Ліваном буде здійснюватися в дусі цього мандата.

Мандатарій буде, наскільки дозволять обставини, заохочувати місцеву автономію.

Стаття 2. Мандатарій може зберігати війська на зазначених територіях для їх захисту. Він буде далі уповноважений аж до вступу в силу органічного статуту і відновлення публічної безпеки організовувати таку місцеву міліцію, яка може бути необхідна для захисту території, і використовувати цю міліцію для захисту, а також для підтримки порядку. Ці місцеві військові сили можуть рекрутуватися тільки серед жителів зазначених територій.

Зазначена міліція буде надалі перебувати у віданні місцевої влади з підпорядкуванням тій владі і тому контролю, які мандатарій повинен зберегти за собою над цими військовими силами. Нею не будуть користуватися поза зазначених вище цілей, інакше як зі згодою мандатарія.

Ніщо в цій статті не буде усувати Сирію і Ліван від участі у витратах на утримання військових сил мандатарія, що знаходяться на їх території.

137. Китай: история в лицах и событиях / [С. Л. Тихвинский, М. Ф. Юрьев, А. С. Титов и др.]. – М. : Политиздат, 1990. – 151 с.

138. Кобелев Е. «Рыцарь революции» (о Хо Ши Мине) / Е. Кобелев // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 2. – С. 47–50.

139. Кульпин – Губайдуллин Э. С. Восток : Природа–Технологии–Ментальность на Дальнем Востоке / Э. С. Кульпин – Губайдуллин. – М. : Книжный дом «Либроком», 2009. – 272 с.

140. Коргун В. Т. Афганистан в 20 – 30-е гг. XX в. / В. Т. Коргун – М. : Наука, 1979. – 160 с.

141. Лаврова Т. В. Черноморские проливы : исторический очерк / Т. В. Лаврова. – Ростов-на-Дону : АО Книга, 1997. – 110 с.

142. Латышев Н. А. Япония накануне и в годы второй мировой войны / Н. А. Латышев // Проблемы Дальнего Востока. – 1986. – № 1. – С. 108–114.

143. Мазуров И. В. Японский фашизм : Теоретический анализ политической жизни в Японии накануне Тихоокеанской войны / И. В. Мазуров. – М. : Восточная литература, 1996. – 156 с.

144. Панцов А. В. Тайная история советско-китайских отношений : Большевики и китайская революция (1919 – 1927 гг.) / А. В. Панцов. – М. : Муравей-Гайд, 2001. – 456 с.

145. Селищев А. С. Японская экспансия : люди и идеи / А. С. Селищев. – Иркутск : Изд-во Иркутского университета, 1993. – 256 с.

146. Тихвинский С. Л. Путь Китая к объединению и независимости. 1898 – 1949 : По материалам биографии Чжоу Эньлая / С. Л. Тихвинский. – М. : Восточная литература, 1996. – 576 с.

147. Ульяновский Р. А. Политические портреты борцов за национальную независимость / Р. А. Ульяновский. – М. : Политиздат, 1983. – 287 с.

126. Арабский мир и сопредельные страны : история и современность : Межвузовский сборник / [отв. ред. : В. П. Румянцев]. – Томск : Изд-во Томского университета, 2008. – 169 с.

127. Березовский Н. Е. Очерки истории школы и педагогической мысли в Китае / Н. Е. Березовский. – М. : Институт Дальнего Востока РАН, 2002. – 145 с.

128. Ближневосточное урегулирование : проблемы и перспективы : Сборник статей / [отв. ред. Е. П. Бажанов, В. Е. Донцов]. – М. : Научная книга, 1998. – 167 с.

129. Бобровников В. О. Современный мир глазами феллаха (Северная Африка XIX – XX вв.) / В. О. Бобровников. – М. : Институт востоковедения РАН, 1998. – 162 с.

130. Востоковедение: Codex Juvenalis : [букинистическое издание / под ред. И. Стеблина-Каменского, П. Гроховского]. – М. : Изд-во Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого РАН, 2004. – 152 с.

131. Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока / [отв. ред. А. А. Куценкова, А. И. Чичерова]. – М. : Международные отношения, 1994. – 288 с.

132. Дискуссионные проблемы японской истории / [отв. ред. А. Е. Жуков]. – М. : Наука, 1991. – 173 с.

133. Захарова Т. Ф. Политика Японии в Маньчжурии. 1932 – 1945 / Т. Ф. Захарова. – М. : Наука, 1990. – 266 с.

134. Идеология национально-освободительного движения в странах зарубежного Востока, 1917 – 1947 : очерки по истории общественной мысли народов Востока / [отв. ред. Полонская Л. Р.]. – М. : Наука, 1984. – 308 с.

135. Капитализм на Востоке во второй половине XX века / [В. Г. Растяников, А. И. Фурсов, Е. В. Котова и др.]. – М. : Восточная литература, 1995. – 603 с.

136. Каткова З. Д. Китай и державы. 1927 – 1937 гг. / З. Д. Каткова. – М. : Восточная литература, 1995. – 278 с.

Мандатарій буде правомочний повсякчас користуватися дорогами і портами Сирії та Лівану для пересування збройних сил і перевезення пального та спорядження.

Стаття 3. Мандатарію буде належати виключний контроль над зовнішніми відносинами Сирії і Лівану і виключне право видавати екзекватури консулам, які призначаються іншими країнами. Він буде також правомочний здійснювати дипломатичний та консульський захист громадян Сирії та Лівану, що знаходяться за межами їх територіальних кордонів.

Стаття 4. Мандатарій буде спостерігати за тим, щоб території Сирії і Лівану або частини їх не були віддані, або здані в оренду уряду тієї чи іншої іноземної держави, або яким-небудь чином підлягали її контролю.

Статті 5 – 20 (про скасування капітуляцій, гарантії прав іноземців та місцевих жителів, про рівність прав громадян – членів Ліги Націй в економічній експлуатації підмандатних територій).

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшій історії / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 853–854.

БРИТАНСЬКИЙ МАНДАТ НА ПАЛЕСТИНУ, ЗАТВЕРДЖЕНИЙ РАДОЮ ЛІГИ НАЦІЙ

24 липня 1922 р.

(Витяг)

На конференції у Сан-Ремо в квітні 1920 р. між Великою Британією та Францією була досягнута домовленість про розподіл арабських областей Передньої Азії. Його було закріплено мандатами Ліги Націй: Англії на Палестину, Трансйорданію та Ірак; Франції на Сирію і Ліван. Мандат на Палестину, включаючи Трансйорданію, вступив у силу 29 вересня 1923 р.

... Рада Ліги Націй, підтверджуючи названий мандат, наступним чином визначає його умови:

Стаття 1. Мандатарій матиме всі права по законодавству і управлінню, оскільки вони не будуть обмежені умовами цього мандата.

Стаття 2. Мандатарій буде відповідальний за створення в країні таких політичних, адміністративних та економічних умов, які забезпечуватимуть устрій єврейського національного осередку... і розвиток самоврядування, а також за охорону цивільних і релігійних прав всіх жителів Палестини, незалежно від раси і релігії.

Стаття 3. Мандатарій буде, наскільки дозволять обставини, заохочувати місцеву автономію.

Стаття 4. Належне єврейське агентство буде визнано в якості публічного органу з метою порад та сприяння адміністрації Палестини в таких економічних, соціальних та інших питаннях, які можуть зачіпати устрій єврейського національного осередку й інтереси єврейського населення Палестини, та при незмінному контролі адміністрації з метою допомоги й участі в справі розвитку країни.

Сіоністська організація, оскільки її організація і устрій є, на думку мандатарія, належними, буде визнана в якості такого агентства. Вона здійснить кроки на нарадах з урядом його величності заради забезпечення співпраці всіх євреїв, які бажають допомагати розбудові єврейського національного осередку.

Стаття 5. Мандатарій буде відповідальний за те, щоб палестинська територія або її частини не були віддані або здані в оренду або яким-небудь чином поставлені під контроль уряду тієї чи іншої іноземної держави.

Стаття 6. Адміністрація Палестини, забезпечуючи те, щоб права і положення інших частин населення не зазнавали шкоди, буде полегшувати єврейську імміграцію на відповідних умовах і заохочуватиме у співпраці зі згаданим у статті 4 єврейським агентством суцільне

117. Шорр Б. К. Независимость и прогресс. Об эволюции программных установок Индийского национального конгресса до завоевания независимости / Б. К. Шорр // Узловые проблемы истории Индии. – М. : Наука, 1981. – С. 209–230.

Додаткові джерела та література

Джерела:

118. Владимиров П. П. Особый район Китая / П. П. Владимиров. – М. : Изд-во Агентства печати «Новости», 1973. – 656 с.

119. Давидсон А. Б. Коминтерн в Африке : документы, события, люди / А. Б. Давидсон // Новая и новейшая история – 1999. – № 3. – С. 191–198; № 4. – С. 152–168.

120. Живая история Востока : Сборник / [сост. Непомнин О. Е.]. – М. : Знание, 1999. – 368 с.

121. Пу И. Первая половина моей жизни. Воспоминания Пу И – последнего императора Китая. – М. : Прогресс, 1968. – 424 с.

122. Российские путешественники в Индии. XIX – начало XX века. Документы и материалы / [отв. ред. П. М. Шаститко]. – М. : Восточная литература, 1990. – 374 с.

123. Советско-монгольские отношения. 1921 – 1966 : Сборник документов / [сост. С. Д. Диликов, М. И. Гольман]. – М., 1966. – 360 с.

Література:

124. Актуальные проблемы идеологии и культуры стран Ближнего Востока / [сост. М. Ю. Рошин]. – М. : Российский открытый университет, 1992. – 198 с.

125. Арабский мир и система международных отношений (рубежи XV – XVI – XX – XXI вв.) : Программа курса / [сост. Р. М. Валеев]. – Казань : Изд-во Казанского государственного университета, 2008. – 14 с.

106. Мамаева Н. Л. Коминтерн в национально-революционном движении Китая. Основные направления взаимодействия между Коминтерном и Гоминьданом в 1920-е г. / Н. Г. Мамаева // Востокведение и мировая культура. К 80-летию академика С. Л. Тихвинского : Сборник статей. – М. : Памятники исторической мысли, 1998. – С. 290–315.

107. Мартышин О. В. Политические взгляды Джавахарлала Неру / О. В. Мартышин. – М. : Наука, 1981. – 309 с.

108. Меликсетов А. В. Социально-экономическая политика Гоминьдана в Китае (1927 – 1937 гг.) / А. В. Меликсетов. – М. : Наука, 1977. – 178 с.

109. Мировоззрение Джавахарлала Неру. – М. : Наука, 1973. – 171 с.

110. Моисеев П. П. Турция : от полуколониальной экономики империи к хозяйственной самостоятельности республики / П. П. Моисеев // Восток. – 2002. – № 2. – С. 135–144.

111. Поцхверия Б. М. Турция между двумя мировыми войнами : очерки внешней политики / Б. М. Поцхверия. – М. : Наука, 1992. – 352 с.

112. Розалиев Ю. Н. Мустафа Кемаль Ататюрк / Ю. Н. Розалиев // Вопросы истории. – 1995. – № 8. – С. 57–77.

113. Роцин С. Они возглавили революцию / С. Роцин // Азия и Африка сегодня – 1995. – № 9. – С. 63–68.

114. Роцин С. Унгерн в Монголии / С. Роцин // Восток. – 1998. – № 6. – С. 20–34.

115. Роцин С. К. Уполномоченный Коминтерна (Тулар Рыскулов в Монголии) / С. Роцин // Восток. – 1996. – № 4. – С. 52–61.

116. Ушаков А. Феномен Ататюрка. Турецкий правитель, творец и диктатор / А. Ушаков. – М. : Центрполиграф, 2002. – 388 с.

поселення євреїв на землі, включаючи державні землі та порожні землі, які не вимагаються для публічних цілей.

Стаття 7. Адміністрація Палестини буде відповідальна за введення національних законів. У ці закони будуть включені постанови, складені з тим, щоб полегшити придбання палестинського громадянства євреями, які влаштовуються на постійне проживання в Палестині.

Стаття 8. Привілеї та імунітети іноземців, включаючи переваги консульської юрисдикції та захисту, в тому вигляді, як ними користувалися раніше в силу капітуляцій або звичаїв в Оттоманській імперії, не будуть застосовуватися в Палестині.

Якщо тільки ті держави, громадяни яких користувалися згаданими вище привілеями та імунітетами, на 1 серпня 1914 р. не відмовляться попередньо від права на їх відновлення або не погодяться на їх незастосування протягом певного періоду, то ці привілеї та імунітети будуть після закінчення мандата негайно відновлені повністю або з такими змінами, на які можуть погодитися зацікавлені держави.

Стаття 12. Мандатарію будуть належати контроль над зовнішніми відносинами Палестини і право видавати екзекватури консулам, які призначаються іншими країнами. Він буде також вправі здійснювати дипломатичний та консульський захист громадян Палестини, які перебувають за межами її територіальних кордонів.

Стаття 13. Вся відповідальність у зв'язку зі святими місцями і церковними будівлями або ділянками в Палестині, включаючи відповідальність за збереження існуючих прав і за забезпечення вільного доступу до святих місць, церковним будівлям і ділянкам і вільне здійснення богослужіння, при дотриманні вимог публічного порядку і добрих звичаїв покладається на мандатарія, який буде відповідальним лише перед Лігою Націй за все, пов'язане з цим...

Стаття 14. Особлива комісія буде призначена мандатарієм для вивчення, встановлення та визначення прав і прагнень у зв'язку зі святими місцями і прав і прагнень, що відносяться до різних релігійних громад в Палестині... Комісію та її дії повинна схвалити Рада Ліги Націй...

Стаття 22. Англійська, арабська і єврейська мови будуть офіційними мовами Палестини...

Стаття 25. На територіях, що пролягають між Йорданом і східним кордоном Палестини, мандатарій буде уповноважений за згодою Ради Ліги Націй відкладати або скасовувати застосування таких постанов цього мандату, які він вважав би непридатними в існуючих місцевих умовах, і видавати такі постанови по управлінню територіями, які він вважав би придатними в цих умовах, при цьому, однак, не будуть вживатися заходи, несумісні з постановами статей 15, 16, 18.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 859–861.

РЕЗЮМЕ ЄГИПЕТСЬКИХ ВИМОГ

(Звернення Вафду до представників іноземних держав)

1918 р.

(Витяг)

13 листопада 1918 р. група політичних діячів Єгипту направила делегацію до верховного комісара Великої Британії в Єгипті, яка мала з ним бесіду щодо післявоєнного статусу країни. Ця делегація (Вафд) стала ядром найбільш значної політичної партії в Єгипті у 1923 – 1952 рр.

6 грудня 1918 р. Вафд звернувся до представників іноземних держав, повідомляючи їм про цілі, вимоги та перші кроки своєї діяльності, а також про позицію англійської військової влади щодо Вафд. Вафд направив своє звернення

94. Глунин В. И. Коминтерн и китайская революция / В. И. Глунин, А. М. Григорьев // Проблемы Дальнего Востока. – 1989. – № 1. – С. 95–110.

95. Данилов В. И. Турция 20 – 30-х годов : путь к демократии // В. И. Данилов / Восток. – 1997. – №. 2. – С. 63–75.

96. Девяткина Т. Ф. Социально-политические взгляды С. Ч. Боса / Т. Ф. Девяткина // Общественная мысль Индии : прошлое и настоящее. – М. : Наука, 1989. – С. 38–59.

97. Делюсин Л. П. Революция 1924 – 1927 гг. в Китае : проблемы и оценки / Л. П. Делюсин, А. С. Костяева. – М. : Наука, 1985. – 281 с.

98. Егорова М. Н. Об образовании партии свараджистов / М. Н. Егорова // Индия : проблемы истории национально-освободительного движения и современное политическое развитие. – М. : Наука, 1980. – С. 151–184.

99. Иванов М. С. Английский империализм и переворот 21 февраля 1921 г. / М. С. Иванов // Народы Азии и Африки. – 1970. – № 3. – С. 61–70.

100. Исторический опыт Японии: в чем специфика? Круглый стол // Азия и Африка сегодня. – 1990. – № 10. – С. 29–33.

101. К 70-летию установления республиканского строя в Монголии. Круглый стол // Проблемы Дальнего Востока. – 1994. – № 5. – С. 75–91.

102. Киреев Н. Г. История этатизма в Турции / Н. Г. Киреев. – М. : Наука, 1991. – 341 с.

103. Лузянин С. Монголия : между Китаем и Советской Россией (1920 – 1924) / С. Лузянин // Проблемы Дальнего Востока. – 1995. – № 2. – С. 71–84.

104. Лузянин С. Коминтерн, Монголия и китайская революция 1925 – 1927 г. / С. Лузянин // Восток. – 1996. – № 1. – С. 65–75.

105. Мамаева Н. Л. Гоминьдан в национально-революционном движении Китая (1923 – 1927 гг.) / Н. Г. Мамаева. – М. : Наука, 1991. – 208 с.

85. Белов Е. Как была ликвидирована автономия Внешней Монголии / Е. Белов // Азия и Африка сегодня. – 1997. – № 5. – С. 64–68.

86. Белов Е. Последний «живой бог» / Е. Белов // Азия и Африка сегодня. – 1996. – № 3. – С. 73–77.

87. Березный Л. А. Дискуссионные вопросы китайской революции 1924 – 1927 г. / Л. А. Березный // Историография и источниковедение стран Азии и Африки. – СПб., 1992. – Выпуск XIV. – С. 13–26.

88. Березный Л. А. Дискуссионные проблемы общей концепции истории китайской революции / Л. А. Березный // Вестник ЛГУ. – 1990. – Серия 2. – Вып. 2. – С. 10–20.

89. Березный Л. А. О характере гоминьдановской государственности в период «нанкинского десятилетия». Проблема в историографии / Л. А. Березный // Историография и источниковедение истории стран Азии и Африки. – Л. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1986. – Выпуск IX. – С. 21–61.

90. Березный Л. А. Революционный процесс в Китае в первой половине XX века и проблема создания новой национальной государственности / Л. А. Березный // Историография и источниковедение истории стран Азии и Африки. – Л. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1990. – Выпуск XII. – С. 11–32.

91. Бурлацкий Ф. Мао Цзэдун, Цзян Цин и советник Дэн / Ф. Бурлацкий. – М. : Эксмо-Пресс, 2002. – 384 с.

92. Гарушянц Ю. М. Борьба за признание Монголии / Ю. М. Гарушянц // Проблемы Дальнего Востока. – 1997. – № 2. – С. 112–123.

93. Гасанова Э. Ю. Турция / Э. Ю. Гасанова // Идеология национально-освободительного движения в странах зарубежного Востока. 1917 – 1947 гг. – М. : Наука, 1964. – С. 62–82.

також президентів США В. Вільсону з проханням про сприяння в допущенні представника Вафд на мирну конференцію.

1. Єгипет вимагає повної незалежності:

а) бо незалежність є природним правом кожної нації;

б) бо Єгипет завжди виступав з вимогою надання йому такої незалежності, а крім того, його сини пролили немало своєї крові в боротьбі за незалежність. Ті зусилля, які витратила країна на шляху до незалежності, ті перемоги, які вона здобула на полях битв заради здійснення цієї мети, були б вже цілком достатніми, щоб відновити її суверенітет, якби великі держави в 1840 – 1841 роках не протидіяли їй, та якби вони не змусили її задовольнитися мінімумом, а саме – автономією. Але ця автономія тоді була майже рівнозначною повній незалежності;

в) бо Єгипет в даний час вважає себе вільним від будь-яких зв'язків з Туреччиною, а саме – від номінального панування (суверенітету) Туреччини, так як остання в результаті війни вже не може зберігати своє панування;

г) бо Єгипет вважає, що йому вже прийшов час оголосити свою повну незалежність, яка підкріплюється його географічним положенням і його матеріальним і моральним станом.

2. Єгипет хоче, щоб правління в ньому було конституційним, і зобов'язується врахувати особливі обставини в країні щодо гарантії інтересів іноземців, а також проводити економічні, адміністративні та соціальні реформи, користуючись при проведенні їх консультацією західних фахівців, як це зазвичай мало місце в минулому.

3. Єгипет оголошує, що інтереси іноземців в країні будуть предметом особливої уваги. Якщо вимагатимуть обставини, будуть проведені деякі зміни відповідно до стану країни з метою сприяння її прогресу з дотриманням інтересів іноземців.

У проведенні цих заходів Єгипет виявить великодушність, ширість і необхідну поступливість.

4. Єгипет зобов'язується обговорити питання про методи фінансового контролю, який для зацікавлених іноземних держав створить умови, що забезпечують їх інтереси не гірше, ніж умови, що існували до угоди 1904 року. Найважливішим пунктом буде створення Каси державного боргу.

5. Єгипет готовий вжити всіх заходів, які держави вважатимуть корисними, для охорони нейтралітету Суецького каналу.

6. Єгипет вважає найбільшою честю для себе встановлення гарантії його незалежності з боку Ліги Націй і буде брати посильну участь у здійсненні принципів справедливості та права в їх сучасному розумінні.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 868–869.

ДЕКЛАРАЦІЯ БРИТАНСЬКОГО УРЯДУ ПРО ПРИПИНЕННЯ БРИТАНСЬКОГО ПРОТЕКТОРАТУ НАД ЄГИПТОМ

28 лютого 1922 р.

Проголошення незалежності Єгипту було здійснено Великою Британією під тиском потужного піднесення національно-визвольного руху в країні. Однак, внаслідок того, що Британія обумовила цю декларацію низкою обмежень, які порушували суверенітет Єгипту, вона не зустріла схвалення ні з боку єгипетської громадськості, ні з боку єгипетського уряду.

З огляду на те, що уряд його величності в згоді з оголошеними ним намірами бажає надалі визнавати Єгипет як незалежну та суверенну державу і з огляду на те, що відносини між урядом його величності і Єгиптом мають життєве значення для Британської імперії, цим оголошується про такі положення:

72. Новейшая история арабских стран Африки: 1917 – 1987 / [глав. ред. Наумкин В. В.] – М. : Наука, 1990. – 472 с.

73. Новейшая история Вьетнама / [ред. Мхитарян С. А.]. – М. : Наука, 1984. – 425 с.

74. Новейшая история Китая. 1917 – 1927 г. / [ред. Сладовский М. И.]. – М. : Наука, 1983. – 400 с.

75. Новейшая история Китая. 1928 – 1949 г. / [ред. Сладовский М. И.]. – М. : Наука, 1984. – 442 с.

76. Политическая история государств Азии и Северной Африки. XX век. – М. : Магистр, 1996. – 306 с.

77. Системная история международных отношений. 1918 – 2000 гг. : В 4-х т. / [под ред. А. Д. Богатурова]. – М. : Московский рабочий, 2000. – Том 1 : События 1918 – 1945 гг. – 520 с.

78. Юрьев М. В. История стран Азии и Северной Африки после Второй мировой войны (1945 – 1990) / М. В. Юрьев. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 232 с.

Наукова література:

79. Агаев С. Л. Еще раз о характере «переворота 3 хута» / С. Л. Агаев // Новейшая история Азии и Африки. – 1968. – № 6. – С. 34–40.

80. Агаев С. Л. Иран в период политического кризиса 1920 – 1925 г. / С. Л. Агаев. – М. : Наука, 1970. – 214 с.

81. Арабаджян А. З. Иран : власть, реформы, революции (XIX – XX в.) / А. З. Арабаджян. – М. : Наука, 1991. – 144 с.

82. Арабские страны Западной Азии и Северной Африки (новейшая история, экономика и политика). – М. : Институт востоковедения РАН, 1999. – Вып. 3. – 352 с.

83. Арабский мир в конце XX века. – М. : Институт востоковедения РАН, 1996. – 212 с.

84. Ахмедов В. М. Сирия на рубеже столетий : власть и политика / В. М. Ахмедов. – М. : Институт востоковедения РАН, 2003. – 172 с.

60. Гасратян М. А. Очерки истории Турции / М. А. Гасратян, С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян. – М. : Наука, 1983. – 296 с.

61. Говоров Ю. Л. История стран Азии и Африки в новейшее время : Основы лекционного курса / Ю. Л. Говоров. – Кемерово : КГУ, 1997. – 247 с.

62. Годс М. Реза. Иран в XX веке : Политическая история / М. Реза Годс / [пер. с англ. И. М. Джура]. – М. : Наука, 1994. – 353 с.

63. Дижур И. М. Новейшая история арабских стран Азии / И. М. Дижур, Григорьева В. М. – М. : Наука, 1989. – 557 с.

64. История Афганистана с древнейших времён до наших дней / [отв. ред. Ю. В. Ганковский]. – М. : Мысль, 1982. – 368 с.

65. История Кореи : В 2-х т. : с древнейших времён до наших дней / [ред. кол. : Б. Г. Гафуров и др.]. – М. : Наука, 1974. – Т. 2. – 480 с.

66. История Тропической и Южной Африки (1918 – 1988) / А. С. Балезин, В. Н. Горшков, Е. А. Глущенко и др. / [редкол. : А. Б. Давидсон и др.]. – М. : Наука, 1989. – 410 с.

67. История Японии (1945 – 1975) / [отв. ред. В. А. Попов]. – М. : Наука, 1978. – 541 с.

68. Васильев А. М. История Саудовской Аравии (1745 г. – конец XX в.) / А. М. Васильев. – М. : Классика плюс, 1999. – 672 с.

69. История международных отношений. 1918 – 1939 гг. / [сост. В. Н. Горохов]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 286 с.

70. История современного Востока XX – XXI вв. : страны и правители : Учебное пособие / [сост. В. И. Бузов]. – М. : МарТ; Ростов-на-Дону, 2008. – 576 с.

71. Международные отношения в Центральной Азии = International relations in Central Asia : события и документы: Учеб. пособие / [А. Д. Богатуров и др.] – М. : Аспект Пресс, 2011. – 154 с.

1) Британський протекторат над Єгиптом закінчено, і Єгипет проголошується незалежною суверенною державою.

2) Як тільки уряд його високості (єгипетського султана) прийме закон про амністію, який застосовується до всіх жителів Єгипту, проголошений 2 листопада 1914 р. військовий стан буде знято.

3) Наступні питання безумовно залишені на вільний розсуд уряду його британської величності, до тих пір, поки не виявиться можливим шляхом вільного обговорення та дружньої згоди між обома сторонами укласти про них угоду між урядом його величності і урядом Єгипту:

А. Забезпеченість зв'язків Британської імперії в Єгипті.

Б. Захист Єгипту від будь-якого прямого або непрямого іноземного вторгнення або втручання.

В. Захист іноземних інтересів в Єгипті та захист меншин.

Г. Судан.

Надалі до укладення таких угод status quo з усіх зазначених вище питань залишиться без зміни.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшій історії / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 869–870.

НАЦІОНАЛЬНА ОБІТНИЦЯ, ПРИЙНЯТА НАЦІОНАЛЬНИМИ ЗБОРАМИ РИФСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Вересень 1921 р.

1. Невизнання договорів, які порушують права Марокко або мають зв'язок з договором 1912 р.

2. Евакуація іспанців з тієї частини Рифа, яка не перебувала під їх впливом до ратифікації франко-

іспанського договору 1912 р. Іспанцям будуть залишені лише міста Сеута, Мелілья та їх околиці.

3. Визнання повної незалежності Рифської держави.
4. Створення республікансько-конституційного уряду.
5. Виплата Іспанією відшкодування рифам за шкоду, заподіяну нею за останні 12 років, та викуп полонених.
6. Встановлення дружніх зв'язків з усіма державами без будь-яких привілеїв та укладання договорів з ними.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 880–881.

ДОКУМЕНТИ ПРО ІСПАНО-РИФСЬКІ ВІДНОСИНИ

Протягом 1921 – 1924 рр. племена гірського району Риф (Північне Марокко) вели боротьбу проти спроб іспанських колонізаторів підпорядкувати їх своїй владі. Нижче наведені документи, що відображають загарбницькі тенденції іспанського уряду і прагнення рифських племен відстояти свою незалежність.

А. ЛИСТ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ДІЕГО СААВЕДРА ДО СЕЙІДА МУХАММАДА ІБН МУХАММАДА АЗАРКАНА

14 липня 1923 р.

(Витяг)

Мир Вам і милість Аллаха і благословення його! Повідомляємо Вам, що при нашій приїзді до цього міста я отримав Ваш лист від 28-го зу-ль-када, що відповідає 12 липня¹. Відповідаючи на нього, сповіщаю Вас, що я, як голова делегації, направленої для переговорів з Вами з приводу миру, не змінив моєї позиції і написав кілька приватних листів панам Мухаммаду ібн Абд аль-Каріму і

49. Родригес А. М. Новейшая история стран Азии и Африки. XX век : Учебник для вузов : в 3-х ч. / А. М. Родригес, Р. Г. Ланда, В. А. Мельянцева / [под ред. : А. М. Родригеса]. – М. : ВЛАДОС, 2004.

50. Родригес А. М. История стран Азии и Африки в Новейшее время в вопросах и ответах : Учебное пособие / А. М. Родригес. – М. : Проспект, 2006.

51. Родригес А. М. История стран Азии и Африки в новейшее время / А. М. Родригес. – М. : Проспект, 2010. – 496 с.

52. Сергійчук І. М. Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – кінець XX ст.) / І. М. Сергійчук. – Суми : Університетська книга, 2002. – 288 с.

53. Трошин Ю. А. История стран Азии и Африки в Новейшее время (1918 – 2000) : Учебное пособие / Ю. А. Трошин. – М. : Весь мир, 2004. – 594 с.

54. Тумаков А. И. Новейшая история стран Восточной Азии (1945 – 2000) / А. И. Тумаков, А. П. Чижов. – Харьков : ШТРИХ, 2002. – 180 с.

Навчальна література:

55. Алиев С. М. История Ирана. XX век / С. М. Алиев. – М. : Институт востоковедения РАН, Крафт+, 2004. – 644 с.

56. Алпатов В. М. История и культура Японии / В. М. Алпатов. – М. : Институт востоковедения РАН, Крафт+, 2002. – 288 с.

57. Антонова К. А. История Индии / К. А. Антонова, Г. М. Бонгард-Левин, Г. Г. Котовский. – М. : Мысль, 1973. – 558 с.

58. Бузов В. И. Новейшая история стран Азии и Африки (1945 – 2004) : Учебное пособие / В. И. Бузов. – Ростов на Дону : Феникс, 2005. – 574 с.

59. Всеобщая история : в 6 т. : Учебное пособие / [под ред. Л. С. Васильева]. – М. : Высшая школа, 2010.

Підручники та посібники:

37. Васильев Л. С. История Востока : В 2-х тт. / Л. С. Васильев. – М. : Высшая школа, 1998. – Т. 2. – 495 с.
38. Васильев Л. С. История религий Востока / Л. С. Васильев. – М. : Высшая школа, 1988. – 416 с.
39. Всемирная история : в 24-х т. / А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчек. – Минск : Литератор, 1996 – 1997. – Т. 20–24.
40. Горелов А. А. История мировых религий : учебное пособие / А. А. Горелов. – М. : ФЛИНТА, Московский психолого-социальный институт, 2011. – 357 с.
41. История Востока : в 6 т. / [отв. ред. Ланда Р. Г.]. – М. : Восточная литература, 2006. – Т. 5 : Восток в новейшее время : 1914 – 1945. – 717 с.
42. История Китая : учебное пособие для студентов вузов / [ред. Меликсетов А. В.]. – М. : Высшая школа, 2002. – 736 с.
43. История народов Восточной и Центральной Азии с древнейших времён до наших дней / [редкол. : К. З. Ашрафян и др.]. – М., 1986. – 583 с.
44. История Тропической и Южной Африки (1918 – 1999) / А. С. Базезин, В. Н. Горшков, Е. А. Глущенко и др. / [редкол. : А. Б. Давидсон (отв. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1989. – 410 с.
45. Козицький А. Новітня історія країн Азії та Африки / А. Козицький. – Львів : Афіша, 2004. – 430 с.
46. Кузнецов Ю. Д. История Японии : Учебное пособие ; в 2-х т. / Ю. Д. Кузнецов, Г. Б. Навлицкая, И. М. Сырицын. – М. : Высшая школа, 1988.
47. Новейшая история арабских стран Африки (1917 – 1987) / [глав. ред. Наумкин В. В.]. – М. : Наука, 1987. – 472 с.
48. Политическая история государств Азии и Северной Африки XX века : учебное пособие / [под ред. Овсянникова В. И. и др.]. – М. : Высшая школа, 1996. – 308 с.

Вам, бажаючи продовжувати обмін думками щодо можливого способу остаточного вирішення питання про визнання, заснованого на виконанні міжнародних договорів². Ми були переконані, що це задовольнить Вас і Вашого президента. Однак, каїд Алі Бадра і його секретар, послані Вашою милістю, відхилили це категоричним чином при другій зустрічі, що відбулася між двома делегаціями, де Ви ухилилися від порозуміння з нами з приводу запропонованого нами рішення...

Ми повинні повернутися, але перед нашим поверненням ми повинні сповістити письмово, що якщо Ви щиро хочете мирних переговорів, то ми завжди готові до цього. Розглядаючи Ваш лист, датований 12 поточного місяця, я повинен підтвердити Вам, що ми, безсумнівно, повернемося з метою продовження переговорів, але необхідно, як звичайно, щоб угоді передувало пояснення бажаного. Виходячи з цього, треба, щоб Ви були інформовані щодо наступних питань:

1. Переговори будуть відбуватися або на острові, або на пароплаві, як відбувалися останні переговори.

2. Неможливі переговори і суперечки про те, що пов'язано з незалежністю рифської держави, і ні про що інше, обумовлене в міжнародному договорі 1912 року.

3. Можливі переговори про те, щоб допустити деякі зміни в управлінні та економіці рифських племен, а також про посади і чини, якими будуть володіти сеїд Мухаммад ібн Абд аль-Карім аль-Хаттабі та правителі племен, які будуть правити під егідою представника Аль-Махзана Наїб ас-султана³ і протекторатом іспанської держави.

4. Будуть проведені спеціальні переговори з питання про розширення сфери торгівлі, промисловості та землеробства серед рифських племен, а також про моральну та матеріальну допомогу їм з боку Аль-Махзана і з боку держави-протекторату...

Якщо Ви згодні на ці умови, то прошу Вашу милість, щоб Ви надіслали їх копію, підписану Вашим президентом,

і тоді зберуться обидві делегації для остаточного завершення переговорів. Нарешті, прошу Вас врахувати, що ми хочемо остаточного і тривалого миру, щоб Ви залишили всякі сумніви і вагання і дали нам дружньо йти разом з вами, не допускаючи марного пролиття крові. Ми хочемо, щоб Риф став, як він заслуговує того, осередком успіху, культури, процвітання і освіти – не для Іспанії, але для туземців, які цілком гідні цього.

Крім того, ми повинні повідомити Вас, за наказом, що надійшов від іспанського уряду, що Ваша відповідь на все, що ми виклали, повинна бути вручена нам через 48 годин з моменту отримання цього листа. Ми будемо шкодувати, якщо Ви не прислухаетесь до нашого заклику, який може принести Вам користь і якщо Ви не зміните Ваших поглядів і станете на шлях, який шкодить і Вам, і спільній справі.

Якщо Ви будете наполягати на цій помилці, то Іспанія використає всі необхідні заходи, щоб загасити полум'я цього заколоту і щоб задовольнити потребу в розширенні того, що дано їй договорами з боку цивілізованих держав, – засобами, до яких вона воліла б не вдаватися, якщо б це тільки залежало від її розсуду. А якщо Ви будете щирі у Ваших словах про мир, то, треба сподіватися, Ви будете готові без сумніву обрати шлях, що веде до добра і успіху. Після уважного розгляду всього вищевикладеного, відкиньте свої підозри і надішліть нам свої міркування з приводу нашого листа.

Привіт усім і мир.

Татван, 14 липня 1923 року.

Генеральний секретар Дієго Сааведра

¹ 28 Зу-ль-када 1341 р. хіджри відповідає 12 липня 1923 р.

24. Симуков А. Заметки о положении на периферии МНР за 1931 год / А. Симуков // Восток. – 1994. – № 5. – С. 146–155.

25. Синьхайская революция 1911 – 1913 гг. : Сборник документов и материалов / [отв. ред. С. Л. Тихвинский]. – М. : Наука, 1968. – 349 с.

26. Сирия, Ливан и Палестина в описаниях российских путешественников, консульских и военных образах первой половины XIX века / [отв. ред. И. М. Смилянская]. – М. : Наука, 1991. – 367 с.

27. Советы Сталина монгольскому премьеру : стенограмма бесед // Азия и Африка сегодня. – 1991. – № 6. – С. 53–56.

28. Страноведение Китая : Учебная хрестоматия / [сост. И. В. Кочергин, В. Ф. Щичко]. – М. : Муравей, 1999. – 335 с.

29. Сукарно А. Индонезия обвиняет : Сборник статей и речей / А. Сукарно. – М. : Изд-во восточной литературы, 1961. – 364 с.

30. Сунь Ятсен. Избранные произведения / Ятсен Сунь. – М. : Наука, 1985. – 781 с.

31. Тайны русско-японской войны : Сборник. – М. : Прогресс-Академия, 1993. – 328 с.

32. Ткаченко И. Б. Российско-китайская восточная граница в документах и фактах XVII – XX вв. / И. Б. Ткаченко. – Владивосток : Уссури, 1999. – 364 с.

33. Хо Ши Мин. Избранное. Воспоминания о Хо Ши Мине. – М. : Политиздат, 1990. – 461 с.

34. Хрестоматия по исламу / [отв. ред. С. М. Прозоров]. – М. : Наука, 1994. – 242 с.

35. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / [под ред. З. М. Черниловского]. – М. : Гардарика, 1996. – 413 с.

36. Хрестоматия по новейшей истории / [под ред. Гафурова Б. Г. и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960–1961.

12. Коммунистический Интернационал и китайская революция : Документы и материалы / [отв. ред. М. Л. Титаренко]. – М. : Наука, 1986. – 326 с.

13. Колобов О. А. Документальная история арабо-израильского конфликта. Хрестоматия / О. А. Колобов, А. А. Корнилов, А. А. Сергунин. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегородского университета, 1991. – 177 с.

14. Мао Цзэдун. О диктатуре народной демократии / Цзэдун Мао. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1949. – 123 с.

15. Мао Цзэдун о китайской политике Коминтерна и Сталина // Проблемы Дальнего Востока. – 1994. – № 5. – С. 101–110.

16. Неру Дж. Автобиография / Неру Дж. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 654 с.

17. Политика капиталистических держав и национально-освободительное движение в Юго-Восточной Азии (1871 – 1917 гг.) : Документы и материалы ; В 2-х ч. – М. : Наука, 1965 – 1967. – Ч. 2. – 610 с.

18. Примаков В. М. Записки волонтера : Гражданская война в Китае / В. М. Примаков. – М. : Наука, 1967. – 215 с.

19. Рабочее движение в Китае. Революция 1924 – 1927 гг. – М. : Наука, 1966. – 273 с.

20. Революционные мероприятия народного правительства Монголии в 1921 – 1924 г. : Документы / [ред. Ц. Пунцагнаров]. – М. : АН СССР, Институт востоковедения, 1960. – 211 с.

21. Россия в Святой Земле : Документы и материалы : в 2-х т. – М. : Международные отношения, 2000. – Т. 1. – 742 с.

22. Русско-индийские отношения в 1900 – 1917 гг. : Сборник архивных документов и материалов. – М. : Восточная литература, 1999. – 527 с.

23. Русско-китайские отношения в XX веке : Материалы и документы / [отв. ред. С. Л. Тихвинский]. – М. : Памятники исторической мысли, 2000. – Т. 1. – 870 с.

² Йдеться про визнання республіки Риф Іспанією. Іспанські делегати погоджувалися визнати автономію рифських племен «на основі існуючих міжнародних договорів», тобто в рамках іспанського протекторату. Ця позиція не могла задовольнити рифів, які добивалися визнання повної незалежності та суверенітету своєї республіки.

³ Аль-Махзан – центральний уряд Марокко. Наїб ас-султан – заступник, представник султана (Марокко).

Б. ЛИСТ МУХАММАДА ІБН МУХАММАДА АЗАРКАНА СЕНЬЙОРУ СААВЕДРА

21 липня 1923 р.

(Витяг)

Слава Аллаху, а він єдиний.
Від сейіда Мухаммада ібн Мухаммада Азаркана сеньйору Сааведра.

Привіт і мир! Отримав Ваш лист від 30 зу ль-када – 7 цього зу ль-хиджжа¹ о 2 г. дня. Він нам нагадує ультиматум, чому ми вкрай здивовані.

Незважаючи на принцип визнання необхідності продовження переговорів за допомогою делегації, яка була призначена і яка висловлює думки рифського народу, котрий налічує більше мільйона людей і числом воїнів перевищує 200 тисяч, – ми бачимо, що Ви продовжуєте надсилати меморандуми неофіційним шляхом.

Якщо Ви хочете миру, як це стверджує один з пунктів Вашого листа, то ми ще більше бажаємо його. Однак для нас неможливо відійти від відомого принципу, застосовуваного у подібних важливих справах. У зв'язку з цим я вважаю своїм боргом і через людські почуття, а також в силу того, що я є міністром закордонних справ рифської держави, роз'яснити Вам наступне.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Основні джерела та література

Джерела:

1. Акимкина Н. А. Практикум по истории стран зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция) / Н. А. Акимкина, М. А. Люксембург. – М. : Высшая школа, 1963. – 170 с.
2. Ататюрк М. К. Избранные речи и выступления / М. К. Ататюрк. – М. : Прогресс, 1966. – 439 с.
3. Бурдуков А. В. В старой и новой Монголии : воспоминания, письма / А. В. Бурдуков. – М. : Наука, 1969. – 417 с.
4. Ганди М. К. Моя жизнь / М. К. Ганди. – М. : Наука, 1969. – 612 с.
5. Давидсон А. СССР и Африка. 1918 – 1960. Документированная история взаимоотношений / А. Давидсон, С. Мазов, Г. Цыпкин. – М. : Институт всеобщей истории РАН, 2002. – 318 с.
6. «Движение 4 мая в Китае» : документы и материалы / [пер., предисл. и примеч. Ю. М. Гарушянц]. – М. : Наука, 1969. – 358 с.
7. Думанов Х. М. Вдали от Родины : К 130-летию окончания Кавказской войны (1864 – 1994) : Сборник архивных документов / Х. М. Думанов. – Нальчик : Эль-Фа, 1994. – 254 с.
8. Документы panaфриканского движения / [сост., пер. И. Филатовой] // Расы и народы. – М. : Наука, 1977. – Вып. 7. – С. 225–274.
9. За мир на земле Кореи : воспоминания и статьи / [ред. Ю. В. Ванин]. – М. : Наука, 1985. – 193 с.
10. Из воспоминаний Ю. Цеденбала // Восток. – 1994. – № 4. – С. 165–178.
11. История Африки в документах и материалах – 1870 – 2000; в 3-х т. / [под ред. А. Давидсона]. – М. : Наука, 2006–2007.

Рифський уряд, створений з урахуванням сучасних принципів і законів цивілізації, визнає себе незалежним у політичному та економічному плані. Він сподівається, що він буде жити вільно, як він жив протягом століть і як живуть усі народи. Він вважає, що має більше прав володіти своєю землею, ніж будь-яка інша держава. Він вважає іспанську імперіалістичну партію агресором – загарбником, який не має права поширити протекторат на рифський уряд. Риф не визнавав і не визнає протекторату; категорично відкидає його; визнає необхідність самоврядування; прагне до отримання своїх законних прав, про які не може бути ніяких суперечок; захищає свою повну незалежність усіма природними засобами; протестує перед іспанською нацією і її інтелігенцією, які, він переконаний, визнають правомірність наших розумних і законних вимог, у той час як іспанська імперіалістична партія служить іншим інтересам і ось уже два роки жертвує кров'ю свого народу заради корисливих домагань, а якби вона рахувалася зі своєю душею і совістю, то визнала б себе такою, що йде хибним шляхом. Незабаром вона побачить, що заподіяла шкоду своєму народові внаслідок свого прагнення до імперіалізму. І треба виправити справу, поки це ще можливо.

Рифський уряд протестує проти будь-якої агресивної справи, що йде від іспанської імперіалістичної партії, перед усім цивілізованим світом і перед усім людством і знімає з себе будь-яку відповідальність – моральну і матеріальну – за все, що може статися.

Ми дивуємося також тому, що ви ігноруєте, що в інтересах самої Іспанії примирення з Рифом, визнання його прав і його незалежності, збереження добросусідських відносин і зміцнення уз союзу з рифським народом (замість нападу на нього і його приниження, і нехтування його людськими і юридичними правами) – відповідно до закону цивілізації і згідно Версальського договору, що укладений після великої світової війни. А ця війна показала людині

10. «*Лоуренс Аравійський*» (Англія, США, 1962 р., режисер Девід Лін) – фільм є розповіддю про події життя офіцера британської розвідки Т. Лоуренса, який працював у роки Першої світової війни у Сирії в активній взаємодії з арабськими кочівниками й отримав через це прізвисько «Аравійський».

11. «*Людина за сонцем*» (1988 р., Гонконг, КНР, режисер Тун Фей Моу) – фільм про діяльність японської секретної лабораторії з виробництва біологічної зброї, що знаходилась на території Маньчжурії в районі Харбіна під час Другої світової війни.

12. «*Останній імператор*» (Велика Британія, Італія, Китай, Франція, 1987 р., режисер Бернардо Бертолуччі) – історико-біографічний художній фільм про падіння імператорської влади в Китаї.

13. «*Перл Харбор*» (США, 2001 р., режисер Майкл Бей) – військова мелодрама, пов'язана з бомбардуванням японцями американської військової бази на Гаваях.

14. «*Сім років у Тибеті*» (США, Китай, 1997 р., режисер Жан-Жак Аннопо, за мотивами однойменної книги Генріха Харрера) – автобіографічний фільм на тлі подій, пов'язаних з боротьбою Тибету за незалежність від Китаю.

15. «*Смерть і слава в Чанде*» (Китай, 2010 р., режисер Дун Шень) – битва при Чанде – одна з ключових подій Японо-китайської війни (1937 – 1945 рр.), під час якої 9 тисяч бійців Гоміндану героїчно билися проти 30-тисячної японської армії і затримали її просування на південь Китаю.

Більшість цих фільмів (список далеко не повний) має високий рейтинг, пов'язаний з їхніми художніми достоїнствами та високим ступенем історичної достовірності. Можна вибрати документальний чи художній фільм самостійно, якщо він присвячений подіям новітньої історії країн Азії та Африки, але узгодити свій вибір з викладачем.

наслідки агресії і захопленя. І пізнав світ, що немає шляху до приниження людини, що обов'язком розуму і природи є надання кожній нації самоврядування, що примус і сила – ніщо перед правом. Такий цей договір, вироблений главами великих держав, що пройшли через поріг війни і випили чашу горя. А в кінці справи їм не залишалось нічого, крім визнання права та надання народам їх прав, якими б малими вони (народи) не були.

І хоча політики кажуть, що договори – це клаптик паперу, що право належить мечу, що для права необхідна згода на здійснення законопроектів, що не припиняться в світі смути, свавілля і хвилювання, що порушують загальний мир, якщо кожен народ буде боротися за своє право і вимагати своєї свободи, – тим не менш не буде для Іспанії нічого ганебного в тому, що вона буде жити в мирі з Рифом після визнання його уряду і його незалежності і матиме з ним спільні інтереси. Але це буде для неї гордістю і честю і буде світлою сторінкою в її історії.

Зі свого боку рифський уряд готовий з радістю прийняти зміну політичного курсу агресивної імперіалістичної сторони. Він сподівається на припинення непорозуміння, що виникли з невірноваженості, гідного осуду фанатизму, відсутності далекоглядності, обачності та обліку наслідків справи в той час, коли панували погані егоїстичні впливи. У той же час рифський уряд буде гірко шкодувати, якщо імперіалістична сторона буде продовжувати політику агресії, великодержавності та панування.

Уявіть, якби ви самі були атаковані у вашій країні іноземцями, які бажають панувати над вами і захопити владу над вами, підкорилися б ви цьому завойовнику, на які б права він не претендував і що б він не стверджував?

У вас не було б іншого виходу, крім самозахисту, і ви б відкинули поневолення, і історія виправдала б вас за це. Уявіть собі в подібному становищі Риф і всіх його людей, твердо переконаних, що вони захищають честь (а що може

бути вище честі?!), і не відмовляться від цього переконання, поки іспанська імпералістична партія не відмовиться від своїх злобних намірів, або помруть всі до останнього.

Я можу вам тільки оголосити остаточно, що рифи не змінять своєї лінії, якої дотримувалася делегація, і що врата мирних переговорів відкриті лише на основі визнання Іспанією незалежності Рифа...

Мухаммад ібн Мухаммад Азаркан

¹ 7 зу ль-хиджа відповідає 21 липня 1923 р.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.]; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 881–885.

УМОВИ ВСТУПУ ДО КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

30 червня 1920 р.

(Витяг)

Другий конгрес Комуністичного Інтернаціоналу ухвалив підготовлений В. І. Леніним документ про умови вступу до Комуністичного Інтернаціоналу, відомий під назвою «Умови прийому в Комуністичний Інтернаціонал», або «21 вимога»¹.

... Кожна організація, що має бажання належати до Комуністичного Інтернаціоналу, зобов'язана планомірно й систематично усувати з будь-яких відповідальних посад у робітничому русі... реформістів і прибічників «центру» та ставити замість них надійних комуністів, незважаючи на те, що інколи доведеться спочатку замінювати «досвідчених» діячів пересічними робітниками...

Джастін Чадвік, 2013 р.) – фільм створений на підставі однойменної біографічної книги Нельсона Манделі, опублікованої у 1995 р. У ньому йдеться про його дитинство і юність, боротьбу з режимом апартеїду, 27 років, проведених у тюремному ув'язненні, перш ніж Н. Мандела став першим демократично обраним президентом Південно-Африканської Республіки.

5. «*Дорога в рай*» (США, Австралія, 2001 р., режисер Брюс Бересфорд) – історичний фільм, заснований на реальних подіях Другої світової війни, про драматичну долю європейських жінок, які потрапили у полон до японських вояків.

6. «*Згадуючи 1942*» (Китай, 2012 р., режисер Фен Сяоган) – Китай, 1942 рік. Безжальна Друга світова війна, голод і злидні. У безвиході люди продають своїх дітей за мізерні порції вівса, в надії на те, що покупці будуть піклуватися про них і врятують від неминучої смерті, а вівсом, отриманим від продажу дітей, годують хворих старих біженців. Американський журналіст намагається допомогти китайському народу, приреченому на неминучу смерть, наражаючи на небезпеку своє життя.

7. «*Із Африки*» (США, 1985 р., режисер Сідні Поллак) – фільм заснований на автобіографічній книзі Карен Бліксен, яка писала під псевдонімом Ісак Дінес, а також на книгах Джудіт Турман. Розповідь про події, що відбуваються в 1914 – 1931 рр. у Кенії (Британська Східна Африка), ведеться від імені датської баронеси Карен фон Бліксен-Фінеке.

8. «*Індокитай*» (Франція, В'єтнам, 1992 р., режисер Режіс Варньє) – дія фільму відбувається у Французькому Індокитаї і закінчується проголошенням незалежності В'єтнаму.

9. «*Квіти війни*» (2012 р., КНР, режисер Чжан Імоу) – воєнно-історичний фільм, екранізація роману Янь Гелін. Дія фільму відбувається в 1937 р. під час Японо-китайської війни.

8. «*Пу І. Останній китайський імператор*» (Австралія, 2008 р., режисер Петер Ду Кейс) – фільм розповідає про трагічну долю останнього китайського імператора Пу І.

9. «*Сукарно. Життя диктатора*». (Росія, 2007 р., режисер О. Аленін) – у фільмі йдеться про видатного політика ХХ ст. Ахмеда Сукарно, якого одні вважали тираном, а інші – рятівником Індонезії.

10. «*Це не сон: життя Теодора Герцля*». (США, 2012 р., режисер Річард Транк) – фільм, побудований на історичних документах, забутих фактах, детальних записах у щоденнику Теодора Герцля – автора ідеї створення єврейської держави, одного із засновників сіонізму.

Художні фільми:

1. «*Атака на Перл Харбор*» (Японія, 2011 р., режисер Ідзуру Нарусіма) – фільм розповідає про вступ Японії в Другу світову війну. Головний герой – адмірал Ісороку Ямамото, який до останнього моменту вірив, що війни зі США можна уникнути, а суперечності, що виникли, залагодити дипломатичним шляхом. Незважаючи на всі зусилля, Ямамото отримав наказ атакувати Перл-Харбор, де зосереджувались військово-морські сили США.

2. «*Ганді*» (Велика Британія, Індія, 1982 р., режисер Річард Аттенборо) – фільм про життя лідера та ідеолога руху ненасильницького опору проти британського колоніального панування в Індії.

3. «*Діти Хуанг Ши*» (США, Німеччина, Австралія, Китай, 2008 р., режисер Роджер Споттісвуд) – молодий англійський журналіст Джордж Хогг і австралійська медсестра Лі Пірсон мають врятувати від смерті групу осиротілих дітей під час японського вторгнення у Китай в 1937 р. Завдання головних героїв – переправити 60 дітлахів через гори Лю Пан Шан у безпечну місцевість.

4. «*Довгий шлях до свободи*» (британсько-південноафриканський біографічний фільм, режисер

6. Кожна партія, що бажає належати до III Інтернаціоналу, зобов'язана викривати не тільки відвертий соціал-патріотизм, але й фальш, і лицемірство соціал-пацифізму: систематично доводити робітникам, що без революційного повалення капіталізму жодні міжнародні третейські суди, жодні договори про зменшення озброєнь, жодна «демократична» реорганізація Ліги народів не врятують людство від нових імперіалістичних війн.

7. Партії, що бажають належати до Комуністичного Інтернаціоналу, зобов'язані визнати необхідність повного й абсолютного розриву з реформізмом і політикою «центру» та пропагувати цей розрив у найширших колах членів партії. Без цього неможлива послідовна комуністична політика.

Комуністичний Інтернаціонал безумовно й ультимативно вимагає здійснення цього розриву в найкоротший термін...

17. У зв'язку з усім цим всі партії, які бажають входити в Комуністичний Інтернаціонал, повинні змінити свою назву. Кожна партія, яка бажає входити в Комуністичний Інтернаціонал, повинна мати назву: комуністична партія такої-то країни (секція III Комуністичного Інтернаціоналу). Питання про назву є не тільки формальним, але й великої ваги. Комуністичний Інтернаціонал оголосив рішучу боротьбу всьому буржуазному світу і всім жовтим соціал-демократичним партіям. Необхідно, щоб кожному пересічному працівнику була абсолютно зрозуміла різниця між комуністичними партіями і старими офіційними «соціал-демократичними» або «соціалістичними» партіями, які зрадили прапор робочого класу...

21. Члени партії, які принципово відкидають зобов'язання і тези, виставлені Комуністичним Інтернаціоналом, повинні виключатися з партії.

Це стосується також і делегатів екстрених партійних з'їздів.

¹Ленин В. И. Условия приёма в Коммунистический интернационал. Июнь – июль 1920 г. [Тезисы ко II конгрессу Коммунистического Интернационала] / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – М. : Политиздат, 1969. – Т. 31. – С. 181–187.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 103–109.

НАЦІОНАЛЬНЕ І КОЛОНІАЛЬНЕ ПИТАННЯ (З рішення Другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу)

19 липня – 7 серпня 1920 р.

(Витяг)

На Другому конгресі Комуністичного Інтернаціоналу було прийнято рішення, а також «Додаткові тези» з національно-колоніального питання.

... Імперіалістська війна 1914 – 1918 рр. з особливою ясністю розкрила перед усіма націями і перед пригнобленими класами усього світу брехливість буржуазно-демократичних фраз. Здійснена з обох боків під прикриттям фраз про «звільнення народів» і про право націй на самовизначення, ця війна показала миром в Брест-Литовську та Бухаресті, з одного боку, миром у Версалі і Сен-Жермені – з іншого, як безцеремонно переможна буржуазія визначає національні кордони, згідно своїм господарським перевагам. Для буржуазії і національні кордони виявилися предметом торгу. Так званий Союз народів (Ліга Націй) – не що інше, як страховий договір, яким переможці в цій війні взаємно закріплюють за собою здобич; прагнення до «відновлення національної єдності», до возз'єднання частин території, якими поступилися, з

2. «Війна генералів. Битва за Сінгапур». – (США, 2009, режисер Кейт Баркер) – у 1941 р. Велика Британія помилково недооцінювала військову міць Японії, поки японські війська не здійснили несподіваний напад на Сінгапур.

3. «Війна генералів. Битва при Ель-Аламейні» – (США, 2009, режисер Кейт Баркер) – 1942 р., Друга світова війна триває вже три роки. Британці зазнають поразки за поразкою, ніхто з них вже не сподівається на перемогу. Два харизматичні генерали – німецький фельдмаршал Ервін Роммель і британський генерал Бернارد Монтгомері зішлись у смертельній схватці в африканській пустелі. Команда військових експертів намагається порівняти їх озброєння, тактику, щоб зрозуміти, яким чином британці здобули перемогу під Ель-Аламейном.

4. «Війна у пустелі. 1940 – 1943 рр.» – (США, 1999, режисер Роберт Карофало) – кінохроніка бойових дій військ Антигітлерівської коаліції у Північній Африці, проти об'єднаних німецько-італійських військ.

5. «Індокитай. Народна війна» – (Велика Британія, 2009, режисер Стюарт Біннс) – фільм про страждання та мужність народу Індокитаю, який протягом тридцяти років пережив три війни. Фільм розповідає про період французької колонізації та війну з Японією, повалення французького панування, початок громадянської війни та втручання з боку США.

6. «Колір війни IV: Японія в Другій світовій війні». – (Велика Британія, 2006, режисер Девід Бетті) – фільм містить цінні матеріали та особисті свідчення про події 1931 – 1945 рр.

7. «Нанкін» (США, 2007, режисер Ден Стурман) – фільм про вторгнення японських військ у Китай у 1937 р. У фільмі представлені інтерв'ю зі свідками подій та кадри кінохроніки. Сучасні актори зачитують щоденники європейців, які опинилися в Нанкіні під час цих трагічних подій.

2. Рецензії, фото, інформація про акторів і режисерів: <http://www.kinomania.ru>
3. Огляди фільмів: <http://www.videoguide.ru>
4. Новини кіно, інформація про фільми, акторів, режисерів, фотографії, огляди відеофільмів: <http://www.kinoexpert.ru>
5. Авторські рецензії: <http://www.exler.ru/films>
6. Енциклопедія кіно: <http://www.kinox.ru>
7. Новини кіно, статті, анотації до фільмів, психологічні портрети. Рейтинг популярності акторів, посилання на оглядачів, фільми, сайти акторів: <http://www.kino.orc.ru/js>
8. Статті про фільми, акторів, режисерів, премії, фестивалі і т.п.: <http://www.megakm.ru/cinema>
9. Новини кіно, огляди фільмів, рецензії, статті, посилання на сайти про кіно: <http://www.interkino.com>

Історія у фільмах:

1. Проект «Історія в кіно»: <http://www.interkino.com>
2. «Вчитись з кіно»: <http://www.teachwithmovies.org/guides/gone-with-the-wind>

Список фільмів з новітньої історії країн Азії та Африки (1918 – 1945 рр.)¹

Документальні фільми:

1. «Ататюрк. Засновник сучасної Туреччини» – (Туреччина, 1999, режисер Таркін Олів'є) – історія життя та діяльності М. Кемалю, харизматичного лідера Туреччини після Першої світової війни, який пізніше став відомим як Ататюрк. Він поновив мир у Туреччині, відокремив церкву від держави, провів реформи в культурі та побуті, виступав за емансипацію жінок.

¹ Список художніх фільмів з історії: <http://www.worldcivilizations.narod.ru/film>

міркувань буржуазії, лише спроба переможених зібратися з силами для нових воєн. Возз'єднання штучно розірваних націй почасти відповідає перевагам пролетаріату, але своєї справжньої національної свободи і єдності пролетаріат може досягти лише шляхом революційної боротьби і перемоги над буржуазією...

4. З вищевикладених основних положень видно, що з основу всієї політики Комуністичного Інтернаціоналу з національного і колоніального питань має бути покладено зближення пролетаріату і трудящих мас всіх націй і країн для спільної революційної боротьби за повалення землевласників і буржуазії. Бо тільки таке зближення гарантує перемогу над капіталізмом, без якої неможливо знищення національного гніту і нерівноправності...

10. ... Таким чином, у державах, вже цілком капіталістичних, які мають робітничі партії, що дійсно є авангардом пролетаріату, боротьба з опортуністичними та міщансько-пацифістськими збоченнями поняття і політики інтернаціоналізму є першим і найважливішим завданням.

11. Стосовно держав і націй більш відсталих, з переважанням феодальних чи патріархальних і патріархально-селянських відносин, треба особливо мати на увазі наступні пункти:

а) Всі комуністичні партії повинні надавати революційним визвольним рухам в цих країнах допомогу на ділі, причому форма підтримки повинна обговорюватися з комуністичною партією даної країни там, де така партія є. У першу чергу обов'язок надавати найактивнішу допомогу лягає на робітників тієї країни, від якої відсталала нація залежить в колоніальному або фінансовому відношенні.

б) Необхідно вести боротьбу з реакційним і середньовічним впливом духовенства, місії та інших подібних елементів.

в) Необхідна боротьба з панісламізмом, з паназійським рухом і подібними течіями, що намагаються поєднати визвольну боротьбу проти європейського та

американського імперіалізму з посиленням могутності турецького та японського імперіалізму, дворянства, великих землевласників, духовенства і т. д.

г) Особливо необхідно підтримувати спеціально селянський рух у відсталих країнах проти всяких проявів або залишків феодалізму, треба прагнути надати селянському рухові найбільш революційний характер, можливо, об'єднуючи селян і всіх експлуатованих до Рад і тим самим здійснюючи можливо більш тісний союз західноєвропейського комуністичного пролетаріату з революційним рухом селян на Сході і в колоніях, у відсталих країнах взагалі...

е) Необхідність неухильного роз'яснення та викриття між самими широкими трудящими масами всіх, особливо ж відсталих, країн і народів того обману, який систематично проводять імперіалістичні держави за допомогою привілейованих класів пригноблених країн, під виглядом створення політично незалежних держав, викликаючи до життя цілком залежні від них в економічному, фінансовому, військовому відношенні держави. Яскравим прикладом обдурення робочого класу пригнобленої нації, виробленого об'єднаними зусиллями імперіалізму Антанти і буржуазії відповідної нації, може служити палестинське об'єднання сіоністів, як і взагалі сіонізм, який під виглядом створення єврейської держави в Палестині віддає в жертву англійській експлуатації фактично арабське населення Палестини, де працездатні євреї становлять лише незначну меншість. У сучасній міжнародній обстановці, крім Союзу Радянських Республік, немає порятунку залежним і слабким націям.

Перекладено за виданням: Коммунистический Интернационал в документах. 1919 – 1932. – М. : Партийное издательство, 1933. – С. 100–104, 126–130.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

Методичні вказівки щодо написання творчого завдання (тематичного есе)

Студентам пропонується написати роботу із залученням фільмів (або творів художньої літератури), присвячених подіям і персонажам нової та новітньої історії країн Азії та Африки (1918 – 1945 рр.).

Студент може вибрати, наприклад, один фільм, який переглядається самостійно, і написати коротке есе. Для цього необхідно залучити додаткову літературу зі списку джерел та літератури і звернутися до підручника та лекцій. У повідомленні необхідно відобразити тематику фільму, показати, наскільки повно та правдоподібно у фільмі представлені історичні події, персонажі, побутові деталі, колорит епохи і т.п., якими сюжетними і художніми прийомами користувалися автори для розкриття суті подій, та в цілому яким є погляд авторів фільму на історію.

Оцінюються самостійність роботи, ступінь володіння історичним матеріалом, творчий підхід. Дозволяється використання і часткове цитування будь-якого додаткового матеріалу (рецензії, огляди, релізи, критичні статті), але за умови посилання на ці матеріали.

Найбільш цікавим видом творчої роботи є твір по декількох фільмах, в яких відображено ту чи іншу історичну подію (епоху, персонаж). У такій роботі студент має можливість порівняти погляди, підходи, відображені в кіноворах, створених в різний час різними режисерами. Цікаво простежити, як змінювалися образи історичних персонажів, погляд на події в залежності від періоду, коли було створено фільм або написано твір.

Необхідні для виконання творчої роботи сайти про кіно:

1. Сайт про кіно: <http://www.cinema.vrn.ru>

- а) прагнула адаптації місцевого населення, залучення його до французької культури;
 - б) запроваджувала систему освіти та охорони здоров'я за європейськими зразками;
 - в) прагнула спиратися на традиційні соціальні структури, племінних ватажків;
 - г) виступала категорично проти надання окремим категоріям населення виборчих прав.
12. Французькі колонії на початку ХХ ст. були об'єднані у такі колоніальні федерації:
- а) Французька Західна Африка;
 - б) Французька Гвінея;
 - в) Французька Екваторіальна Африка;
 - г) Французька Східна Африка;
13. Доберіть до дати відповідну подію з історії Єгипту:
- 1) 1912 р.; а) виведення британських військ з Єгипту;
 - 2) 1922 р.; б) усунення вафдистів від влади; зміна конституції 1923 р.;
 - 3) 1923 р.; в) створення партії ВАФД;
 - 4) 1930 р.; г) прийняття конституції, яка проголошувала встановлення конституційної монархії в країні.
 - 5) 1936 р.; д) визнання незалежності країни.
14. Встановіть відповідність між метрополією та колонією:
1) Велика Британія;	а) Руанда;
2) Франція;	б) Еритрея;
3) Португалія;	в) Мозамбік;
4) Італія;	г) Габон;
5) Бельгія;	д) Бурунді;
6) Іспанія;	е) Фернандо-По.
15. Встановіть хронологічну послідовність подій:
- а) визнання Великою Британією незалежності Єгипту;
 - б) створення Африканського Національного Конгресу;
 - в) створення партії «Молодий алжирець»;
 - г) проголошення республіки Риф.

Контрольні запитання та завдання:

1. Які територіальні зміни відбулися в Азіатсько-Африканському регіоні після завершення Першої світової війни? Які території були втрачені Німеччиною після підписання Версальського договору в 1919 – 1920 рр.?
2. Вкажіть переваги та хиби Версальсько-Вашингтонської системи.
3. Яка роль відводилась Лізі Націй у повоєнному світі? Наскільки ефективною виявилась її діяльність?
4. Охарактеризуйте мандатну систему Ліги Націй. У чому полягали функції мандатарія?
5. На що була спрямована угода «п'яти держав» від 6 лютого 1922 р.? Чому встановлювалося саме таке співвідношення флотів провідних морських держав світу?
6. Назвіть внутрішні та зовнішні передумови першої хвилі кризи колоніалізму.
7. Чим було зумовлено піднесення національно-визвольного руху на Сході в 1918 – 1922 рр.?
8. Які умови висувались до комуністичних партій, що бажали вступити до Комінтерну? Чим це було обґрунтовано?
9. Використовуючи тексти джерел, підготуйте розповідь про позицію Комінтерну з національного та колоніального питань. Як ви оцінюєте діяльність Комінтерну в цілому?
10. Охарактеризуйте ставлення провідних діячів визвольного руху в країнах Азії та Африки: М. Кемалю, М. К. Ганді, А. Сукарно, У. Дюбуа, Л. Сенгора та інших до постаті В. І. Леніна та зовнішньої політики Радянської Росії.

Тема 2. Індія: особливості національно-визвольного руху

План

1. Політика британської колоніальної адміністрації після Першої світової війни.
2. Розробка М. К. Ганді доктрини «Сатьяграха».
3. Загальне піднесення національно-визвольного руху в 1919 – 1922 рр.
4. Вплив світової економічної кризи на економіку Індії.
5. Роль кампанії громадянської непокорі в національно-визвольному русі 1929 – 1933 рр.

Методичні рекомендації:

Мета заняття полягає в усвідомленні студентами характерних особливостей національно-визвольного руху індійського народу у період між двома світовими війнами, формуванні поваги до ненасильницьких методів боротьби, найяскравішим втіленням яких були кампанії громадянської непокорі під проводом М. К. Ганді.

При розгляді першого питання, виділяючи особливості національно-визвольного руху в регіоні, що активізувався в післявоєнні роки, необхідно враховувати дуже строкату національну і конфесійну картину, нерівномірність соціально-економічного та політичного розвитку територій в рамках Британської Індії, нарешті, сепаратистські тенденції всередині визвольного руху.

З іншого боку, англійська колоніальна адміністрація шукала шляхи реформування управління Індією з тим, щоб з мінімальними політичними та економічними витратами утримати країну в складі імперії. У цьому сенсі дуже показовим є проведення реформ Монтегю-Челмсфорда і закон Роулетта (1919 р.), зміст яких слід докладно проаналізувати. Необхідно прокоментувати також реакцію різних політичних сил – ІНК, Мусульманської Ліги (МЛ) та

7. З наведених визначень оберіть те, що відповідає поняттю «расизм»:

- а) психологія, ідеологія політика в національному питанні, яка ґрунтується на визнанні пріоритету національного фактора в суспільному розвитку;
- б) політична течія крайньої реакції, яка виникла у 20-х рр. ХХ ст., за формою влади – відверто терористична диктатура, яка використовує насильство, політику терору в прагненні до світового панування;
- в) сукупність антинаукових концепцій, основу яких складають положення про фізичну та психічну нерівноцінність людських рас, що розподіляються згідно з цим на «вищі» та «нижчі».

8. Західна частина арабо-ісламського світу називається:

- а) Риф;
- б) Магриб;
- в) Індокитай;
- г) Північна Африка.

9. З наведених визначень оберіть те, що відповідає поняттю «експансія»:

- а) прихильність до крайніх поглядів, заходів;
- б) розширення сфери впливу, панування в різних галузях за допомогою дипломатичного тиску та збройного вторгнення;
- в) одночасне закриття підприємств їх власниками та масове звільнення робітників, спрямоване на те, щоб змусити останніх відмовитись від висунутих вимог і страйків.

10. Визначте, як називалась партія, створена в Єгипті в 1912 р.:

- а) «Молодий алжирець»;
- б) «Північноафриканська зірка»;
- в) «Народний фронт»;
- г) Вафд.

Позначте всі правильні відповіді:

11. По відношенню до своїх колоній Франція:

Африка

1. Назвіть африканські країни, які після Першої світової війни опинилися в колоніальній залежності від Франції:
а) Єгипет; б) Алжир;
в) Туніс; г) Судан;
д) Мозамбик; е) Мадагаскар; ж) Марокко.
2. Визначте, в якому році було остаточно зламано опір республіки Риф.
а) 1920;
б) 1921;
в) 1926;
г) 1928.
3. Які країни на Африканському континенті після закінчення Першої світової війни не були колоніями?
а) Ефіопія;
б) Ліберія;
в) Нігерія;
г) Конго.
4. Коли була підписана декларація про незалежність Єгипту?
а) 1919 р.; б) 1922 р.;
в) 1928 р.; г) 1933 р.
5. Позначте варіант, де подано правильний перелік європейських держав, які володіли в Африці колоніями – Алжиром, Анголою, Конго (Заїром).
а) 1, 2, 4; 1. Бельгія; 2. Нідерланди;
б) 1, 3, 4; 3. Франція; 4. Португалія;
в) 2, 4, 5; 5. Іспанія; 6. Італія.
г) 4, 5, 6.
6. Доповніть твердження:
У першій половині ХХ ст. найбільш розвинутою країною Африки був (була):
а) Єгипет; б) ПАС;
в) Ефіопія; г) Алжир.

ін. на ці заходи. Крім того, на особливу увагу заслуговує підготовлений комісією Саймона Закон про управління Індією 1935 р. Необхідно також неупереджено підійти до вивчення питання про вплив більшовицької Росії на ситуацію в Індії.

Друге питання може бути представлено на семінарі у формі індивідуального повідомлення. Необхідно звернути увагу на особливості політичної біографії М. К. Ганді, фактори, які вплинули на формування його світогляду. Особливу увагу слід приділити вченню М. К. Ганді про ненасильницький опір, виокремити сатьяграхи – локальні та національні, позначаючи їх хронологічні межі, конкретні завдання і результати кожної кампанії. Необхідно з'ясувати особливості таких видів суспільної боротьби як кампанії громадянської непокори та повстання, революції, війни, і визначити наскільки в цілому дієвим видом політичної боротьби для Індії стали сатьяграхи.

При розгляді третього питання особливу увагу слід приділяти Амрітсарському розстрілу, подіям у Пенджабі, Мадраській провінції, Ауді. Необхідно розкрити позицію ІНК у ході піднесення національно-визвольного руху та проведення першої кампанії громадянської непокори у 1920 – 1922 рр. Слід також окремо зупинитись на питанні про оформлення гандизму як теорії та практики національно-визвольних змагань, визначити його джерела.

Відповідаючи на четверте питання, слід відзначити вплив світової економічної кризи на промисловість і сільське господарство Індії, звернути увагу на зростання індійських монополій та їх особливості, визначити причини нового піднесення визвольного руху.

Розглядаючи п'яте питання необхідно проаналізувати перебіг другої та третьої кампаній громадянської непокори, звернути увагу на «11 пунктів М. К. Ганді», «соляний похід», розкрити зміст і значення Делійського пакту Ірвіна-Ганді. Слід також охарактеризувати позиції двох провідних політичних

партій – ІНК та МЛ щодо питання про досягнення незалежності. Окрім програмних документів і основних етапів діяльності цих двох партій у зазначений період, необхідно з'ясувати їхні позиції щодо вибору методів для досягнення поставлених цілей.

Характеризуючи кампанії непокори, доцільно заповнити таблицю:

	1 кампанія	2 кампанія	3 кампанія
Дати			
Завдання			
Учасники			
Підсумки			

Теми рефератів:

1. М. К. Ганді – ідеолог, політик і керівник національно-визвольного руху Індії.
2. Визвольний рух мусульманського населення Індії (20 – 40-і рр. ХХ ст.).
3. Політичні погляди Дж. Неру.

Рекомендовані джерела:

1. Акимкина Н. А. Практикум по истории стран зарубежного Востока / Н. А. Акимкина, М. А. Люксембург – М. : Высшая школа, 1963. – 145 с.
2. Васин И. И. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на подъем национально-освободительного движения в странах Востока : Практикум по новейшей истории стран зарубежного Востока : для студентов-заочников ист. фак. пед. ин-тов / И. И. Васин. – М. : Учпедгиз, 1963. – 171 с.
3. Ганди М. К. История моих опытов с истиной / М. К. Ганди. – М. : Наука, 1982. – 341с.
4. Ганди М. К. Моя вера в ненасилие / М. К. Ганди // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 65–66.

7. Яка з цих країн Арабського світу до Другої світової війни стала республікою?

- а) Іран;
- б) Ліван;
- в) Саудівська Аравія;
- г) Йорданія.

8. Фейсал з династії Хашимітів став королем Іраку в:

- а) 1918 р.;
- б) 1919 р.;
- в) 1922 р.;
- г) 1921 р.

9. Визначте рису, характерну для розвитку Йорданії у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

- а) встановлення німецького контролю над територією;
- б) розробка англійцями Конституції Трансйорданського емірату у 1928 р.;
- в) скасування права Великої Британії розміщувати на території створеного емірату свої війська;
- г) еміром створеної держави Трансйорданія було проголошено Хусейна.

10. Коли було запроваджено назву Саудівська Аравія?

- а) 1930 р.;
- б) 1931 р.;
- в) 1934 р.;
- г) 1932 р.

11. Встановіть відповідність між датою та подією:

1. 1897 р.; а) прийняття декларації Бальфура;
2. 1948 р.; б) прийняття рішення ООН про створення на території Палестини єврейської та арабської держави;
3. 1917 р.; в) схвалення сіоністським конгресом ідеї створення єврейської держави;
4. 1947 р. г) початок першої війни між арабами та ізраїльтянами.

12. Розташуйте у хронологічній послідовності події:

- а) проголошення монархії Пехлеві в Ірані;
- б) визнання Афганістану незалежною державою;
- в) проголошення республіки в Туреччині;
- г) утворення королівства Ірак.

Арабські країни Близького Сходу

1. Назвіть країни Близького Сходу, які після завершення Першої світової війни потрапили під владу Франції на правах підмандатних територій:
 - а) Ірак і Кувейт;
 - б) Трансйорданія та Палестина;
 - в) Сирія та Ліван;
 - г) Курдистан та Азербайджан.
2. Що стало причиною єврейської імміграції до Палестини?
 - а) запрошення від Франції;
 - б) запрошення від Османської імперії;
 - в) єврейські погроми в США;
 - г) єврейські погроми в Європі.
3. Який документ зміцнив віру євреїв у те, що Британія на їхньому боці у справі створення єврейської держави в Палестині?
 - а) «Декларація Ротшильда»;
 - б) «Декларація Бальфура»;
 - в) «Декларація Ірвіна»;
 - г) «Декларація Галіфакса».
4. Визначте, в якому році Велика Британія вперше запропонувала план розподілу Палестини на єврейську і арабську держави:
 - а) 1897;
 - в) 1920;
 - б) 1918;
 - г) 1937.
5. Бальфур – це:
 - а) міністр закордонних справ Великої Британії;
 - б) керівник представницького комітету Туреччини;
 - в) король Афганістану;
 - г) емір Трансйорданії.
6. Які нові держави виникли на Близькому Сході у 20 – 30-х рр. XX ст.?
 - а) Ліван; б) Ірак; в) Йорданія;
 - г) Сирія; д) Саудівська Аравія.

5. Ганди М. Моя вера / М. Ганди. – М. : Йога Експресс, 2009. – 256 с.
6. Ганди М. К. Моя жизнь / М. К. Ганди. – М. : Восточная литература, 1969. – 612 с.
7. Ганди М. О молитве / М. Ганди. – М. : Йога Експресс, 2008. – 144 с.
8. Ганди М. Путь к Богу / М. Ганди. – М. : Йога Експресс, 2013. – 112 с.
9. Ганди М. Революция без насилия. / М. Ганди. – М. : Алгоритм, 2012. – 480 с.
10. Неру Дж. Автобиография / Дж. Неру. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 656 с.
11. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю : в 3 т. / Дж. Неру. – М. : Прогресс, 1989.
12. Неру Дж. Открытие Индии / Дж. Неру. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 681 с.
13. Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – Т. 1. – 928 с.

Рекомендована література:

Основна:

1. Антонова К. А. История Индии / К. А. Антонова, Г. М. Бонгард-Левин, Г. Г. Котовский – М. : Мысль, 1973. – 558 с.
2. Всемирная история / [ред. Е. М. Жуков]. – М. : Мысль, 1955 – 1965. – Т. 8-9.
3. Горев А. В. Махатма Ганди / А. В. Горев. – М. : Междунар. отношения, 1984. – 319 с.
4. Джилл С. С. Династия Ганди / С. С. Джилл. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 416 с.
5. Дорохова И. А. Начальный период общественной деятельности М. К. Ганди. Первая сатьяграха в Южной Африке (1893 – 1914) : Автореферат диссертации кандидата исторических наук / И. А. Дорохова. – Л. : ЛГУ им. А. А. Жданова, 1986. – 20 с.

6. Мартышин О. В. Политические взгляды Ганди / О. В. Мартышин. – М. : Наука, 1979. – 300 с.

7. Рыбаков Р. Б. Ненасильственная борьба за мир без насилия (Ахимса в индийской традиции и в учении М. К. Ганди) / Р. Б. Рыбаков // Пацифизм в истории. Идеи и движения мира. – М. : Институт всеобщей истории РАН, 1998. – 290 с.

Додаткова:

1. Апресян Р. Г. Гражданское неповиновение – в политической теории и социальной практике (Джон Ролз и Мохандас Ганди) / Р. Г. Апресян // Насилие и ненасилие : Философия, политика, этика / [под ред. Р. Г. Апресяна]. – М. : МИОС, 2003. – С. 54–70.

2. Бельский А. Г. Сикхи и индусы : религия, политика, терроризм / А. Г. Бельский, Д. Е. Фурман. – М. : Наука, 1992. – 128 с.

3. Бхатия В. Дж. Неру и становление индийско-советских отношений, 1917 – 1947 / В. Бхатия. – М. : Мысль, 1989. – 220 с.

4. Вайдеман Д. Г. Ганди и колонизаторы / Д. Г. Вайдеман // Индия : современность и история. – М. : Наука, 1974. – 237 с.

5. Володин А. Г. «Пусть не обманет надежда!..» Жизнь и борьба Джавахарлала Неру / А. Г. Володин, П. М. Шаститко. – М. : Политиздат, 1990. – 349 с.

6. Гопал Сарвепалли. Джавахарлал Неру : биография в 3 т. / С. Гопал. – М. : Прогресс, 1989. – Т. 1. – 1889 – 1947. – 444 с.

7. Горев А. В. Неру / А. В. Горев, В. М. Зимянин. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 400 с.

8. Гусева Н. Р. Индия : общество и традиции / Н. Р. Гусева. – М. : Знание, 1990. – 64 с.

9. Девяткина Т. В. Индийский национальный конгресс / Т. В. Девяткина. – М. : Наука, 1970. – 200 с.

а) Аманулла-хан; б) Бачаї Сакао;

в) А. Сукарно; г) Ф. Батіста.

12. З перерахованих заходів виберіть реформи, проведені Резою-шахом в Ірані:

а) закон про реєстрацію земельних володінь;

б) закон проти аграрного бандитизму;

в) виборче право для жінок;

г) проголошення державної монополії зовнішньої торгівлі;

д) перехід на європейський одяг, календар, літочислення;

е) ліквідація багатозубності;

є) поділ країни на округи (віласти).

13. Встановіть відповідність між подіями, що відбувалися в Ірані, та датами:

1) Саадабадський пакт; а) 1931 р.;

2) прийняття Цивільного кодексу; б) 1937 р.;

3) введення державної монополії на зовнішню торгівлю; в) 1932 р.;

4) бойкот радянсько-іранської торгівлі г) 1929 р.

14. Встановіть відповідність між країною та її правителем:

1. Афганістан; а) Реза-шах;

2. Іран; б) Амманулла-хан;

3. Туреччина в) Ататюрк.

15. Встановіть у хронологічній послідовності події, що відбулися в Афганістані у першій половині ХХ ст.

а) прийняття нової конституції, згідно з якою зміцнювалися позиції духовенства та племінної знаті;

б) визнання незалежності Афганістану Великою Британією;

в) «рисові бунти»;

г) проголошення еміром Амануллою-ханом незалежності Афганістану;

д) проголошення королем М. Надіра;

е) Аманулли-хана скинуто з трону за сприяння Англії.

- б) політичний блок чотирьох держав: Ірану, Великої Британії, Іраку та Афганістану;
 - в) політичний блок чотирьох держав: Ірану, СРСР, Іраку та Афганістану;
 - г) політичний блок чотирьох держав: Ірану, Іраку, Туреччини та Німеччини.
6. Оберіть захід, що є зайвим у переліку реформ, проведених Резою-шахом:
- а) прийняття кримінального та цивільного кодексів;
 - б) індустріалізація;
 - в) посилення впливу мусульманського духовенства;
 - г) закони про оренду та продаж державних земель.
7. Виберіть твердження, що стосується Афганістану 30-х рр. ХХ ст.
- а) колонія Британії;
 - б) добре розвинена промисловість;
 - в) монархія на чолі з шахом;
 - г) столиця – Кабул.
8. Яка подія національно-визвольного руху сталася раніше:
- а) проголошення незалежності Афганістану;
 - б) проголошення Туреччини республікою;
 - в) прихід до влади в Ірані Рези-шаха;
 - г) відстоювання Афганістаном незалежності в ході третьої Англо-афганської війни.
9. Бахтіари – це представники:
- а) ісламського духовенства;
 - б) одне з іранських племен;
 - в) одне з афганських племен;
 - г) представники правлячої династії Ірану.
10. Визначте, за часів правління якого діяча було прийнято конституцію Афганістану 1931 р.:
- а) Хабібুলли-хана; б) Аманулли-хана;
 - в) Надір-шаха; г) Захір-шаха.

Позначте всі правильні відповіді:

11. Назвіть політичних діячів першої половини ХХ ст., імена яких пов'язані з історією Афганістану:

10. Заболотный В. М. М. Ганди / В. М. Заболотный // Деятели национально-освободительного движения. Политические портреты. – М. : Изд-во УДН, 1989. – Вып. 1. – С. 7–28.

11. Кашин В. П. Гибель Ганди / В. П. Кашин // Вопросы истории. – 1988. – № 10. – С. 138–145.

12. Кашин В. П. Эксперименты М. Ганди как брахмачари / В. П. Кашин // Азия и Африка сегодня. – 1998. – № 9. – С. 65–69.

13. Коваль Б. И. Революционный опыт ХХ века / Б. И. Коваль. – М. : Мысль, 1987. – 542 с.

14. Комаров Э. Н. Мироззрение Мохандаса Карамчанда Ганди / Э. Н. Комаров, А. В. Литман. – М. : Наука, 1969. – 237 с.

15. Мартышин О. В. Политик и святой. М. Ганди / О. В. Мартышин // Восток. – 1998. – № 5. – С. 108–124.

16. Национально-освободительное движение в Индии и деятельность Б. Г. Тилака / [под ред. И. М. Рейснера, Н. М. Гольдберга]. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1958. – 592 с.

17. Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон / [отв. ред. В. С. Дмитриев]. – М. : Алетейя, 1996. – 352 с.

18. Политическое развитие и общественная мысль Индии в новое и новейшее время / [под ред. Э. Н. Комарова]. – М. : Наука, 1976. – 397 с.

19. Полонская Л. Р. М. Ганди – смысл жизни / Л. Р. Полонская // Новая и новейшая история. – 1991. – № 4. – С. 84–110.

20. Прусаускас А. А. Этнос, политика, государство в современной Индии / А. А. Прусаускас. – М. : Наука, 1990. – 304 с.

21. Прокофьев В. И. Английская империалистическая политика в Индии в начале ХХ в. / В. И. Прокофьев // Вопросы новой и новейшей истории. – Вып. 8. – 1989. – С. 76–83.

22. Райков А. В. Амритсарская трагедия 1919 г. и освободительное движение в Индии / А. В. Райков. – М. : Наука, 1985. – 134 с.

23. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1995. – 568 с.

24. Торо Г. Д. О гражданском неповиновении / Г. Д. Торо // Высшие законы. – М. : Республика, 2001. – 412 с.

25. Ульяновский Р. А. Аграрная Индия между мировыми войнами : опыт исследования колониально-феодалного капитализма / Р. А. Ульяновский. – М. : Наука, 1981. – 343 с.

26. Ульяновский Р. А. Три лидера великого индийского народа / Р. А. Ульяновский. – М. : Политиздат, 1986. – 231 с.

27. Чельшев Е. Дж. Неру и Советский Союз / Е. Чельшев // Азия и Африка сегодня. – 1989. – № 11. – С. 18–21; № 12. – С. 20–22.

28. Юрлова Е. М. Ганди – борец за социальную справедливость / Е. М. Юрлова // Азия и Африка сегодня – 1999. – № 12. – С. 45–51.

29. Яковлева Е. А. Идеи и образ М. К. Ганди в политической жизни Индии / Е. А. Яковлева // Вестник МГУ. Сер. 13 : Востоковедение. – 2007. – № 3. – С. 69–85.

Електронні ресурси:

1. Василенко В. Педагогическая философия Махатмы Ганди – предисловие к сборнику педагогических сочинений М. Ганди [Електронний ресурс] / В. Василенко. – Режим доступу: [http://www.fw.ru/Lib/Text/V/47%20\(v\).htm](http://www.fw.ru/Lib/Text/V/47%20(v).htm)

2. Горев А. В. Махатма Ганди [Електронний ресурс] / А. В. Горев. – М. : Международные отношения, 1989. – Режим доступу: http://antimilitary.narod.ru/antology/gandi/gandhi_bio.zip

3. Девяткин С. В. Искусство сатьяграхи [Електронний ресурс] / С. В. Девяткин // Опыт ненасилия в 52

4) правова сфера; г) відокремлення релігії від держави.

15. Встановіть хронологічну послідовність подій:

а) проголошення Туреччини республікою;

б) ухвалення «національної обітниць»;

в) підписання у Москві договору про дружбу і братерство з Росією;

г) створення Кемалем Народної партії (пізніше – НРП);

д) ліквідація султанату.

Іран, Афганістан

1. Підписання англо-іранського договору, що фактично перетворював Іран в протекторат Англії, відбулося:

а) 1918 р.;

б) 1919 р.;

в) 1920 р.;

г) 1922 р.

2. Посада, яку займав Реза-хан в уряді, створеному в результаті державного перевороту 1921 р.:

а) прем'єр-міністр;

б) міністр закордонних справ;

в) міністр внутрішніх справ;

г) військовий міністр.

3. Як називалася партія, створена Реза-ханом у 1923 р.:

а) «Визволення»;

б) «Оновлення»;

в) Національна партія Ірану;

г) «Відродження».

4. Країна – основний торговий партнер Ірану в 20 – 30 рр. ХХ ст.:

а) Німеччина;

б) Великобританія;

в) СРСР;

г) США.

5. Саабадський пакт – це:

а) політичний блок чотирьох держав: Ірану, Іраку, Туреччини та Афганістану;

Позначте всі правильні відповіді:

11. Після закінчення турецької революції 1920 – 1923 рр. у країні було проведено низку реформ. До заходів, вжитих М. Кемалем Ататюрком, належать:

- а) ліквідація халіфату;
- б) одержавлення економіки;
- в) запровадження шаріатського суду;
- г) перехід на європейський одяг, календар, літочислення;
- д) надання особливих пільг духовенству;
- е) відкриття медресе;
- є) запровадження прізвищ.

12. Виберіть факти, які стосуються біографії Мустафи Кемалю:

- а) шах династії Пехлеві;
- б) очільник партії «Відродження»;
- в) засновник і перший президент Турецької республіки;
- г) голова Великого Національного Зібрання Туреччини;
- д) керівник штабу «Армії дії»;
- е) 1925 р. був проголошений головнокомандувачем;
- є) мав чин генерала і звання паші.

13. Встановіть відповідність між подією та датою:

1) Севрський мирний договір;	а) 1921 р.;
2) сепаратний мир з Францією;	б) 1924 р.;
3) конференція в Лозанні;	в) 1920 р.;
4) конституція Туреччини;	г) 1923 р.

14. Встановіть відповідність між сферами суспільного життя та реформами, здійсненими Ататюрком у Туреччині:

1) політична сфера;	а) встановлення світського судочинства за європейським зразком;
2) економічна сфера;	б) виборче право для жінок;
3) духовна сфера;	в) введення жорсткої регламентації праці на державних підприємствах;

XX століття. – М. : Аслан, 1996. – Режим доступу: http://krotov.info/lib_sec/04_g/gan/di_de.htm

4. «Життя та діяльність Мохандаса Карамчанда Ганді»: Режим доступу: <http://www.qoos.ru/people/philosopherswise/gandhimohandaskaramchand/>

5. «Критика Ганді»: <http://razgovor.org/politika/article/>

6. Ляганов В. Гражданское неповиновение: история, теория и тенденции [Електронний ресурс] / В. Ляганов. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1056622980>

7. Оруэлл Дж. Размышления о Ганди [Електронний ресурс] / Дж. Оруэлл // Человек. – 2001. – № 2. – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/>

8. Переписка Л. Н. Толстого с М. К. Ганди / Публ. А. Сергиенко [Електронний ресурс] // Л. Н. Толстой / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). – М. : Изд-во АН СССР, 1939. – Кн. II. – (Лит. наследство ; Т. 37–38). – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/tolstoy/critics/t37/t372350-.htm>

9. Полонская Л. Р. Махатма Ганди: Смысл жизни. Святой или политический деятель? [Електронний ресурс] / Л. Р. Полонская // Новая и новейшая история. – № 4. – 1991. – Режим доступу: http://antimilitary.narod.ru/antology/gandi/gandi_polonskaja.htm

10. Роллан Ромэн. Махатма Ганди (1924) [Електронний ресурс] / Ромэн Ролан // Собрание сочинений. – Л. : ГИХЛ, 1936. – Т. XX. – Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/17_r/rol/lan_01.htm

11. Рыбаков Р. Б. Ненасильственная борьба за мир без насилия (Ахимса в индийской традиции и в учении М. К. Ганди) [Електронний ресурс] / Р. Б. Рыбаков // Пацифизм в истории. Идеи и движения мира. – М. : ИВИ РАН, 1998. – Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/16_p/paz/ifizm_06.htm

12. Сатьяграха. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/283436>

13. «Хинд Сварадж (главы из книги). Сатьяграха в Южной Африке (фрагменты). Мой Толстой. Статьи и речи». – Режим доступа: http://antimilitary.narod.ru/antology/gandi/gandhi_readers.zip

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

АКТ ПРО УПРАВЛІННЯ ІНДІЄЮ (БІЛЛЬ ПРО ПРАВА)

1919 р.

(Витяг)

За даним Актом Індійська Легіслатура складатиметься з генерал-губернатора і двох палат – Державної ради й Законодавчих зборів. Ніякий білль не буде вважатися законом доти, доки він не буде схвалений обома палатами, з поправками або без.

Державна рада

(1) Державна рада має складатися не більше ніж з 60 членів, призначених або обраних відповідно до правил, вироблених згідно з цим Актом. З 60 членів не більше 26 повинні бути офіційно призначеними.

(2) Генерал-губернатор має право призначати з членів Державної ради президента та інших осіб, щоб вони головували в зазначених генерал-губернатором випадках.

Законодавчі збори

(1) Законодавчі збори мають складатися з членів, призначених або обраних відповідно до правил, вироблених згідно з даним Актом.

(2) Загальна кількість членів Законодавчих зборів буде дорівнювати 140. Кількість призначених членів – 40, з яких

- а) розподіл Туреччини;
 - б) виключне право країн Антанти мати флот на Чорному морі;
 - в) збереження режиму капітуляцій;
 - г) демілітаризація проток.
4. В якому році іслам перестав бути державною релігією Туреччини?
- а) 1925; б) 1926;
 - в) 1927; г) 1928.
5. Основний противник М. Кемалю, лідер Ліберально-республіканської партії:
- а) Ісмет-паша;
 - б) І. Іненю;
 - в) Абдул-Меджид II;
 - г) Алі Фетхі-бей.
6. «Закон про працю» був прийнятий:
- а) в 1935 р.; б) в 1936 р.;
 - в) в 1937 р.; г) в 1938 р.
7. Питання про демілітаризацію проток Босфор і Дарданелли було вирішене на:
- а) конференції у Лозанні;
 - б) конференції у Монтре;
 - в) Лондонській конференції;
 - г) Паризькій мирній конференції.
8. Туреччина вступила до Ліги Націй:
- а) в 1932 р.; б) в 1933 р.;
 - в) в 1934 р.; г) в 1935 р.
9. Яким терміном визначається економічна політика кемалістського уряду:
- а) лаїцизм; б) етатизм;
 - в) олігархізація; г) модернізація;
10. Яку назву мав меджліс Туреччини навесні 1920 р.?
- а) Палата народних депутатів Туреччини;
 - б) Вища турецька рада народних депутатів;
 - в) Рада народних комісарів Туреччини;
 - г) Великі національні збори Туреччини.

- 3) квітень 1927 р. в) Маніфест про початок Північного походу;
 4) жовтень 1924 р. г) створення Національного уряду в Нанкіні.

14. Встановіть відповідність між політичним діячем та фактами з його біографії:

- 1) Сунь Ятсен; а) став лідером КПК, автор стратегії «оточення міста селом»;
 2) Мао Цзедун; б) 1928 р. став президентом Китаю;
 3) Чан Кайші в) проголосив у Китаї встановлення режиму «політичного опікування».

15. Вкажіть і поставте у хронологічній послідовності події, що відбулися в Китаї у першій половині ХХ ст.:

- а) створення КПК;
 б) революційна боротьба за об'єднання Китаю;
 в) початок студентських демонстрацій проти порушення територіальної цілісності Китаю;
 г) «довгий похід» НРА;
 д) боротьба єдиного фронту комуністів і гомінданівців за об'єднання країни і звільнення її від японського впливу;
 е) правління уряду О. Хамагучі;
 є) державний переворот Чан Кайші.

Країни Близького і Середнього Сходу

Туреччина

- Мудросське перемир'я було підписано:
 - у 1917 р.;
 - у 1918 р.;
 - у 1919 р.;
 - у 1920 р.
- Закон про ліквідацію султанату, було оприлюднено:
 - у листопаді 1921 р.;
 - у листопаді 1922 р.;
 - у січні 1923 р.;
 - у грудні 1923 р.
- Одна з умов Лозаннського договору:

26 будуть офіційно призначеними чиновниками. Кількість тих членів, що обиратимуться, буде дорівнювати 100...

(3) Генерал-губернатор матиме право звертатися до Законодавчих зборів і може, в таких випадках, вимагати присутності їх членів...

Індійський бюджет

(1) Проект бюджету повинен представлятися генерал-губернатором у формі заяви перед обома палатами Індійської Легіслатури щороку.

(2) Пропозиції, що стосуються збільшення державних прибутків або асигнувань сум на будь-які інші цілі, будуть прийматися тільки за рекомендацією генерал-губернатора.

(3) Пропозиції генерал-губернатора, що стосуються збільшення державних прибутків або сум, що асигнуються на наступні статті витрат, не повинні підлягати голосуванню в Законодавчих зборах і обговорюватися в обох палатах без попередньої вказівки з боку генерал-губернатора.

(5) Пропозиції генерал-губернатора, що стосуються збільшення державних прибутків або грошей за іншими статтями... повинні бути поставлені на голосування в Законодавчих зборах у формі вимог про асигнування.

(8) Незалежно від будь-яких положень цієї статті, генерал-губернатор буде мати владу, у випадку крайньої необхідності, дозволити такі витрати, які, на його думку, потрібні для безпеки або спокою Британської імперії чи будь-якої її частини.

Перекладено за виданням: Акимкина И. А. Практикум по истории стран Зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция) / И. А. Акимкина, М. А. Люксембург. – М. : Высшая школа, 1963. – С. 96–98.

**ПРЕЗИДЕНТСЬКЕ ЗВЕРНЕННЯ МОТІЛАЛА НЕРУ
ДО АМРІТСАРСЬКОЇ СЕСІЇ ІНДІЙСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО КОНГРЕСУ**

1919 р.

(Витяг)

... Акт не ґрунтується на бажаннях індійського народу, і те, що він передбачає зробити, менше того мінімуму вимог, які висунуті конгресом. Але не будемо применшувати ту користь, яку приносить нам Акт. Ми повинні визнати, що він дає нам деяку владу і відкриває для нас нові перспективи в службі, яка раніше була закрита для індійців. Я наважуюся думати, що наш обов'язок в даних обставинах полягає в тому, щоб максимально використовувати надані можливості й у той же час продовжувати наполягати на тому, що нам належить... Я прошу вас зайнятися новими реформами, використовувати їх для поліпшення становища країни і продовжувати агітувати за повне здійснення наших вимог. Акт, як я вже сказав, дає нам деяку владу, але він не дає нам вільного громадянства або сили, щоб перешкоджати зловживанням з боку виконавчої влади... Ніяка конституція не може нас задовольнити до тих пір, поки вона не супроводжується гарантією наших елементарних прав, які нещодавно були безжально знехтуванні в Пенджабі...

Законодавча збережена влада в руках уряду і генерал-губернатора, дійсно величезна...

Перекладено за виданням: Акимкіна І. А. Практикум по истории стран Зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция) / И. А. Акимкіна, М. А. Люксембург. – М. : Высшая школа, 1963. – С. 99–100.

ПЕРШЕ ЗНАЙОМСТВО З РЕЛІГІЄЮ

(Зі спогадів М. Ганді «Моє життя»)

Школу я відвідував з шести – семи років до шістнадцяти. Там мене вчили всього, крім релігії. Я,

56

9. Визначте, в якому році ЦВК Гоміндану ухвалив офіційне рішення про завершення воєнного етапу революції:

- а) 1928 р;
- б) 1938 р.;
- в) 1931 р.;
- г) 1921 р.

10. Визначте, в якому місті було досягнуто угоду про припинення громадянської війни між КПК і Гомінданом:

- а) Токіо;
- б) Шанхай;
- в) Сіан;
- г) Нанкін.

Позначте всі правильні відповіді:

11. Виберіть вимоги, пред'явлені Китаєм на Паризькій мирній конференції в 1919 р.:

- а) припинення японської окупації;
- б) визнання уряду Гоміндану;
- в) закріплення поділу Китаю на північ і південь;
- г) визнання дієвості китайської юрисдикції щодо іноземців;
- д) передача Китаю концесій і територій, взятих в оренду;
- е) збереження особливих зон, сеттльментів;
- є) визнання особливого статусу Маньчжурії.

12. З поміж перерахованих подій, оберіть ті, що стосуються Північного Походу:

- а) створення комуністичного уряду у районі Яньань;
- б) приєднання до територій, контрольованих Чан Кайші, Шанхая, Нанкіна, Ухані;
- в) збільшення чисельності армії Гоміндану майже втричі;
- г) створення Національного уряду в Шанхаї;
- д) початок співробітництва керівництва СРСР та КПК;
- е) фактичне завершення об'єднання Китаю;
- є) підтримка США армії Чан Кайші.

13. Встановіть відповідність між подією та датою:

- 1) 1 червня 1925 р. а) повстання «паперових тигрів»;
- 2) 1 липня 1926 р. б) початок загального страйку в Шанхаї;

257

- в) 1924; г) 1920.
3. Одним з підсумків Вашингтонської конференції стало підписання договору «9 держав про Китай», згідно з яким:
- Японія зберігала свої позиції в Китаї;
 - визнавалася територіальна цілісність Китаю;
 - скасовувалася екстериторіальність іноземців в Китаї;
 - вводилася митна автономія.
4. Вкажіть зайве твердження:
- в роки революції 1925 – 1927 рр. у Китаї партія Гоміндан зміцнила свої позиції на півночі країни;
 - Гонконг був англійською колонією на території Китаю;
 - одне з завдань Північного походу – необхідність політичного об'єднання країни;
 - у 1927 р. відбувся розрив відносин між Китаєм і СРСР.
5. Скасування режиму екстериторіальності іноземців у Китаї відбулося:
- 1929 р.; б) 1930 р.;
 - 1931 р.; г) 1932 р.
6. Наслідком прийняття «Тимчасової конституції» в 1931 р. стало:
- фактичне об'єднання країни;
 - спроби Чан Кайши посилити роль держави;
 - зближення позицій Гоміндану і КПК;
 - посилення позицій військових.
7. У 1931 р. почалася окупація Японією:
- Шаньдуня;
 - Гуанчжоу;
 - Маньчжурії;
 - Хунані.
8. Вкажіть роки китайсько-японської війни:
- 1936 – 1945 рр.;
 - 1937 – 1945 рр.;
 - 1937 – 1944 рр.;
 - 1939 – 1945 рр.

мабуть, не отримав від учителів того, що вони могли б дати мені без особливих зусиль з їхнього боку. Але деякі крихти знань я зібрав від оточуючих. Термін «релігія» я вживаю тут у найширшому сенсі – як самопізнання, або пізнання самого себе.

Будучи вішнуїтом за народженням, я мусив часто ходити в хавелі¹, але він мене не приваблював. Мені не подобалися його пишнота та помпезність. Крім того, до мене дійшли чутки про аморальні вчинки, що були там здійснені, і я втратив до нього будь-який інтерес. Таким чином, хавелі дати мені нічого не міг. Але те, чого я не отримав там, дала мені моя няня, стара служниця нашої сім'ї. До цих пір з вдячністю згадую про її прихильність до мене. Я вже говорив, що боявся духів і привидів. Рамбха – так звали няню – запропонувала мені повторювати «Рамаяну» і тим позбутися цих страхів. Я більше вірив їй, ніж запропонованому нею засобу, але з самого раннього віку повторював «Рамаяну», щоб звільнитися від страху перед духами та привидами. Це тривало, щоправда, недовго, але добро, що запало в душу дитині, не пропадало даремно. Гадаю, що завдяки добрій Рамбха «Рамаяна» для мене і тепер абсолютно надійні ліки.

Приблизно в той же час мій двоюрідний брат, шанувальник «Рамаяни», змусив мене і мого іншого брата вивчити «Рама Ракша». Ми зачували її напам'ять і щодня, як правило, вранці після купання повторювали вголос. Ми робили це весь час, поки жили в Порбандарі, але, переїхавши в Раджкот, забули про «Рама Ракшу». Я не надто вірив в неї і читав вголос «Рама Ракшу» переважно через бажання показати, що можу переказувати її напам'ять з правильною вимовою.

Велике враження справила на мене «Рамаяна», коли її читали батькові. У перший період хвороби батько жив у Порбандарі. Щовечора він слухав «Рамаяну». Читав її великий шанувальник Рами – Ладха Махарадж з Білешвара. Про нього розповідали, що він вилікувався від прокази не

ліками, а тільки тим, що прикладав до уражених місць листя білви, принесені як дар зображенню Махадеві в Білешварському храмі, і щодня ретельно повторював «Рамаяну». «Віра вилікувала його», – говорили люди. Так це чи ні, але ми цьому вірили. У всякому разі, коли Ладха Махарадж читав батькові «Рамаяну», він не страждав проказою. У нього був приємний голос. Він вимовляв співуче дохи (куплети) і чаупал (чотиривірші) і роз'яснював їх, розмірковуючи і захоплюючи слухачів. Мені було тоді близько тринадцяти років, але я пам'ятаю, що був абсолютно вражений його читанням. З того часу почалося моє глибоке захоплення «Рамаяною». Тепер я вважаю «Рамаяну» Тулсідаса найвеличнішою зі священних книг.

Кілька місяців по тому ми переїхали в Раджкот. Там вже не було читань «Рамаяни». Але «Бхагават» читалася кожне екадаші². Іноді і я був присутній при читанні, але читець не надихав мене. Зараз я вважаю «Бхагават» книгою, здатною викликати велике релігійне завзяття. Із значним інтересом прочитав я її на мові гуджараті. Але коли одного разу під час мого тритижневого посту мені її прочитав у оригіналі пандит Мадан Мохан Малавія, я пошкодував, що не чув її в дитинстві з вуст такого ревного шанувальника «Бхагават», яким був Малавія. Тоді я полюбив би цю книгу з раннього дитинства. Враження, отримані в дитинстві, мають величезне значення, і я завжди шкодую про те, що мені в ту пору не читали більше таких хороших книг.

Зате в Раджкоті я навчився ставитися терпимо до всіх сект індуїзму та споріднених релігій. Мої батьки відвідували не тільки хавели, але і храми Шиви та Рами. Іноді вони брали з собою нас, а іноді посилали одних. Монахи-джайні часто бували в будинку батька і навіть, зраджуючи своєму звичаю, приймали від нас їжу, хоча ми не сповідували джайнізм. Вони розмовляли з батьком на релігійні та світські теми.

У батька були також друзі серед мусульман і парсів. Вони говорили з ним про свою віру, і він вислуховував їх

12. Назвіть політичних діячів першої половини ХХ ст., імена яких пов'язані з історією Індії:

- а) С. Ятсен; б) Дж. Неру; в) А. Сукарно;
- г) М. Ганді; д) Реза-шах Пехлеві;
- е) Монтегю; є) Бос.

13. Встановіть відповідність між політичним діячем та посадами, які вони обіймали:

- 1) Роултт; а) Керівник ІНК;
- 2) Ірвін; б) англійський міністр у справах Індії;
- 3) Монтегю; в) англійський суддя;
- 4) М. Ганді. г) віце-король Індії.

14. Встановіть відповідність між подією та датою:

- 1) Мітинг у м. Амрітсар; а) 1927 р.;
- 2) Підписання Делійського пакту; б) 1930 р.;
- 3) Утворення лівого крила ІНК; в) 1925 р.;
- 4) Створення Комуністичної партії Індії г) 1919 р.

15. Вкажіть і поставте в хронологічній послідовності події, що відбулися в Індії у першій половині ХХ ст.

- а) Третя кампанія громадянської непокорі;
- б) початок кампанії громадянської непокорі;
- в) акт про управління Індією;
- г) проголошення республіки Риф;
- д) початок «соляного походу»;
- е) введення закону Роулета;
- є) утворення Великих національних зборів під головуванням Ататюрка.

Китай

1. Встановлення дипломатичних відносин між СРСР і Китаєм відбулося в:

- а) 1921 р.; б) 1922 р.;
- в) 1923 р.; г) 1924 р.

2. Визначте рік створення Комуністичної партії Китаю:

- а) 1918; б) 1921;

- б) Комуністичну партію Індії;
 - в) Мусульманську Лігу;
 - г) Всеіндійський конгрес профспілок.
6. Визначте назву угоду, підписаної у 1930 р. між англійською владою та ІНК:
- а) реформа Монтегю-Челмсфорда;
 - б) Закон про управління Індією;
 - в) Пакт Ганді-Ірвіна;
 - г) Закон Роулетта.
7. Визначте назву групи прибічників самоврядування та незалежності Індії, яка намагалася використовувати парламентські методи боротьби:
- а) «Молода Індія»;
 - б) Мусульманська Ліга;
 - в) ІНК;
 - г) Свараджисти.
8. Визначте дату початку «Соляного бунту»:
- а) 13 квітня 1919 р.;
 - б) 11 березня 1930 р.;
 - в) 26 січня 1930 р.;
 - г) 18 червня 1922 р.
9. Визначте автора «конструктивної програми» приватних реформ:
- а) Бос;
 - б) Монтегю;
 - в) Роулетт;
 - г) Ганді.
10. З'ясуйте, хто з названих діячів отримав від народу прізвисько «велика душа»:
- а) С. Ятсен;
 - б) М. Ганді;
 - в) Реза-шах Пехлеві;
 - г) Ч. Кайші.
11. Основними положеннями пакту Ірвіна-Ганді були:
- а) пропаганда ручного ткацтва;
 - б) загальна амністія політичних в'язнів;
 - в) боротьба проти алкоголізму;
 - г) скасування монополії на сіль;
 - д) офіційне визнання ІНК політичною партією;
 - е) розширення прав індійських провінцій;
 - є) відмова від сплати податків.

завжди з повагою і часто з цікавістю. Доглядаючи за ним, я нерідко був присутній при цих бесідах. Все це в сукупності викликало в мені велику віротерпимість.

Виняток в той час становило християнство. До нього я відчував почуття неприязні. І небезпідставно. Християнські місіонери зазвичай розташовувалися де-небудь поблизу від школи і просторікували, обсипаючи образами індусів та їхніх богів. Цього я не міг винести. Варто було мені тільки раз зупинитися і послухати їх, щоб втратити будь-яке бажання слухати. Приблизно в той же час я дізнався, що один вельми відомий індус прийняв християнство. Все місто говорило про те, що після хрещення він став їсти м'ясо і пити вино, змінив одяг, став ходити в європейському платті і навіть носити капелюх. Мене це обурювало. Яка ж це релігія, якщо вона примушує людину їсти м'ясо, пити спиртне і змінювати одяг? Мені розповіли також, що новонавернений вже паплюжить релігію своїх предків, їхні звичаї і батьківщину. Все це викликало в мені антипатію до християнства.

Я навчився бути терпимим до інших релігій, але це не означало, що в мені жила жива віра в бога. Якось мені потрапила до рук книга із зібрання батька під назвою «Манусмріті». Розповідь про створення світу й інші сказання не справили на мене великого враження, а, навпаки, дещо схилили до атеїзму.

У мене був двоюрідний брат (він живий і зараз). Я високо цінував його розум і тому звернувся до нього зі своїми сумнівами. Але він не зумів вирішити їх і постарався позбутися мене, сказавши: «Впізнаєш сам, коли виростеш. У твоєму віці рано ставити такі запитання». Я замовк, але не заспокоївся. Частина з «Манусмріті» щодо дієти та подібних питань здавалися мені такими, що суперечили тому, що я бачив у повсякденному житті. Але на питання щодо цього також не отримав вичерпної відповіді. «Буду більше розвивати свій розум, більше читати і тоді краще розберуся в усьому», – вирішив я.

«Манусмріті» не навчила мене ахімсі. Я вже розповідав про свою спробу харчуватися м'ясом. «Манусмріті» начебто підтримувала це. Я прийшов до висновку, що цілком припустимо з точки зору моралі вбивати змій, клопів і їм подібних. Пам'ятаю, в ті роки, знищуючи клопів та інших комах, я вважав, що роблю правильно.

Я був глибоко переконаний, що мораль є основою всіх речей, а істина – сутність моралі. Істина стала моєю єдиною метою. Я переконувався в цьому кожен день, і мое розуміння істини ставало більш широким.

Строфа з дидактичної поеми на гуджараті заволоділа моїм серцем і розумом. Її заповідь – відповідай добром на зло – стала моїм керівним принципом. Ця заповідь настільки захопила мене, що я почав проводити чисельні досліди. Ось рядки, так що вразили мене:

*За чашу з водою віддяч гарною їжею,
У відповідь на добре вітання
зроби низький уклін,
Тому, хто дав пенні
відплати золотом,
Якщо тобі рятують життя,
не дорожи ним,
Ось в чому сенс слів і справ мудреця.
За кожну маленьку послугу
тобі воздасться сторицею,
Але справді благородна людина
знає всіх людей як одного
І з радістю відплатить добром за зло.*

¹ Хавелі – храм вішнуїтів.

² Екадаші – релігійне свято індусів з дотриманням посту.

спрямовані на нарощування військової могутності держави.

14. Встановіть відповідність між подією та датою:
1) 1936 р.	а) «маньчжурський інцидент»;
2) січень 1938 р.	б) створення держави Маньчжоу-го;
3) 1931р.	в) інцидент 26 лютого у Токіо;
4) 1 березня 1932 р.г)	г) закон «Про загальну мобілізацію нації».
15. Встановіть хронологічну послідовність подій:
-	
--
а) ухвалення «меморандуму Танака»;
б) вихід Японії з Ліги Націй;
в) проголошення Маньчжоу-го;
г) підписання Анतिकомінтернівського пакту.

Індія

1. Закон про управління Індією був прийнятий англійським парламентом у:
а) 1918 р.;	б) 1919 р.;
в) 1920 р.;	г) 1921 р.
2. Комуністична партія Індії була створена:
а) в 1922 р.;	б) в 1923 р.;
в) в 1924 р.;	г) в 1925 р.
3. Перша кампанія громадянської непокори в Індії почалася:
а) 1 серпня 1919 р.;	б) 1 серпня 1920 р.;
в) 1 вересня 1919 р.;	г) 1 вересня 1920 р.
4. Визначте, в якому місті відбувся мітинг на знак протесту проти утисків громадянських діячів Кітчу і Сатьпала:
а) Кашмір;
б) Чаурі-Чаура;
в) Амрітсар;
г) Пешавар.
5. Визначте, яку організацію було створено у 1920 р.:
а) ІНК;

свободу. Вона була опублікована в журналі «Наваджіван», а потім вийшла окремою книгою. Адвокат Валджі Говінджі Десаї перевів її на англійську мову для журналу «Каррент сот». Зараз я готую видання англійського перекладу окремою книгою, і, прочитавши її, кожен зможе ознайомитися з моїми найбільш важливими пошуками в Південній Африці. Я рекомендую читачам, які ще не бачили цієї книги, уважно прочитати мою історію сатьяграхи в Південній Африці...

ЗАКОНОПРОЕКТ РОУЛЕТТА І МОЯ ДИЛЕМА (Зі спогадів М. Ганді «Моє життя»)

Мої експерименти в дієтиці важливі для мене як частина пошуків ахімси¹. Вони приносять мені задоволення та поновлюють мої сили. Але нині той факт, що я п'ю козяче молоко, хвилює мене не стільки з точки зору дотримання дієти ахімси, скільки з точки зору вірності істині, тому що цей факт є порушенням клятви. Мені здається, що я зрозумів ідеал істини краще, ніж ідеал ахімси; мій досвід підказує, що, якщо я дозволю собі діяти всупереч істині, я ніколи не зможу розкрити загадку ахімси. Ідеал істини вимагає, щоб дотримувався як дух, так і буква взятих обітниць. У даному випадку я убив дух – душу своєї обітниці – тим, що став слідувати тільки зовнішній формі його, і це тривожить мене. Але ясно розуміючи це, я не можу обрати правильний шлях. Інакше кажучи, у мене, можливо, немає мужності дотримуватись правильного шляху. Те й інше в своїй основі означає одне і те ж, бо сумнів незмінно є результатом відсутності або слабкості віри. Тому я вдень і вночі молю бога дати мені віру...

Не встигнувши ще остаточно одужати, я випадково прочитав у газетах щойно опублікований звіт комісії Роуллетта. Я був просто приголомшений його рекомендаціями. Шанкарлал Банкер і Умар Собані

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО КУРСУ

Японія

1. Ера імператора Тайсе тривала:
а) 1912 – 1926 рр.; б) 1911 – 1926 рр.;
в) 1912 – 1927 рр.; г) 1912 – 1928 рр.
2. Перший кабінет на партійній основі очолив:
а) С. Йосіда; б) Г. Танака;
в) Като; г) князь Коноє.
3. Дзайбацу – це ...
а) монополістичні компанії;
б) група молодих офіцерів;
в) японський парламент;
г) група прихильників демократизації Японії.
4. Визначте, в якому році економічна криза охопила банківську сферу Японії:
а) 1918 р.; б) 1920 р.;
в) 1922 р.; г) 1923 р.
5. Визначте, в якому році відбулись рисові бунти в Японії:
а) 1918 р.; б) 1920 р.;
в) 1915 р.; г) 1922 р.
6. Окупація Японією Маньчжурії відбулася:
а) 1931 р.; б) 1932;
в) 1933; г) 1934.
7. Встановлення військово-фашистської диктатури здійснював уряд, який прийшов до влади в 1937 р.:
а) С. Йосіда; б) Г. Танака;
в) Като; г) князь Коноє.
8. Період остаточної поразки ліберально-демократичних сил, що наступив після «маньчжурського інциденту» – це:
а) «перехідний час»;
б) «надзвичайний час»;
в) «золотий вік»;
г) «час змін».

60. Формування національних політичних організацій Індонезії в 20 – 30-х рр. ХХ ст. А. Сукарно.

61. Специфіка японської політики в Індокитаї у період Другої світової війни.

62. Країни Південно-Східної Азії у період Другої світової війни.

63. Підмандатні території Англії та Франції на Арабському Сході після Першої світової війни.

64. Встановлення французького окупаційного режиму в Сирії та Лівані після завершення Першої світової війни.

65. Національно-визвольний рух у Сирії та Лівані (1919 – 1927 рр.). Конституція Сирії 1928 р. Проголошення незалежності.

66. Економічна та політична ситуація в Сирії та Лівані у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

67. Утворення держави Трансйорданія.

68. Зародження арабо-єврейського конфлікту та британська політика в Палестині у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

69. Англійська окупація Іраку та її наслідки.

70. Становище Іраку після скасування британського мандата (30-і рр. ХХ ст.).

71. Об'єднання Аравії. Зовнішня та внутрішня політика Саудитів у 30-х рр. ХХ ст.

72. Зміни на політичній карті Африки після Першої світової війни.

73. Національно-визвольний рух у країнах Північної Африки: Алжир, Марокко, Єгипет.

74. Особливості розвитку країн Тропічної та Південної Африки у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

75. Африка в роки Другої світової війни.

порадили мені негайно почати діяти. Приблизно через місяць я поїхав в Ахмадабад. Там я поділився своїми міркуваннями з Валлабхаї, який відвідував мене майже кожен день.

– Треба щось зробити, – сказав я йому.

– Але що можна зробити за таких обставин? – запитав він.

– Треба знайти хоча б купку людей, які погодяться підписати протест, і якщо всупереч цьому протесту запропонований захід увійде в силу як закон, ми негайно почнемо сатьяграху, – відповів я. – Якби я відчував себе краще, то почав би боротьбу проти цього закону один, сподіваючись, що інші наслідують мій приклад. Однак при теперішньому моєму стані завдання це – мені не під силу.

У результаті цієї розмови було вирішено скликати близьких мені осіб на невелику нараду. Пропозиції комісії Роулетта здавалися мені не відповідними змісту надрукованого нею звіту і мали такий характер, що жоден народ, який поважав себе, не міг їх прийняти.

Зібралися на нараду в Ашрамі. Було запрошено не більше двадцяти осіб. Серед присутніх крім Валлабхаї, пам'ятається, були шріматі Сароджіні Найду, м-р Горніман, нині покійний м-р Умар Собані, адвокат Шанкарлал Банкер і шріматі Анасуябехн. На нараді було прийнято рішення розпочати сатьяграху. Під рішенням, наскільки пам'ятаю, підписалися всі присутні. У той час я ще не видавав ніякої газети, але іноді висловлював свою точку зору у пресі. Так вчинив я і тепер. Шанкарлал Банкер всією душею віддався агітаційній роботі, і я дізнався про його дивовижну працездатність і організаторський талант.

Я не вірив, що яка-небудь із громадських організацій скористається такою новою зброєю, як сатьяграха; тому за моїм наполяганням була створена «Сатьяграха сабха». Її штаб-квартира знаходилася в Бомбеї, так як тут проживали більшість її членів. Через деякий час стали приходити натовпи співчуваючих. Вони давали клятву вірності

сат'яграхи. «Сабха» почала випускати бюлетені, всюди влаштовувалися мітинги, що багато в чому нагадувало кампанію в Кхеде.

Головою «Сат'яграха сабха» був я. Однак незабаром я зрозумів, що в мене мало шансів досягти угоди з представниками інтелігенції, що увійшли в «Сабха». Я наполягав на своїх особливих методах роботи і на тому, щоб засобом мови спілкування в «Сабха» була мова гуджараті, а їх це дивувало і доставляло чимало турбот. Повинен все ж таки визнати, що більшість вельми великодушню мирилася з моїми дивацтвами.

З самого початку, однак, мені було ясно, що «Сабха» недовговічна. Я відчував, що моя любов до істини і прагнення до ахімси багатьом членам організації не подобалися. Тим не менш, спочатку робота йшла повним ходом і рух розвивався швидкими темпами.

¹ Ахімса – ненасилля, утримання від завдання страждань.

Перекладено за виданням: Ганди М. К. Моя жизнь / М. К. Ганди – М. : Восточная литература, 1969. – С. 284–285, 393–394.

РЕЗОЛЮЦІЯ ПРО НЕСПІВРОБІТНИЦТВО, ПРИЙНЯТА НАЦІОНАЛЬНИМ КОНГРЕСОМ У КАЛЬКУТТІ

4 вересня 1920 р.

Конгрес наполегливо радить:

а) Відмовитися від титулів і почесних посад і піти у відставку з зазначених посад у місцевих органах управління.

40. Японія в період війни на Тихому океані (1941 – 1945 рр.).

41. Економічний та політичний розвиток Кореї у 20 – 30-х рр. XX ст.

42. Корея напередодні та в роки Другої світової війни.

43. Внутрішньополітична ситуація в Монголії в 1918 – 1921 рр.

44. Р. Унгерн і його монгольський похід.

45. Монголія у 1921 – 1924 рр.

46. Основні напрямки перетворень у Монголії в 1924 – 1940 рр.

47. Особливості міжнародного статусу Монголії в 20 – 40-х рр. XX ст.

48. Політика британської колоніальної адміністрації в Індії після Першої світової війни.

49. Махатма Ганді – лідер національно-визвольного руху в Індії.

50. Загальне піднесення визвольного руху в Індії в 1919 – 1922 р.

51. Антиколоніальний рух в Індії у 1920 – 1930-х рр.

52. Еволюція позицій Індійського національного конгресу (ІНК) та Мусульманської Ліги (МЛІ) з питання досягнення незалежності Індії. М. А. Джинна.

53. Закон про управління Індією 1935 р.

54. Індія в роки Другої світової війни. Взаємовідносини між ІНК і британською владою.

55. Особливості соціально-економічного розвитку країн Південно-Східної Азії в 20 – 30-х рр. XX ст.

56. Характеристика основних політичних партій та рухів в Південно-Східній Азії у 20 – 30-х рр. XX ст.

57. Кампанія громадянської непокори наприкінці 20-х рр. XX ст. у Бірмі. Рух «такінів».

58. Диференціація політичних сил і створення політичних партій у В'єтнамі в 20 – 30-х рр. XX ст.

59. Револьюційні події 1932 р. у Сіамі та їх наслідки.

19. Реформи 20 – 30-х рр. XX ст. в Афганістані та опір традиціоналістів.

20. Соціально-економічне та політичне становище Китаю після Першої світової війни.

21. Рух «4 травня» 1919 р. у Китаї.

22. Поширення марксизму в Китаї та створення КПК. Лі Дачжао.

23. Рух за «нову культуру» у Китаї.

24. Утворення єдиного фронту КПК і Гоміндану в 1924 р. Сунь Ятсен і Чан Кайші.

25. Передумови та початок революції 1925 – 1927 рр. у Китаї.

26. Початковий етап (травень 1925 – липень 1926 рр.) революційних подій у Китаї.

27. Північний похід Національно-революційної армії Китаю (1926 – 1927 рр.).

28. Криза революції (квітень – липень 1927 р.) у Китаї.

29. Наслідки та значення революції 1925 – 1927 рр. в історії Китаю.

30. Внутрішня політика Гоміндану (1927 – 1936 рр.).

31. Зовнішня політика Гоміндану (1927 – 1936 рр.).

32. Боротьба між КПК і Гомінданом у 1927 – 1937 рр. Китайська Радянська Республіка.

33. Китай у роки Антияпонської війни. Початковий період війни (1937 – 1941 рр.).

34. Китай під час Другої світової війни (1942 – 1944 рр.).

35. Китай у 1945 р. Позиція СРСР щодо Китаю.

36. Проблеми економічного розвитку Японії після Першої світової війни.

37. Соціально-політичний розвиток Японії у 20-х рр. XX ст.

38. Військові перевороти та внутрішньополітична боротьба в Японії у 30-х рр. XX ст.

39. Зовнішня політика Японії у 20 – 30-х рр. XX ст.

б) Відмовитися бути присутнім на урядових прийомах, дурбарах та інших офіційних і напівофіційних церемоніях, що влаштовуються урядом або на його честь.

в) Поступово забрати дітей зі шкіл і коледжів, що належать уряду, та отримують його допомогу або контролюються ним, і замість таких шкіл і коледжів створювати національні школи і коледжі в різних провінціях.

г) Почати поступовий бойкот британських судів адвокатами і позовниками і створити приватні третейські суди і з їх допомогою вирішувати приватні конфлікти.

д) Представникам військових, клерикальних класів і працюючим відмовлятися від запису рекрутами для служби в Месопотамії.

е) Тим, хто балатується на виборах в організовані Ради, зняти свої кандидатури, виборцям відмовитися голосувати за будь-якого кандидата, який, незважаючи на рішення Конгресу, висунув свою кандидатуру на виборах.

ж) Бойкотувати іноземні товари.

Перекладено за виданням: Акимкіна И. А. Практикум по истории стран Зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция) / И. А. Акимкіна, М. А. Люксембург. – М. : Высшая школа, 1963. – С. 108–109.

ДЖАВАХАРЛАЛ НЕРУ ПРО СИТУАЦІЮ В КРАЇНІ

...Країна була охоплена дивною сумішшю націоналізму, політики, релігії, містики і фанатизму. Націоналізм і розпливчастий, але палкий ідеалізм... прагнули об'єднати усі ці різні й часом взаємно суперечливі прояви невдоволення, здавалося, що Гандіджі зміг зачарувати всі класи і групи суспільства, зібравши їх в один строкатий натовп, що рухається в одному напрямку.

Реакціонер він чи революціонер, але він змінив обличчя Індії, вселив гордість і завзятість в доти покірний і деморалізований народ, вдихнув у маси силу і свідомість і зробив індійську проблему проблемою світового значення. Незалежно від поставлених цілей і пов'язаних з ними метафізичних питань, метод ненасильницького неспівробітництва, або громадянської непокори, є його власним величезним даром Індії і всьому світові, і не може бути жодного сумніву в тому, що цей метод розуче відповідає індійським умовам.

Перекладено за виданням: Дж. Неру. Автобіографія / Неру Дж. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – С. 87, 427–428.

АМРІТСАРСЬКА БІЙНЯ

(Рапорт британського генерала О'Дайєра уряду Індії)

Бійня була вчинена британською владою щодо жителів Амрітсару, які зібрались 13 квітня 1919 р. на мітинг і вимагали свободи Індії. Індійці були оточені британськими військами, які жорстоко розправилися з ними.

Я прибув сюди вночі 11 квітня і тієї ж ночі проїхав через усе місто до суперінтенданту поліції, відповідальному за становище у місті, щоб особисто дізнатися його думку. Після наради з заступником комісара і поліцейськими чиновниками, я вирішив, прагнучи дати зрозуміти населенню міста, що я маю достатньо сил, змусити його дотримуватися закону і порядку, а також заарештувати низку ініціаторів. Це було зроблено в проміжок часу між 12 і 15 годинами 12 квітня.

Мені було відомо, що жителі були попереджені про те, що їм не слід скликати зборів або маніфестацій, що *якщо вони це зроблять, по них будуть стріляти*. Для того, щоб зробити ще більш зрозумілими мої прагнення, вранці 13 квітня на багатьох головних вулицях міста під

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Соціально-економічне становище країн Сходу після Першої світової війни.
2. Піднесення визвольного руху на Сході в 1918 – 1922 рр.
3. Комінтерн і країни Сходу: еволюція стратегії світової революції щодо колоніальних країн і доля комуністичного руху в афро-азіатському регіоні в 20 – 30-х рр. ХХ ст.
4. Економічне та політичне становище Туреччини після Першої світової війни.
5. Кемалістська революція: характеристика основних етапів, підсумки боротьби.
6. Радянсько-турецькі відносини в 1920 – 1923 рр. Турецько-українській договір.
7. Економічна політика кемалістів (1923 – 1938 рр.).
8. Реформи державного устрою, культури, освіти та побуту в 20 – 30-х рр. ХХ ст. у Туреччині.
9. Зовнішня політика Туреччини в 20 – 30-х рр. ХХ ст.
10. Мустафа Кемаль – лідер національно-патріотичного руху Туреччини.
11. Туреччина в Другій світовій війні.
12. Соціально-економічне та політичне становище Ірану після Першої світової війни.
13. Причини, хід та значення визвольної боротьби в Ірані в 1918 – 1922 р.
14. Переворот «3 хута» і встановлення диктатури Резишаха.
15. Внутрішня політика Резишаха Пехлеві.
16. Основні риси зовнішньої політики Ірану в 20 – 30-х рр. ХХ ст.
17. Іран у Другій світовій війні.
18. Завоювання Афганістаном незалежності (1919 р.).

19. Колоніальна трансформація Індонезії: особливості та результати процесу.

20. Модернізація політичної структури колоніальної Індії: передумови, реалізація, підсумки.

21. Індійський національний конгрес у міжвоєнний період – від елітарної до масової демократичної організації: причини, перебіг і результати процесу.

22. Політичний портрет Аманулли-хана.

23. Особливості реформ 20 – 30-х рр. в Афганістані.

24. Режим Бочаї Сакао в Афганістані.

25. Стабілізація режиму Надір-шаха. Суспільний компроміс і його наслідки.

26. Міжнародне становище і зовнішня політика Афганістану напередодні Другої світової війни.

27. Загальне та особливе в реформах 20 – 30-х рр. ХХ ст. у Туреччині, Ірані та Афганістані.

28. Мосульська проблема та шляхи її вирішення.

29. Курдське питання у першій половині ХХ ст.

30. Теодор Герцль та його ідея створення єврейської держави на початку ХХ ст.

31. Боротьба Єгипту за суверенітет у 20-х рр. ХХ ст.

32. Англо-єгипетський договір 1936 р.

33. Діяльність партії Вафд у Єгипті.

34. Антиколоніальний рух в Алжирі: характеристика (традиції та інновації), основні події.

35. Тропічна Африка в період між двома світовими війнами: результати колоніальної трансформації.

36. Колоніальна трансформація Південної Африки між двома світовими війнами, її особливості в британській і португальській частинах.

37. Національно-визвольний рух початку ХХ ст. у Південній Африці: характеристика, особливості, основні події.

38. Основні причини еволюції політики Британії щодо Південно-Африканського Союзу в першій половині ХХ ст.

246

барабанний бій була зачитана прокламація, яка застерігала мешканців, що всі незаконні дії будуть запобігатися військами. При поверненні з міста мене інформували про те, що незадоволені в місті особи вирішили на 16.30 хвилин скликати в Джіліанвалі Баг збори. Я не думав, що це зібрання відбудеться після тих попереджень, які були мною зроблені.

О 16 годині я отримав поліцейський рапорт про те, що в місці, зазначеному вище, жителі стали збиратися. Я негайно направив пікети, для того щоб утримувати різні міські ворота (з метою перешкодити поновленню нападів, які відбувались 10 квітня на британський квартал) і виступив з 25 багнетами 9-го полку гурков і 25 багнетами з 54 прикордонного загону сикхів і 59 стрілецького прикордонного загону, володіючи в цілому 50 багнетами і 40 гурками, озброєними «кукри»¹. Я увійшов у Джіліанвале Баг через вкрай вузький прохід, що змусило мене залишити позаду мій броньований автомобіль. Прийшовши на місце, я побачив великий натовп, що налічував приблизно до 5000 осіб (ті, хто були на місці, рахують інакше – від 15000 до 20000 осіб); оратор на узвишші говорив перед присутніми і жестикулював руками.

Я зрозумів, що ті сили, які я мав, були невеликими, а сумніви могли спонукати натовп до нападу. Я негайно відкрив вогонь, і юрба була розсіяна. За моєю оцінкою близько 200 – 300 чоловік з натовпу було вбито. Мій загін розстріляв 1650 патронів.

У свій штаб я повернувся близько 18 годин. О 22 годині у супроводі підрозділу я об'їхав всі виставлені мною пікети, проїхавши усім містом, для того щоб упевнитися, що мій наказ населенню не виходити зі своїх будинків пізніше 20 годин виконується. Місто виглядало абсолютно спокійним, не видно було ані душі. У штаб я повернувся опівночі. Жителі відповідно до моїх наказів просили дозволу поховати мертвих. Я це їм дозволив.

67

¹ Кукрі – ножі, вигнутий клинок яких мав характерний профіль «крила сокола».

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.]; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 747–748.

ІЗ СТАТТІ МАХАТМИ ГАНДІ «БІЛЬШОВИЗМ І ДИСЦИПЛІНА»

Двоє моїх американських друзів звернулися до мене з палким посланням, в якому пишуть, що під виглядом релігії я, мабуть, запроваджую в Індії більшовизм, що не визнає ані бога, ані моралі і є відверто атеїстичним. Вони кажуть, що мій союз з мусульманами – нечистий союз, що він являє собою загрозу миру, бо, стверджують вони, мусульмани в даний час прагнуть допомоги більшовицької Росії, щоб встановити верховенство на Сході. Це звинувачення висувалося проти мене і раніше, але до цих пір я не звертав на нього уваги. Тепер же, здається, настав час звернути на нього увагу, оскільки воно висувається досить авторитетними друзями з-за кордону з найкращими намірами. Перш за все повинен зізнатися, що я не розумію значення слова більшовизм. Я знаю, що є дві протилежні думки, одна з яких представляє його виключно у чорних фарбах, інша ж схвалює його як порятунок для пригноблених в усьому світі. Не знаю, чому вірити. Можу сказати тільки одне – наш рух не є атеїстичним. Він не заперечує бога. Рух цей був розпочатий в ім'я бога, і, продовжуючи його, ми постійно звертаємося з молитвами до всевишнього. Без сумніву, цей рух масовий, він прагне впливати на серця мас, на кращі властивості їх природи. Це процес самодисципліни, і він сповнив відчаєм навіть декого з найкращих моїх сподвижників.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Історична наука та сучасні підходи до вивчення курсу новітньої історії країн Азії та Африки.
2. Демократичні й тоталітарні тенденції в японському суспільстві у 20-х рр. ХХ ст.: результати та причини поразки демократичних сил.
3. Японсько-американські та японсько-англійські протиріччя на рубежі 30 – 40-х рр. ХХ ст.
4. Друга світова війна на Тихому океані. Роль Тихоокеанського театру воєнних дій у Другій світовій війні.
5. Політика «культурного управління» в Кореї: політико-ідеологічні засади й умови реалізації.
6. Повстання 1919 р. у Кореї.
7. Колоніальна індустріалізація Кореї та Південної Маньчжурії: передумови, особливості, результати.
8. Курс Гоміндану до справжньої незалежності Китаю в період «нанкінського десятиліття».
9. Громадянська війна та завершення боротьби за владу в Китаї (1946 – 1949 рр.).
10. Монголія на початку ХХ ст. та її боротьба за незалежність.
11. Монгольське питання в російсько-китайських відносинах у 1911 – 1925 рр.
12. Унгерн фон Штенберг і його «монгольська епопея».
13. Проголошення Монгольської Народної Республіки (МНР) і реформи нового уряду.
14. Встановлення тоталітарного режиму Х. Чойбалсана та утвердження радянської моделі розвитку.
15. МНР в роки Другої світової війни.
16. Пу І – імператор Маньчжоу-го.
17. Колоніальна трансформація В'єтнаму: особливості, результати, проблеми.
18. Національно-визвольний рух у В'єтнамі та його організаційне оформлення.

Палестинська проблема: сіоністський рух, декларація Бальфура та розгортання масової єврейської колонізації Палестини, реакція арабської общини. Зміни в політиці британської адміністрації – «Біла книга» 1939 р. Створення держави Ізраїль.

Країни Азії та Африки в роки Другої світової війни

Воєнно-політичний поділ світу. Причини дієвості німецької антиколоніальної пропаганди. Криза мандатної системи.

Африка в роки війни. Початковий етап: розгром італійських військ і визволення Ефіопії. Протистояння італо-німецьких і союзницьких сил у Північній Африці в 1941 – 1942 рр. Битва під Аль-Аламейном. Капітуляція німецько-італійських військ у 1943 р.

Японська агресія у Китаї як пролог і складова частина Другої світової війни. Воєнно-політичний авантюризм японського уряду. Японська експансія після початку війни в Європі. Напад на Перл Харбор і початок війни на Тихому океані.

Японія у війні на Тихому океані. Встановлення контролю над французьким Індокитаєм. Окупація країн Південно-Східної Азії. Контрнаступ американських військ (1943 – 1944 рр.) у Тихому океані. Новий наступ Японії на китайському фронті (1944 р.). Визволення союзниками Філіппін, Бірми. Ядерне бомбардування Хіросіми та Нагасакі. Наступ радянських військ у Маньчжурії. Капітуляція Японії.

Підсумки війни. Значення Другої світової війни для народів Азії та Африки.

Я пишаюся своїм союзом з мусульманами. Іслам не заперечує бога. Навіть гірші з наклепників ісламу ніколи не звинуватили його в атеїзмі. Отже, якщо більшовизм – це атеїзм, між ним та ісламом не може бути нічого спільного. У такому випадку вони повинні схопитися насмерть. Це будуть обійми супротивників, а не друзів.

Перекладено за виданням: Ганди М. К. Моя жизнь / М. К. Ганди – М. : Восточная литература, 1969. – С. 498–499.

КЛЯТВА В ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

26 січня 1930 р.

Індійський національний конгрес, який ще в 1927 р. висловився за надання Індії повної незалежності від Британії, оголосив 26 січня 1930 р. «Днем незалежності». Того дня на зборах і мітингах зачитувалася вироблена Конгресом «Клятва в День незалежності».

Ми вважаємо невід'ємним правом індійського народу, як і будь-якого іншого народу, право на свободу, право користуватися плодами своєї праці і право на необхідні засоби до життя. Ці права потрібні народу для того, щоб він мав усі можливості для свого розвитку. Ми також вважаємо, що, якщо який-небудь уряд позбавляє народ цих прав і пригнічує його, народ має право змінити такий уряд або скасувати його. Англійський уряд в Індії не тільки позбавив індійський народ свободи, але, засновуючи свою політику на експлуатації мас, підірвав економічне, політичне, культурне та духовне життя Індії. Ми вважаємо тому, що Індія повинна розірвати узи, що пов'язують її з Англією, і досягти Пурна свараджа, тобто повної незалежності.

Індія розорена економічно. Податки, що стягуються з нашого народу, зовсім не відповідають нашим прибуткам. У середньому на людину прибуток становить сім паїсів (менше ніж два пенси) в день. 20 відсотків виплачуваних податків припадає на земельні податки, що стягуються з селянства, 3 відсотка складає податок на сіль; ці податки особливо важким тягарем лягають на бідних.

Галузі сільської промисловості, такі, як ручне ткацтво, повністю зруйновані, і в результаті селяни щонайменше чотири місяці на рік не мають роботи. Відсутність можливості зайнятися ремеслом притупляє їх розум. Знищені галузі кустарної промисловості не замінені чимось, як це робилося в інших країнах.

Мита і грошова система розроблені з таким розрахунком, щоб звалити на плечі селянства ще більші труднощі. У нашому імпорті переважають англійські товари. Ввізні тарифи дають очевидну перевагу англійським промисловцям, і мита, що стягуються з них, витрачаються не на полегшення долі мас, а для утримання вкрай роздутого адміністративного апарату. Ще більша сваволя панує в питанні встановлення обмінного курсу валюти; це призвело до того, що з країни викачуються мільйони.

Політично Індія ніколи ще не була зведена до такого безправ'я, як при англійському пануванні. Жодна з реформ не дала народу дійсних політичних прав. Найдостойніші серед нас повинні схилитися перед чужоземною владою. Ми позбавлені свободи слова, свободи організацій, і багато хто з наших співвітчизників змушений жити у вигнанні за кордоном, і не можуть повернутися додому. Людям, які володіють адміністративним талантом, не дають ходу, і люди з народу повинні задовольнятися нікчемними посадами в селах та канцелярськими посадами.

У культурному відношенні система освіти відірвала нас від наших традицій, і нас вчать тому, як з любов'ю ставитися до ланцюгів, що сковують нас.

Таїланд. Створення в Сіамі конституційної монархії. Політика етатизму. Прояпонська орієнтація напередодні Другої світової війни.

Індонезія. Голландський колоніальний режим у міжвоєнні роки. Формування національних політичних організацій. А. Сукарно. Створення єдиного національного фронту (1937 р.).

Арабські країни

Арабські країни Західної Азії та Північної Африки після Першої світової війни: політичне становище та нерівномірність соціально-економічного розвитку. Країни Аравійського півострова. Боротьба саудитів за збирання аравійських земель навколо Неджу. Проголошення незалежності Саудівської Аравії (1932 р.).

Боротьба Великої Британії та США за нафтові концесії у Кувейті. Рух «молодокувейтців» у 30-х рр. ХХ ст. та його наслідки. Ухвалення Конституції Кувейту 1939 р. Британський проект створення арабської федерації та визвольні рухи племен на території Оману в 30-х рр. ХХ ст. Реформи 1920 – 1930-х рр. у Бахреїні та отримання статусу «незалежної держави» в 1934 р. Посилення антибританських настроїв у Катарі. Роль шейха Абдалли у визвольному русі. Нафтова угода з Великою Британією 1935 р. Ліквідація залежності Північного Ємену від Туреччини і створення незалежного королівства. Встановлення британського контролю над Південним Єменом.

Англо-французькі суперечності на Арабському Сході. Встановлення мандатних режимів в Іраку, Сирії, Лівані, Палестині, Трансйорданії. Антибританські повстання 1918 і 1920 рр. в Іраку. Проголошення незалежності країни в 1930 р.

економічної самостійності. Зовнішньополітичний курс. Скасування режиму капітуляцій.

Іран в роки Другої світової війни. Окупація Ірану радянськими та англійськими військами. Соціально-економічне та політичне становище Ірану в роки війни.

Афганістан

Економічне і політичне становище Афганістану після Першої світової війни. Емір Хабібупулла. Опозиція молодшафганців і старшафганців. Перемога молодшафганців і приход до влади Аманулли-хана. Проголошення незалежності. Перемога Афганістану в третій англо-афганській війні (1919 р.).

Політика уряду Аманулли-хана. Зміст і напрямки першого етапу реформ (1919 – 1923 рр.). Радянсько-афганські відносини. Радикалізація реформ у 1928 – 1929 рр. Переворот Бачаї Сакао. Прихід до влади Надіршаха. Внутрішня та зовнішня політика в 30-х рр. ХХ ст.

Афганістан у роки Другої світової війни.

Країни Південно-Східної Азії в 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Бірма. Кампанії громадянської непокорності. Створення Законодавчої ради (1923 р.). Рух такінів у 30-х рр. ХХ ст.

В'єтнам. В'єтнам як частина Індокитайського союзу. Піднесення економічного розвитку після Першої світової війни. Диференціація політичних сил і створення нових політичних партій. Реформи 1936 – 1939 рр. В'єтнам в роки Другої світової війни. Система «подвійного протекторату» Франції та Японії. Створення Ліги незалежності В'єтнаму (1941 р.).

У духовному відношенні примусове роззброєння позбавляє нас мужності, а присутність чужоземної окупаційної армії, яка використовується для жорстокого придушення у нас духу опору, змушує нас повірити, що ми нездатні подбати про себе або захистити себе від іноземної агресії, або навіть захистити свої будинки і сім'ї від шахраїв, грабіжників і злодіїв.

Ми вважаємо злочином проти людини і бога далі терпіти панування, яке принесло ці чотири лиха нашій країні. Ми визнаємо, однак, що найбільш ефективний шлях до нашої свободи пролягає не через насильство. Тому ми повинні готуватися до боротьби шляхом припинення, наскільки це можливо, всіх видів добровільного співробітництва з англійським урядом, а також повинні готуватися до руху громадянської непокорності, включаючи несплату податків. Ми переконані, що варто нам лише припинити добровільну допомогу та виплату податків, не вдаючись до насильства навіть у випадках провокації, як цей нелюдський режим буде приречений. Тому в нашій клятві ми урочисто підтверджуємо нашу рішучість проводити в життя вказівки Конгресу, які час від часу будуть даватися для досягнення Пурна свараджа.

Перекладено за виданням: Дж. Неру. Автобіографія / Дж. Неру – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – С. 643–644.

ДЕКЛАРАЦІЯ ІНДІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОНГРЕСУ ПРО ОСНОВНІ ПРАВА ГРОМАДЯН

1931 р.

Декларація була певною мірою прообразом сучасної Конституції Індії. Вона проголошувала права громадян і формулювала мету індійського національно-визвольного руху.

Конгрес вважає, що, для того щоб дати можливість масам оцінити, що для них означатиме «Сварадж» (Самоврядування) у розумінні Конгресу, бажано визначити позицію останнього, з тим, щоб вона вільно розумілась ними. Для того, щоб покласти край експлуатації мас, політична свобода повинна включити в себе справжню економічну свободу для мільйонів, які голодують. Тому Конгрес заявляє, що будь-яка конституція, з якою можна буде погодитися, на його думку, повинна забезпечити або надати Свараджистському уряду можливість передбачити наступне:

Основні права та обов'язки

(I). Кожний громадянин Індії має право на свободу висловлення поглядів, право на свободу асоціації та об'єднання і право на мирні, беззбройні збори заради цілей, які не суперечать закону і моралі.

(II). Кожний громадянин повинен користуватися свободою совісті та правом вільного віросповідання і виконання обрядів своєї релігії, підкоряючись громадському порядку і громадській моралі.

(III). Культура, мова та алфавіт національних меншин і різних лінгвістичних районів повинні бути захищені.

(IV). Всі громадяни є рівними перед законом незалежно від релігії, касты, переконань чи статі.

(V). Громадянин не може вважатися неправоздатним через його (або її) релігію, касту, переконання чи стать до зайняття державної, громадської посади та праці за професією.

(VI). Всі громадяни мають рівні права та обов'язки щодо колодязів, водоймищ, доріг, шкіл і місць загального відпочинку, що утримуються за рахунок держави або місцевих бюджетів або наданих приватними особами для громадського користування.

Першої світової війни. Мудроське перемир'я 1918 р. Окупація країни військами Антанти. Початок національно-визвольного руху. Товариства захисту прав. Діяльність М. Кемалю. Сіваський конгрес і ухвалення програми «національної обітниці». Скликання парламенту та його перші акти. Севрський договір 1920 р. Іноземна інтервенція. Перехід турецької армії під керівництвом М. Кемалю у наступ. Проголошення Туреччини республікою (1923 р.). Лозаннський договір. Радянсько-турецькі відносини.

Туреччина після здобуття незалежності. Реформи М. Кемалю. Основні принципи кемалізму. Ліквідація султанату та халіфату. Економічна політика М. Кемалю. Етатизм. Зміни в аграрному секторі. Лаїцизм. Створення світської держави. Реформи в сфері суспільного та культурного життя і в побуті.

Туреччина напередодні та в роки Другої світової війни. Соціально-економічний і політичний розвиток країни напередодні війни. Вступ Туреччини до Ліги Націй. Конференція в Монтре. Посилення впливу Німеччини. Пронімецький нейтралітет. Перехід Туреччини на бік антигітлерівської коаліції.

Іран в 1918 – 1945 рр.

Соціально-економічна та політична ситуація після закінчення Першої світової війни. Окупація Ірану англійськими військами. Англо-іранський договір 1919 р. Народні рухи в північному Ірані. Повстання у Тебрізі. Гілянська республіка. Зовнішній фактор у політичній боротьбі в Ірані. Радянське втручання. Договір 1921 р.

Іран після отримання незалежності. Реформи Реза-шаха Пехлеві. Державний переворот 3 хута (21 лютого 1921 р.). Становлення династії Пехлеві. Економічна політика та реформи Реза-шаха. Нафта та проблеми

Росії. Проголошення Монгольської Народної Республіки (МНР). Д. Бодо. Сухе Батор.

Монголія у 1924 – 1940 рр. Реалізація концепції некапіталістичного шляху розвитку. Зміст і напрямки перетворень. Боротьба навколо методів реформ. Х. Чойбалсан. Створення основ нової економіки. Зовнішня політика Монголії. Радянсько-монгольський протокол про взаємну допомогу 1936 р. Напад Японії на МНР і розгром японських мілітаристів в районі річки Халхін-Гол. Проблема міжнародно-правового оформлення статусу МНР.

Корея у 1918 – 1945 рр.

Анексія Кореї Японією (1910 р.) і встановлення «військового правління». Реакція корейського суспільства на встановлення в Кореї японського колоніального режиму. Рух 1 березня 1919 р. та його наслідки. Перехід від «військового правління» до «культурного правління».

Національно-визвольний рух у Кореї в 20 – 30-х рр. XX ст. Створення підпільних патріотичних організацій. Рух за збереження національної культури. Утворення центрів руху за незалежність Кореї за кордоном (в СРСР і Китаї).

Корея в роки японо-китайської війни і Другої світової війни. Економічне становище Кореї в роки війни. Політика «знищення нації». Національно-визвольний рух у роки війни. Тимчасовий уряд Республіки Корея у Китаї. Дії корейський збройних загонів у Маньчжурії. Визволення Кореї.

Боротьба за незалежність і модернізаційні процеси в ісламському світі

Туреччина в 1918 – 1945 рр.

Національно-визвольний рух у Туреччині після Першої світової війни. Економічне і політичне становище після

(VII). Кожний громадянин має право зберігати і носити зброю згідно з правилами і умовами, існуючими щодо зброї.

(VIII). Ніхто не може бути позбавлений свободи, недоторканність його житла або власності, які охороняються законом, не можуть бути порушені, секвестровані або конфісковані.

(IX). Держава повинна дотримуватися невторчання у справи всіх релігій.

(X). Виборче право повинно буде здійснюватися на основі загального голосування.

(XI). Держава повинна передбачити безкоштовну й обов'язкову початкову освіту.

(XII). Держава не повинна впроваджувати які б то не було титули.

(XIII). Не повинно бути смертної кари.

(XIV). Кожний громадянин повинен мати право вільного пересування по всій Індії, зупинятися і поселятися в будь-якій її частині, набувати власність і займатися будь-якою торговельною діяльністю та професійною діяльністю і має підлягати рівному зверненню відповідно до законного судочинства, мати право захисту в усіх частинах країни.

Праця

(2) (А) Організація економічного життя повинна відповідати вимогам справедливості, з метою того, щоб вона могла гарантувати належний рівень існування.

(Б) Держава повинна охороняти інтереси промислових робітників і забезпечувати їм за допомогою відповідного законодавства або іншим шляхом прожитковий мінімум, нормальні умови праці, обмеження розмірів робочого дня, необхідний апарат для вирішення конфліктів між роботодавцем і робітниками та матеріальне забезпечення по старості, хворобі та безробіттю.

(В) Праця повинна бути вільною від рабства і від умов, які йому подібні.

(Г) Захист жінок-робітниць і особливо забезпечення необхідних умов для відпустки по вагітності.

(Д) Діти шкільного віку не повинні працювати на копальнях і заводах.

(Е) Селяни і робітники повинні мати право на організацію спілок для захисту своїх інтересів.

Оподаткування і видатки

(1) Система земельної оренди, податків і ренти повинна бути реформована, необхідно провести рівномірний розподіл тягаря на оброблюваних землях, забезпечити негайне полегшення становища дрібного селянства шляхом помітного зниження орендної плати на землю та податків, які виплачуються ним нині, і у випадках дефіцитних володінь звільнити останні від сплати ренти настільки, наскільки це необхідно, роблячи це полегшення так, щоб воно було справедливим і необхідним для власників дрібних володінь, яких торкнеться подібне припинення сплати орендних платежів або їх зменшення, з цією ж метою встановлювати податок на чистий прибуток від землі, що має розмір більше за розумний.

(2) Прогресивним податком на спадщину повинна обкладатися власність, що перевищує зафіксований мінімум.

(3) Необхідно різко знизити військові витрати, з тим, щоб скоротити їх, принаймні, наполовину в порівнянні з теперішнім рівнем.

(4) Витрати та оплата службовців в цивільних департаментах повинні бути різко зменшені. Жодний державний службовець, за винятком особливо запрошених експертів і подібних до них осіб, не повинен одержувати більше крайньої, встановленої суми, яка зазвичай не повинна перевищувати 500 рупій на місяць.

політична ситуація. Рисові бунти. Соціально-політичний розвиток у 20-х рр. ХХ ст. Правління «партійних кабінетів». Закон про загальне виборче право. Зовнішня політика Японії у 1918 – 1927 рр. Інтереси Японії на Вашингтонській мирній конференції. Участь в інтервенції проти радянської Росії. Відновлення дипломатичних відносин з СРСР. «Меморандум Танаки».

Японія у 1929 – 1941 рр. Вплив на економіку Японії світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. Агресія у Північно-Східному Китаї. Розстановка політичних сил на початку 1930-х рр. Посилення впливу військових кіл на політичне життя країни. «Молоде офіцерство». Основні етапи й особливості фашизації Японії. Нова економічна структура. Мілітаризація Японії. Військові путчі 1932 та 1936 рр. Нова політична структура.

Зовнішня політика Японії у 1930-х рр. Відмова від дотримання умов Вашингтонського договору. Підписання «антикомінтернівського пакту» з Німеччиною. Напад на Китай (1937 р.). Радянсько-японські відносини в 1938 – 1939 рр.

Внутрішньополітична підготовка до початку «великої війни» в Азії. Рішення імператорської наради 2 липня 1941 р. про напрямки подальшої експансії.

Монголія в 1918 – 1945 рр.

Економічне та політичне становище після Першої світової війни. Національно-визвольний рух у Монголії. Кяхтинська потрійна угода. Ліквідація автономії Зовнішньої Монголії китайськими мілітаристами. Вторгнення загонів барона Унгерна. Створення «імперії» Унгерна.

Перетворення в Монголії у 1921 – 1924 рр. Формування національних революційних сил. Утворення Монгольської народної партії. Допомога з боку Радянської

Створення Національно-революційної армії (НРА). Відносини КПК з Гомінданом у початковий період революції. Північний похід НРА (липень 1926 – березень 1927 рр.) Захоплення Нанкіна та Шанхаю. Переворот Чан Кайші та створення нового національного уряду. Переворот в Ухані та завершення революції, її підсумки. Історичне значення подій 1925 – 1927 рр.

Китай в роки «нанкінського десятиліття» (1928 – 1937 рр.). Встановлення влади Гоміндану на території Китаю. П'ять каральних походів Чан Кайші проти комуністів. Становлення гомінданівського режиму. Ідеологія Чан Кайші. Внутрішня політика Чан Кайші: створення політико-адміністративної системи управління. Економічний курс Гоміндану. Соціальна політика. Роль суньятсенізму. Зовнішня політика Чан Кайші. Радянсько-китайські відносини в 1927 – 1932 рр. Напад Японії на Північно-Східний Китай. Маньчжоу-го. Громадянська війна між прихильниками КПК і Гоміндану. Утворення Китайської Радянської республіки. Поразка радянського руху. Рішення VII конгресу Комінтерну. Переговори КПК і Гоміндану.

Антияпонська війна китайського народу

Напад Японії на Китай. Початковий період війни (1937 – 1941 рр.). Поновлення єдиного фронту. Організація оборони Китаю. Зміна тактики Японії щодо Китаю. Китай у 1942 – 1944 рр. Допомога США у переозброєнні китайської армії. Воєнно-політична криза 1944 р. Китай у 1945 р. Завершення війни. Позиція СРСР щодо Китаю.

Альтернативні шляхи розвитку Японії між двома світовими війнами

Японія у 1918 – 1928 рр. Наслідки Першої світової війни для Японії. Повоєнна Японія: економічна та

(5) Не повинні стягуватися побори з солі, що видобувається в Індії.

Економічна та соціальна програма

(1) Держава повинна взяти під охорону місцеве виробництво тканин. З цією метою проводити політику витіснення іноземних тканин і пряжі з Індії та проведення інших заходів, які можуть вважатися необхідними. Держава повинна також взяти під захист інші галузі місцевої промисловості, де це необхідно, захищаючи їх від іноземної конкуренції.

(2) Збуджуючі напої та спиртні вироби повинні бути повністю заборонені, за винятком медичних потреб.

(3) Грошовий обіг і валюта повинні регулюватися в інтересах нації.

(4) Держава повинна володіти ключовими галузями промисловості та відомствами – мінеральними ресурсами, залізницями, водними шляхами, судноплавством та іншими видами громадського транспорту або контролювати ці галузі й служби.

(5) Полегшення заборгованості сільського господарства і контроль за лихварством – прямий і непрямий.

(6) Держава повинна передбачити військове навчання громадян, з тим, щоб організувати кошти національного захисту, крім регулярних збройних сил.

ПОЗИЦІЯ ІНДІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОНГРЕСУ ЩОДО КОНСТИТУЦІЇ ІНДІЇ 1935 Р.

(Витяг)

Конституція Індії 1935 р., розроблена англійськими колонізаторами, викликала величезне обурення в індійському

суспільстві, оскільки згідно з нею верховна влада в Індії залишалася в руках англійського короля і парламенту.

Індійський національний конгрес, спираючись на широкий національно-визвольний рух, зайняв негативну позицію щодо нової Конституції.

Ця сесія Конгресу підтверджує повністю своє негативне ставлення до Акту про уряд Індії 1935 року. Вона заявляє, що Конституція була нав'язана Індії проти очевидної волі індійського народу. З точки зору Конгресу будь-яка підтримка Конституції була б зрадою індійської боротьби за свободу і сприяла б зміцненню позицій британського імперіалізму... Тому Конгрес підтверджує своє рішення не підкорятися цій Конституції, не підтримувати її, а, навпаки, чинити опір їй як в самих легіслатурах, так і поза ними з метою її знищення. Конгрес не визнає і не визнаватиме за будь-якою зовнішньою державою або владою права визначати політичну та економічну структуру Індії. Будь-яка подібна політика зустріне організований і непримиренний опір з боку індійського народу... Конгрес виступає за справжню демократичну державу в Індії, політична влада в якій повинна бути передана народу як єдиному цілому, а уряд повинен ефективно контролюватися народом. Подібна держава може утворитися лише за допомогою Установчих зборів, які обрані на підставі загального голосування і мають владу остаточно визначити Конституцію країни.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.]; В 3-х т. – М. : Изд.-во соц.-эк. литературы. – С. 753–755, 768–769.

розвиток національно-визвольного руху. Закон Роулетта. Гандизм і його роль у національному русі. Кампанії громадянської непокори. Участь партії Індійський національний конгрес (ІНК) у національно-визвольному русі. Робітничий і селянський рух. Партія свараджистів. «Конструктивна програма» М. К. Ганді. Причини спаду національно-визвольного руху. Вплив світової економічної кризи 1929 – 1933 рр.

Підготовка нового закону про управління Індією та суспільно-політична боротьба в країні. Створення комісії Саймона. Конституція 1928 р. Початок нової кампанії громадянської непокори. Конференція «круглого столу». Еволюція позицій ІНК і Мусульманської ліги з питання досягнення незалежності. Проблеми індо-мусульманської єдності. «Закон про управління Індією» 1935 р.

Індія в роки Другої світової війни. Ставлення політичних партій Індії до війни. Місія С. Кріппса, Кампанія непокори 1942 р. Питання про державний устрій Індії.

Національний рух у Китаї

Соціально-економічний та політичний розвиток Китаю після Першої світової війни. Політична роздробленість Китаю. Рішення Паризької конференції щодо Китаю та «рух 4 травня» 1919 р. Утворення КПК. Діяльність Сунь Ятсена щодо реорганізації Гоміндану. Редакція «трьох народних принципів» 1924 р. Сунь Ятсен. Чан Кайші. Утворення єдиного фронту. Роль Комінтерну. Зовнішня політика Китаю в 1918 – 1924 рр. Радянсько-китайські відносини.

Революція 1925 – 1927 рр. Передумови революційних подій 1925 – 1927 рр. Рух «30 травня» 1925 р. Шанхайський страйк. Сянган-кантонський страйк-бойкот. Створення центру національно-визвольного руху на півдні Китаю.

Піднесення національно-визвольного руху на Сході в 1918 – 1922 рр.

Провідні діячі визвольного руху в країнах Азії: Мустафа Кемаль, Мохандас Карамчанд Ганді, Джавахарлал Неру, Сунь Ятсен, Нгуєн Ай Куока (Хо Ши Мін), Ахмед Сукарно та ін.

Африка

Національно-визвольний рух у країнах Північної Африки: Алжир, Республіка Риф у Марокко. Вплив Першої світової війни на соціально-економічний і політичний розвиток Єгипту. Встановлення британського протекторату над Єгиптом. Створення партії «Вафд». Проголошення Великобританією незалежності Єгипту (1922 р.) і Конституція 1923 р. Комуністичний рух в Єгипті. Асоціація братів-мусульман. Вплив світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. на Єгипет. Англо-єгипетський договір 1936 р. Військові дії на території Єгипту під час Другої світової війни. Встановлення дипломатичних відносин з СРСР (1943 р.). Створення Ліги арабських держав (ЛАД).

Колоніальна трансформація Тропічної та Південної Африки між двома світовими війнами, її особливості у португальській та британській частинах. Національно-визвольний рух у Тропічній та Південній Африці: характеристика, особливості, основні події. Панафриканізм. Агресія Італії проти Ефіопії. Поразка Ефіопії та її включення до складу Італійської Східної Африки. Рух Опору. Звільнення Ефіопії англійськими військами у 1942 р. та його наслідки.

Визвольна боротьба народів Британської Індії

Піднесення національно-визвольного руху в Індії після Першої світової війни. Економічне та політичне становище колоніальної Індії після завершення Першої світової війни. Закон про управління Індією 1919 р. і його вплив на

236

Контрольні запитання та завдання:

1. Які заходи англійських колонізаторів спричинили розгортання масового національно-визвольного руху в Індії після Першої світової війни?

2. Які механізми взаємодії англійської та індійської еліти мали місце в 20 – 40-х рр. ХХ ст. в Індії?

3. Які форми та методи антиколоніальної боротьби практикував Індійський національний конгрес? Чи могли вони бути ефективними?

4. Назвіть релігійно-філософські витоки сатьяграхи?

5. Які позитивні та негативні наслідки мали різні форми сатьяграхи?

6. Чому гандизм став провідним напрямком у національно-визвольному русі в Індії? У чому полягала його сутність?

7. Проаналізуйте вислів Джавахарлала Неру: *«Я особисто вважаю ці погляди неприродними та шокуючими... Я зі свого боку, вважаю, що Гандіджи цілком не правий у цьому питанні... і я не знаю, чому він так захопився цією проблемою, якою б важливою вона не була».* Про які принципи гандизму йдеться? Чим, на Ваш погляд, викликана їх поява?

8. Деякі історики вважають, що М. К. Ганді не дотримувався певної релігії, а його релігійні погляди – це синтез найважливіших елементів усіх віровчень. Проте сам М. К. Ганді не вбачав жодних підстав для того, щоб змінити свою віру: *«Я переконався, що в жодній релігії не закладена настільки гостра і ґрунтовна думка, як в індуїзмі».* Які принципи християнства та ісламу викликали негативне ставлення М. К. Ганді? Чому?

9. Хто і чому назвав М. К. Ганді «великою душею»?

10. Чому Дж. Неру назвав Конституцію 1935 р. «рабською»?

Тема 3. Піднесення національно-визвольного руху в Китаї у 1919 р.

План

1. Соціально-економічні та політичні зміни в Китаї після Першої світової війни.
2. Рух «4 травня» 1919 р.:
 - 2.1. основні етапи та форми боротьби;
 - 2.2. «рух за нову культуру»;
 - 2.3. поширення марксизму та створення Комуністичної партії Китаю.
3. Підсумки та політичні наслідки руху «4 травня».

Методичні рекомендації:

Мета заняття полягає у визначенні особливостей внутрішньополітичного та зовнішньополітичного становища Китаю після Першої світової війни, розвитку вміння студентів критично аналізувати історичні події, використовуючи альтернативні джерела, формуванні власної думки щодо значення руху «4 травня» та причин активізації комуністичного руху в Китаї.

При підготовці першого питання слід з'ясувати вплив Першої світової війни на економіку Китаю: зміцнення позицій національного капіталу; посилення впливу Японії і загострення конкурентної боротьби на китайському ринку з Британією. Необхідно звернути увагу на зростання японської присутності в Маньчжурії, видобувній промисловості Північного Китаю, британського капіталу – в районі Шанхаю, а також на фінансовому ринку. Слід пояснити різницю в підходах Японії та Великої Британії до експлуатації Китаю в цілому, встановити залежність іноземних інвестицій від політичних подій в країні.

Варто з'ясувати нові тенденції в розвитку власне китайського капіталізму: швидке зростання національного капіталу, особливо промислового, зміцнення його позицій у

ДОДАТКИ

ПРОГРАМА КУРСУ

«Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – 1945 рр.)»

Вступ до курсу

Предмет та завдання курсу. Актуальність вивчення проблем історії афро-азіатських країн. Історія країн Азії та Африки у шкільних програмах. Завдання курсу. Основні історіографічні проблеми курсу. Специфіка дисципліни.

Наслідки Першої світової війни для народів Азії та Африки

Вплив Першої світової війни на становище колоніальних і залежних держав. Зміни в соціальній структурі афро-азіатських країн: зміцнення позицій національного середнього і великого капіталу, послаблення ролі компрадорської буржуазії, диференціація селянства, зростання чисельності робітничого класу.

Ставлення країн-метрополій до народів колоніальних і залежних країн. Ліга Націй і мандатна система. Перерозподіл німецьких колоній. Значення рішень Версальсько-Вашингтонської конференції для афро-азіатських колоній і напівколоній.

Вплив політики Радянської Росії на національно-визвольний рух на Сході. Підписання договорів про дружбу і співробітництво з Туреччиною, Іраном, Афганістаном (1921 р.), Монголією і Китаєм (1924 р.).

Комінтерн і національно-колоніальне питання. Рішення II конгресу Комінтерну. Практична допомога Комінтерну національно-визвольним і комуністичним рухам.

Контрольні запитання та завдання:

1. Які процеси та події призвели до зміни політичної карти Африки після Першої світової війни?
2. Які конкретні факти свідчать про боротьбу корінного населення Африки за незалежність протягом першої половини ХХ ст.?
3. Які риси були притаманні національно-визвольним рухам африканських народів?
4. Які форми антиколоніальної боротьби в Африці можна виділити у зв'язку з появою нових партій та організацій і становленням Панафриканського руху?
5. Прокоментуйте резолюцію, прийняту на першому Панафриканському конгресі, який відбувся в Парижі у 1919 р.: *«Туземцям Африки має бути надано право участі у справах управління, наскільки це дозволяє рівень їхнього розвитку, відповідно до принципу: уряд існує для туземців, а не туземці для уряду. Туземці будуть призначатися на вищі посади в державі для того, щоб, врешті-решт, Африкою управляли африканці»*.
6. Доведіть або спростуйте твердження: «Колонізаторська політика в Африці принесла більше користі, ніж шкоди».
7. У чому полягали відмінності між системами управління британськими та французькими колоніями в Африці?
8. Що ви знаєте про особливості управління бельгійськими та португальськими колоніальними територіями в Африці?
9. У чому полягали витоки расової дискримінації на Півдні Африки, що спричинили появу африканського націоналізму?
10. Чому, на Вашу думку, Південно-Африканський союз був у першій половині ХХ ст. однією з найбільш розвинених країн Африки?

зовнішній торгівлі, прискорення розвитку сільського господарства.

Вивчаючи соціальні процеси протягом післявоєнного десятиліття, проаналізуйте їх особливості: зростання робітничого класу, зміцнення економічних і політичних позицій китайської буржуазії.

Необхідно охарактеризувати політичну ситуацію, розкол країни, панування мілітаристських угруповань, з'ясувати природу дуцзюнату – системи влади військових у провінціях, при формальному збереженні Північного та Південного урядів. Слід оцінити вплив дуцзюнату на політичний розвиток країни, його зв'язки з іноземними державами.

Доречно звернути увагу на те, що після Першої світової війни суттєвий вплив на внутрішньополітичний розвиток Китаю справили також і зовнішній фактор: революційні події в Росії, поразка Німеччини, нові підходи Японії, США, рішення Паризької мирної конференції щодо Китаю та підсумки Вашингтонської конференції.

Розкриваючи друге питання, слід визначити причини руху «4 травня», який став логічним продовженням і новим етапом революційного процесу в Китаї і був спричинений умовами Версальського договору. Необхідно підкреслити, що альтернативою проамериканському курсу стала співпраця китайських націоналістів з Радянською Росією.

Важливо визначити характер руху «4 травня», його соціальний склад і при цьому слід уникати однобічного підходу та враховувати все розмаїття проявів цього суспільного руху.

Слід також звернути увагу на поширення «руху за нову культуру»: висвітлити діяльність журналу «Нова молодь», розкрити сутність критики конфуціанства в ході так званої літературної революції, відзначити появу нової мови – байхуа.

Необхідно визначити передумови та причини поширення ідей марксизму в Китаї, схарактеризувати діяльність ватажків комуністів Лі Дачжао, а також Цюй Цюбо, Чжан Тайлея та ін, звернути увагу на роль Комінтерну в створенні Комуністичної партії Китаю (КПК) та проведенні її I з'їзду.

Підводячи підсумки «руху 4 травня» у **третьому питанні**, слід відзначити не лише його безпосередні наслідки, але й перспективи, що полягали в усвідомленні суспільством національних інтересів. Варто звернути увагу на той факт, що китайські історики дещо розширили рамки руху «4 травня» і розглядають його як політичний рух, метою якого було попередити національну катастрофу.

Теми рефератів:

1. Китай у Версальсько-Вашингтонській системі міжнародних відносин.
2. Комінтерн і китайський національно-визвольний рух (1919 – 1925 рр.).
3. Політичне співробітництво Гоміндану з СРСР (перша половина 20-х рр. XX ст.).

Рекомендовані джерела:

1. Движение 4 мая» 1919 г. в Китае : Документы и материалы. – М. : Наука, 1969. – 360 с.
2. Версальский мирный договор 1919 г. (по вопросу о Китае) // Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 592–593.
3. ВКП(б), Коминтерн и национально-революционное движение в Китае : Документы. – М. : Буклет, 1994. – Т. 1 : 1920–1925. – 548 с.
4. Мао Цзэдун о «Движении 4 мая» (из статьи о новой демократии) // Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 594.

уряд і місцева влада нададуть необхідну допомогу та сприяння командуючому.

Стаття X.

Його величність імператор погоджується не проводити будь-яких зовнішніх воєнних дій, які на думку командувача британськими збройними силами в Східній Африці суперечать спільним інтересам Ефіопії та Сполученого Королівства...

Стаття XI.

(а) Його величність імператор надасть свободу пересування з Ефіопії, в ній і над нею належним чином, зареєстрованим британським цивільним літакам, які вжили усіх заходів для того, щоб дотримуватися правил повітряної навігації, які діють в Ефіопії.

(б) Його величність імператор дозволяє британській повітряній транспортній організації або організаціям, які будуть визначені урядом Сполученого Королівства, здійснювати регулярні повітряні перевезення з Ефіопії, в ній і над нею для транспортування пасажирів, пошти та вантажів. З цією метою згаданим організаціям буде дозволено використовувати наявні аеродроми, наземне спорядження й обладнання та підготувати інші необхідні аеродроми, наземне спорядження та обладнання.

(в) Його величність імператор не буде дозволяти іншим іноземним літакам (виключаючи британські) літати з Ефіопії, в ній і над нею без згоди уряду Сполученого Королівства.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 2. – С. 730–733.

стерлінгів. Суми будуть виплачуватися чотирма рівними частками на початку кожного кварталу.

(б) Його величність імператор погоджується зі свого боку, що цей дар звільнить уряд Сполученого Королівства від усякої плати за використання нерухомої власності ефіопської держави, яка може знадобитися британським збройним силам в Ефіопії під час війни.

(в) Його величність імператор погоджується, що буде здійснювати тісне співробітництво з питань, що стосуються державних витрат, між ефіопською владою та його британськими радниками, які будуть призначені відповідно до статті II (а).

(г) З метою кращого освоєння економікою Ефіопії фондів, які будуть надані відповідно до вищевикладеного у параграфі (а), і в цілях забезпечення якнайшвидшого відновлення торгівлі між Ефіопією та сусідніми територіями, Його величність імператор погоджується консультуватися з урядом Сполученого Королівства з усіх питань, що стосуються грошового обігу в Ефіопії, і здійснювати усі заходи у цій галузі тільки за згодою цього уряду.

Стаття VI.

(а) Його величність імператор погоджується запровадити закони проти торгівлі з ворогом на умовах, запропонованих йому урядом Сполученого Королівства...

Стаття IX.

У районах, де командувач британських збройних сил у Східній Африці визнає за необхідне в майбутньому вести військові операції проти спільного ворога, Його величність імператор на прохання згаданого командувача оголосить надзвичайний стан і надасть необхідні повноваження.

Його величність імператор ухвалить законодавство, необхідне для забезпечення цих повноважень. Ефіопський

5. Сунь Ятсен. Избранные произведения ; 2-е изд., испр. и доп. / [под ред. С. Л. Тихвинского]. – М. : Наука, 1985. – 784 с.

Рекомендована література:

Основна:

1. «Движение 4 мая» 1919 г. в Китае : Сборник статей. – М. : Наука, 1971. – 331 с.
2. История Китая / [под. ред. Меликсетова А. В.] – М. : Высшая школа, 2002. – 428 с.
3. Новейшая история Китая : 1917 – 1927 годы. – М. : Наука, 1983. – 327 с.
4. Новейшая история Китая : 1928 – 1949. – М. : Наука, 1984. – 439 с.
5. Ефимов Г. В. Сунь Ятсен. Поиск пути (1914 – 1922 гг.) / Г. В. Ефимов. – М. : Наука, 1981. – 243 с.
6. Тихвинский С. Л. Завещание китайского революционера. Сунь Ятсен. Жизнь, борьба и эволюция политических взглядов / С. Л. Тихвинский. – М. : Политиздат, 1986. – 224 с.

Додаткова:

1. Воскресенский А. Д. Россия и Китай : теория и история межгосударственных отношений / А. Д. Воскресенский. – М. : Моск. обществ. науч. фонд; ООО «Издательский центр научных и учебных программ», 1999. – 408 с.
2. Горбунов С. А. Съезд народов Дальнего Востока и революционное движение в Китае / С. А. Горбунов // Проблемы Дальнего Востока. – 1967. – № 4. – С. 105–111.
3. Делюсин Л. П. Идеи паназиазма в учении Сунь Ятсена о национализме и народовластии / Л. П. Делюсин // Китай : традиции и современность. – М. : Наука, 1976. – 335 с.
4. Жуков В. В. Китайский милитаризм в 10 – 20 гг. XX ст. / В. В. Жуков – М. : Наука, 1988. – 165 с.

5. Илюшечкин В. П. Антиимпериалистическое движение 4 мая 1919 года в Китае / В. П. Илюшечкин // Проблемы Дальнего Востока. – 1979. – № 2. – С. 147–157.
6. Кузнецов В. С. Юань Шикай / В. С. Кузнецов // Вопросы истории. – 2002. – № 8. – С. 39–58.
7. Мамаева Н. Л. Коминтерн и Гоминьдан. – 1919 – 1929. / Н. Л. Мамаева – М. : РОССПЭН, 1999. – 375 с.
8. Москалёв А. Национализм в понимании Сунь-Ятсена / А. Москалёв // Проблемы Дальнего Востока. – 1999. – № 2. – С. 98–107.
9. Москалёв А. Национализм в понимании Сунь-Ятсена / А. Москалёв // Проблемы Дальнего Востока. – 1999. – № 3. – С. 104–116.
10. Новейшая история Китая. – М. : Мысль, 1972. – 437 с.
11. Панцов А. В. Тайная история советско-китайских отношений. Большевики и китайская революция (1919 – 1927) / А. В. Панцов. – М. : ИД Муравей-Гайд, 2001. – 456 с.
12. Софронов М. В. Китайский язык и китайская письменность : Курс лекций / М. В. Софронов. – М. : Восток-Запад, 2007. – 638 с.
13. Сухарчук Г. Д. Социально-экономические взгляды лидеров Китая первой половины XX века. Сравнительный анализ / Г. Д. Сухарчук. – М. : Наука, 1983. – 228 с.
14. Тихвинский С. Л. Завещание китайского революционера. Сунь Ятсен. Жизнь, борьба и эволюция политических взглядов / С. Л. Тихвинский. – М. : Политиздат, 1986. – 224 с.
15. Тихвинский С. Л. Китай : история в лицах и событиях / С. Л. Тихвинский. – М. : Политиздат, 1991. – 358 с.
16. Тихвинский С. Л. Реформы и революции в Китае / С. Л. Тихвинский // Новая и новейшая история. – 1999. – № 2. – С. 36–43.

Стаття І.

Дипломатичні відносини між Сполученим Королівством та Ефіопією будуть відновлені та будуть здійснюватися через британського посланника, акредитованого при Його величності імператорові, та ефіопського посланника, акредитованого при Його величності королі, які будуть призначені після набрання чинності цієї угодою. Його величність імператор визнає, що дипломатичний представник Його величності короля матиме привілеї перед будь-якими іншими іноземними представниками, акредитованими при Його імператорській величності.

Стаття ІІ.

(а) На прохання Його величності імператора надати йому сприяння у справі отримання послуг з боку британських підданих в якості:

- (і) його радників і радників його адміністрації;
- (іі) поліцейського комісара, поліцейських офіцерів та інспекторів;
- (ііі) суддів і магістратів...

Стаття ІV.

(а) Оскільки Його величність імператор повідомив уряд Сполученого Королівства про те, що він потребуватиме фінансової допомоги для відновлення своєї адміністрації, уряд Сполученого Королівства надасть Його величності суму в 1,5 млн. фунтів стерлінгів протягом 1-го року і 1 млн. фунтів стерлінгів протягом 2-го року дії цієї угоди. Якщо ця угода залишиться в силі протягом 3-го року, уряд Сполученого Королівства згоден виплатити Його величності імператору суму в 500 тисяч фунтів стерлінгів в рахунок цього 3-го року, а якщо вона залишиться в силі протягом 4-х років, то в рахунок четвертого року буде виплачена сума в 250 тисяч фунтів

якщо вони не допоможуть нам в цей важкий час, їх Ліга буде лігою лише за назвою, а їх дружба лише удаванням.

Що б не сталося, ми, ваш народ і ваші воїни, переконані, що наша країна не має кращих захисників, ніж ми самі, і вирішили, з вірою в бога, битися до кінця.

Хай живе наш милостивий государ, імператор Хайле Селассіє I!

Хай вічно живе Ефіопія, зберігаючи незалежність!

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 894–895.

УГОДА МІЖ ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ ТА ЕФІОПІЄЮ

31 січня 1942 р.

(Витяг)

Угода та військова конвенція 1942 р. були нав'язані Британією за надання Ефіопії незначної військової допомоги на завершальному етапі визвольної боротьби її народу проти італійських окупантів. Про нерівноправний характер цих угод говорить сам документ. Слід додати, що британці продовжували експлуатувати франко-ефіопську залізницю до 1945 р., відкликали свою військову місію з Ефіопії лише в 1951 р., тримали окупаційні війська у Східній Ефіопії до кінця 1954 р. всупереч умовам військової конвенції і вимогам ефіопського уряду щодо їх евакуації з країни. З обіцяної Англією фінансової допомоги в сумі 3,25 млн. ф. ст. ефіопський уряд отримав 2,5 млн. ф. ст., відмовившись від решти «дару» через кабальні умови його надання.

17. Шевелев К. В. Из истории образования Коммунистической партии Китая / К. В. Шевелев. – М. : Наука, 1976. – 164 с.

Електронні ресурси:

1. Версальський мирний договір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.documentarchiv.de/wr/vv.html>

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

СУНЬ ЯТСЕН

ТРИ НАРОДНІ ПРИНЦИПИ ТА МАЙБУТНЄ КИТАЮ

21 грудня 1906 р.

Панове!

Я думаю, що наснагу, з якою ви сьогодні прийшли сюди, не можна пояснити простою радістю; вона, безсумнівно, має надзвичайно глибокий зміст. Сьогодні на наших зборах ми відзначаємо річницю «Мінь бао». Цей журнал пропагує три народні принципи: націоналізм, народовладдя і народний добробут.

Зміст терміна «націоналізм» зрозумілий без особливих роз'яснень. Наприклад, людина завжди впізнає своїх батьків і не сплутає їх з перехожими, так само як і не прийме перехожих за батьків. Те ж слід сказати і про почуття націоналізму – воно в кожного в крові. Хоча відтоді, як маньчжури вторглися до Китаю, пройшло вже понад 260 років, будь-який ханець, навіть дитина, зустрівши маньчжура, відразу впізнає його і ніколи не прийме за ханця. У цьому – суть націоналізму. Слід, однак, зрозуміти один дуже важливий момент: принцип націоналізму аж ніяк не передбачає вигнання з нашої країни кожного чужинця, а передбачає лише покласти край

захопленню іноплеменниками влади, що належить нашій нації. Адже ми, ханьці, здобудемо свою державу лише тоді, коли візьмемо владу в наші руки, в іншому випадку держава, хоча і буде існувати, залишиться як і раніше не нашою, не китайською, державою. Давайте подумаємо: в чийх же руках наша держава, наша влада?

Ми стали народом без батьківщини. На землі зараз живе трохи більше мільярда людей, нас же, ханьців, – 400 мільйонів, тобто понад чверть населення земної кулі. Ми – нація найбільша в світі, найдавніша і найкультурніша. Тож чи не жахливо, що нині ми стали народом без батьківщини? Згадайте Трансвааль, африканську країну, населення якої становить трохи більше 200 тисяч чоловік. Коли на Трансвааль напала Англія, він і то чинив опір цілих три роки. Або візьміть Філіппінські острови, де живе усього кілька мільйонів людей. Коли на них напали США, то філіппінці боролися протягом кількох років. Так невже ж нам, ханьцям, подобається бути народом без батьківщини?

Зверніться подумки до того часу, коли загинула наша держава, і ви побачите, що предки наші не хотіли підкоритися маньчжурам. Закрийте очі й уявіть собі картину запеклих битв, коли кров лилася рікою і тіла полеглих встеляли поля, і ви зрозумієте, що совість наших предків чиста. Ось чому робиться особливо боляче за нас, їхніх нащадків. Коли ж звертаєшся до часів, які настали після загибелі нашої держави, коли маньчжурський уряд всіляко знущався над ханьським народом, то бачиш, що ми, ханьці, лише зовні підкорилися прибульцям, в душі ж ми не примирилися зі своїми поневолювачами і не раз піднімали проти них повстання.

Нині, бачачи, що хвиля китайської національної революції ось-ось рине на берег, маньчжури почали проводити політику витіснення ханьців. Вони постійно повторюють, що їхні предки володіли згуртованістю та військовою потужністю і тому, мовляв, підкорили ханьців, що вони завжди будуть такі ж сильні, щоб вічно панувати

¹ Негус (повністю «цар царів» – нгусе негест) – титул імператора Ефіопії (Абіссинії) до повалення монархії у 1975 р.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 243–244.

ІЗ ЗВЕРНЕННЯ ДО ІМПЕРАТОРА ЕФІОПІЇ ХАЙЛЕ СЕЛАССІЄ ПРО БОРОТЬБУ ЕФІОПСЬКОГО НАРОДУ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1937 р.

Ваша величність, якщо в цьому світі є народ, який думає, що ми можемо легко визнати панування іноземної держави, яка не боїться бога, ми благаємо вас заявити йому твердо, що ефіопський народ ніколи не погодиться на це.

Нехай римський цезар залишається спокійно в Римі; Ефіопія належить ефіопам.

Відтак, переконані в тому, що вони бажають роз'єднати нас, християн і мусульман, тигринья і шоанців, галла і амхара, годжамців і хамассенців, сомалійців і данакілійців, усіх синів однієї країни і одного народу, та змусити вбивати один одного, ми поклялися зберігати єдність і боротися, як одна людина, кожний на своїй посаді, доти, доки ворог не залишить нашу територію. Наш ворог літає над усією країною, бомбардує та спалює нас, застосовує отруйні гази проти цивільного населення і так само проти військ, проти жінок і дітей, не розбираючись; і де б не ступила нога його солдатів, вони перетворюють людське життя в предмет спортивних вправ, гвалтують наших жінок і грабують. Проте нашому ворогові не вдалося завоювати Ефіопію та поневолити ефіопський народ!

Ваша величність, ми особливо просимо вас звернути увагу держав, членів Ліги Націй, і зокрема тих держав, які дружні Ефіопії і вірять у справедливість, на той факт, що,

якої мають бути вироблені Лігою Націй, повністю забезпечувала інтереси Італії в даній сфері.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 241–243.

ЗАЯВА АБІССІНСЬКОГО НЕГУСА¹

16 грудня 1935 р.

Ми бажаємо заявити з усією урочистістю і твердістю, яких нині потребує ситуація, що наша готовність полегшити будь-яке мирне вирішення теперішнього конфлікту не змінилася, але що акт прийняття нами навіть у принципі франко-британських пропозицій був би не тільки зрадою по відношенню до нашого народу, але і зрадою Ліги Націй і всіх держав, які показали, що вони мають довіру до теперішнього часу до системи колективної безпеки.

Ці пропозиції є запереченням і відхиленням принципів, на яких заснована Ліга Націй. Для Ефіопії вони означали б утвердження відторгнення її території та зникнення її незалежності заради зиску держави, яка напала на неї. Вони означали б остаточну заборону для її народу вільно і з користю брати участь в економічному розвитку приблизно третини країни, і вони довірили б цей розвиток її ворогові, який нині робить другу спробу підпорядкувати її народ. Угода на основі цих пропозицій надала б премію агресії та порушенню міжнародних зобов'язань.

Йдеться про життєві інтереси Ефіопії, і для нас це важливіше будь-яких інших міркувань; але, ухвалюючи наше рішення, ми не забуваємо, що безпека інших мирних, слабких або малих держав виявилася б сумнівною, якби така нагорода була б надана державі, вже засудженій як агресор, за рахунок держави, що стала жертвою нападу.

над іншими. В основному ці слова правильні. Проте існує і ще одна, притому найбільш важлива причина, по якій ми досі терпимо утиски чужинців: у нас немає організації. Якщо ж ми, ханьці, знайдемо таку організацію, сила наша в мільйони разів перевершить силу маньчжурів і тоді нам нема чого боятися, що національна революція скінчиться невдачею.

Мені доводилося, проте, чути висловлювання, ніби метою національної революції є знищення маньчжурів як нації. Це велика помилка. Причини національної революції в тому, що ми не бажаємо, щоб маньчжури знищували нашу державність і управляли нами. Ми прагнемо скинути їх уряд і відродити нашу національну державу. Таким чином, ми маємо ненависть не до всіх маньчжурів, а лише до тих з них, хто чинить шкоду ханьцям. Якщо під час революції маньчжури не будуть заважати нам, то нам немає чого ворогувати з ними.

У перші роки завоювання ханьської нації маньчжури в кожному зайнятому ними місті влаштовували масову різанину ханьців, яка тривала протягом десяти днів. Такі люди не гідні називатися людьми. Ми не станемо наслідувати їх. Але якщо ті чи інші маньчжури будуть нам заважати, то ми не зупинимося ні перед чим, щоб зломити їх. З такими маньчжурами ми не зможемо жити разом. Судячи з усього, цінський уряд має намір здійснювати політику витіснення ханьців, збирається провести централізацію влади і використовувати конституцію як знаряддя для обману нашого народу. Їх задуми стають з кожним днем все більш підступними. Вони відчайдушно чіпляються за владу, побоюючись, як би ми, ханьці, не знищили їх. Воістину «осідлавши тигра, важко злізти». Отже, ми повинні чітко уявляти собі цілі нашої національної революції: якщо маньчжури стануть упиратися, намагатися утримати владу і не припинять тероризувати ханьців, то ми не будемо байдуже очікувати

своєї загибелі. Я думаю, що і ви дотримуетесь такої ж думки. Така суть національної революції.

Переходячи до принципу народовладдя, треба сказати, що він складає основу політичної революції. У майбутньому, після здійснення національної революції, нинішня гнила система управління, звичайно, може бути зруйнована одним ударом. Однак зберуться ще коріння цієї огидної системи, які також необхідно вирвати. Кілька тисячоліть в Китаї панував самодержавний лад. Вільні, рівноправні громадяни не можуть терпіти у своїй країні такого режиму. Щоб його знищити, однієї національної революції недостатньо.

Згадаймо, що відбувалось, коли мінський імператор Тайцзи вигнав монголів і відродив китайську державу. Національна революція в той час була завершена, а система управління країною залишалася близькою до тієї, яка існувала при династіях Хань, Тан або Сун¹. Причину того, що через триста років Китай знову піддався чужоземній навалі, слід шукати в пороках політичного ладу. Саме тому політична революція і є для нас абсолютно необхідною.

Вивчення проблем політичної революції потребує багато часу та праці. Що ж до її практичного здійснення, то вона відбувається одночасно з національною революцією. Повалення маньчжурського уряду виявиться водночас і національною революцією, якщо мати на увазі вигнання маньчжурів, і революцією політичною, якщо мати на увазі знищення монархії. Таким чином, обидві ці революції ми здійснимо разом.

У результаті політичної революції буде встановлений демократичний конституційний режим. Слід підкреслити, що при існуючому зараз у Китаї політичному режимі революція виявилася б необхідною навіть у тому випадку, якщо б монархом був ханець. У Великій французькій революції і в російській революції² національного питання не існувало, вирішувалися питання суто політичні. У

прийнято його величністю імператором і схвалено Лігою Націй.

Межами цієї зони повинні бути: на сході – виправлена межа між Ефіопією й Італійським Сомалі; на півночі – 8-а паралель; на заході – 35-й меридіан; на півдні – кордон між Ефіопією і Кенією.

У межах цієї зони, яка повинна становити неподільну частину Ефіопії, Італія користувалася б винятковими економічними правами, які могли б здійснюватися монопольною компанією чи якоюсь іншою подібною організацією, за якою визнавалося б з дотриманням прав, набутих туземцями та іноземцями, право володіння незайнятими територіями, монополія на експлуатацію надр землі, лісів і т. д. Ця організація була б зобов'язана сприяти економічному розвитку країни та спрямовувати частину своїх прибутків на витрати соціального характеру на користь туземного населення.

Контроль над ефіопською адміністрацією зони здійснювався б під суверенітетом імператора, установами, передбаченими проектом допомоги, виробленими Лігою Націй. Італія брала б превалюючу, але не виняткову участь у цих установах, які перебували б під безпосереднім контролем одного з головних радників при центральному уряді. Головний радник, про якого йдеться, який міг би бути італійської національності, був би помічником з відповідних питань головного радника, делегованого Лігою Націй в допомогу імператору. Головний радник не повинен бути підданим однієї з держав, що межують з Ефіопією.

Установи, передбачені проектом допомоги, як у столиці, так і в резервованій зоні повинні були б розглядати в якості одного зі своїх головних обов'язків гарантування безпеки італійських підданих і вільного розвитку їхніх підприємств.

Уряд Сполученого Королівства та французький уряд охоче постараються забезпечити, щоб ця організація, деталі

а) Тигре – поступка Італії східного Тигре, обмеженого приблизно на півдні річкою Гева, а на заході лінією, проведеною з півночі на південь, що проходить між Аксумом (на ефіопському боці) й Адуей (на італійському боці).

б) Виправлення кордонів між країною Данакіль і Еритреєю, що залишає на південь від лінії кордони Ауссу та простір ефіопської території, необхідне, щоб дати Ефіопії вихід до моря, визначений нижче.

в) Виправлення кордонів між Огаденом й Італійським Сомалі. Відходячи від пункту перетину кордонів Ефіопії, Кенії та Італійського Сомалі, новий італо-ефіопський кордон буде простягатися у північно-східному напрямку, перетинаючи Веббе Шебелі біля Іддідола, залишаючи Горахай на сході, Варандаб на заході та досягаючи межі Британського Сомалі там, де вона перетинає 45-й меридіан. Права племен Британського Сомалі на використання пасовищ і колодязів, розташованих на територіях, переданих Італії через розмежування, будуть гарантовані.

г) Ефіопія отримає вихід до моря з повними суверенними правами. Як вважається, цей вихід має бути переважно утворений поступкою, на яку погодилася б Італія, порту Ассаб і смуги території, що надає доступ до цього порту вздовж кордону Французького Сомалі.

Уряди Сполученого Королівства та Франції постараються отримати від ефіопського уряду гарантії виконання зобов'язань, які належать йому, щодо рабства і торгівлі зброєю на набутих ним територіях.

II. Зона економічної експансії та колонізації

Уряди Сполученого Королівства та Франції використовують їх вплив в Аддіс-Абебі та в Женеві з метою, щоб утворення в південній Ефіопії зони економічної експансії і колонізації, резервованої для Італії, було

Франції демократичний лад вже встановлений, в Росії нігілісти³ намагаються досягти цієї ж мети. Усім і кожному зрозуміло, що такий же лад буде найбільш доречним і для Китаю.

Тут необхідно зробити одне дуже важливе зауваження: якщо люди, які беруть участь у революції, поділяють будь-які монархічні ідеї, вони можуть призвести країну до загибелі. У Китаї держава завжди розглядалася як приватне надбання однієї особи. Тому, коли в ролі сильних особистостей виступали неосвічені люди, вони незмінно вели між собою боротьбу за володіння державою, якщо ж боротьба не приносила успіху, вони воліли утримувати за собою ту чи іншу частину країни, лише б не підкоритися противнику. Розкол країни, викликаний міжусобною війною, зберігався на ціле століття, а то й на два. І якщо нині, коли держави не спускають з Китаю хижих поглядів, серед революціонерів почнуться міжусобиці, й вони стануть ділити країну між собою, вони знищать Батьківщину своїми ж руками.

Останнім часом принципіві та рішучі люди висловлюють побоювання, що іноземні держави можуть перемогти Китай. Я дотримуюся іншої думки. Іноземцям таке завдання не під силу. От якщо самі ханьці розірвуть на частини свою країну, положення стане непоправним! Тому ми і повинні здійснювати революцію силами простого народу та створити національний уряд. І це не тільки мета нашої революції, але й необхідна умова, щоб її здійснити.

Перейдемо тепер до **принципу народного добробуту**. Це дуже складне питання, що становить окремих предмет дослідження, питання, яке не можна пояснити, не вивчивши його досконально. З усією гостротою соціальна проблема постане перед нами лише в майбутньому; зараз вона не є для нас такою гострою, як національне питання або питання народовладдя. Тому мало хто звертає на неї увагу. Тим не менш, ми повинні дивитися далеко вперед. Завжди легше

завчасно вжити заходів проти загрози великого нещастя, ніж усувати його, коли воно вже відбулося. Соціальне питання в Європі та Америці – застаріла хвороба, в Китаї ж вона ще в зародку, проте в майбутньому це питання неодмінно постане перед нами.

Якщо до того часу ми не впораємося з соціальними проблемами, то відбудеться нова велика революція. До революції ж слід вдаватися лише у самих крайніх випадках, щоб не підривати багаторазово здоров'я нації. Здійснюючи національну і політичну революцію, ми водночас повинні знайти спосіб поліпшити нашу соціально-економічну систему і тим самим запобігти соціальній революції в майбутньому. У цьому, воістину, і полягає наше найбільше завдання.

Зупинимося, перш за все, на причинах, що зумовили принцип народного добробуту. Цей принцип одержав широке поширення лише в першій половині XIX століття. До цього він не мав великого значення в основному тому, що цивілізація не була ще досить розвиненою. З розвитком цивілізації соціальне питання ставало все гострішим. Це положення, як мені здається, дуже важко зрозуміти. Постараємося, однак, проілюструвати його кількома простими прикладами.

З прогресом цивілізації людині дедалі менше і менше доводиться застосовувати свою фізичну силу, дедалі частіше й частіше вона використовує сили природи. Адже сила електрики і пари, наприклад, в тисячі разів більша за силу людини. Візьмемо такий приклад: у давнину людина, як би вона не напружувала свої фізичні й розумові сили, обробляючи поле, могла зібрати зерна для прожиття усього кількох людей. Успіхи сучасної сільськогосподарської науки дозволяють одній людині виростити такий урожай, що його не з'їсти і тисячам людей, бо тепер людина використовує не тільки свої руки, але і машини. Зрозуміло, що при меншій витраті праці вона отримує набагато більше продукції. У давнину приділяли увагу, перш за все,

Нагадаю далі його пропозицію Раді «не зупинятися ні перед якими зусиллями та коштами, щоб запобігти збройному конфлікту між двома членами Ліги і здійснити заходи, які є сенсом існування Ліги».

... Делегація СРСР вважає обов'язком підтвердити свою готовність виконати поряд з іншими членами Ліги Націй всі зобов'язання, які накладає на всіх без винятку її статут.

Єдність дій є найвірнішим засобом ліквідувати конфлікт, що виник на ґрунті прагнення до колоніальної експансії, що загрожує територіальній цілісності та незалежності одного з членів Ліги, що становить небезпеку для всього людства. Вона може стати гарантом якнайшвидшої реалізації колективної безпеки – необхідної системи, що попереджає подальші спроби з будь-якого боку порушити загальний мир ударом по ньому в найвразливіших пунктах.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 893–894.

УГОДА МІЖ ФРАНЦУЗЬКИМ МІНІСТРОМ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ ЛАВАЛЕМ І АНГЛІЙСЬКИМ МІНІСТРОМ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ ХОРОМ ПРО РОЗПОДІЛ АБІССІНІЇ

9 грудня 1935 р.

I. Обмін територіями

Уряди Великої Британії та Франції погоджуються рекомендувати його величності імператорові Ефіопії згоду на нижченаведений обмін територіями між Ефіопією та Італією.

справи, то міністр, перш ніж повідомити йому свою думку, буде спільно обговорювати її відповідно до регламенту.

Про бюджет імператорського уряду

Стаття 55. Закон визначає, що прибутки урядової скарбниці, якого б роду вони не були, будуть витрачатися не інакше як відповідно з річним бюджетом, який передбачає суми, що надаються в розпорядження кожного з міністрів. Річний бюджет на основі пропозиції міністра фінансів буде вироблятися в ході обговорень у палаті депутатів і сенаті, рішення яких будуть представлятися на затвердження його величності імператора.

Перекладено за виданням: Конституції буржуазних стран. – М. ; Л. : Соцєкгиз, 1936. – С. 344–350.

ВИСТУП ПРЕДСТАВНИКА СРСР В. ПОТЬОМКІНА НА ЗАСІДАННІ РАДИ ЛІГИ НАЦІЙ ЩОДО ПИТАННЯ ПРО АГРЕСІЮ ІТАЛІЇ ПРОТИ ЕФІОПІЇ

10 жовтня 1935 р.

(Витяг)

6 грудня 1934 р. Італія почала агресію проти Ефіопії. Незважаючи на звернення Ефіопії до Ліги Націй, через позицію Великої Британії, Франції та інших країн Ліга Націй не змогла зупинити агресію. СРСР засудив агресію і виступив з пропозицією вжити заходів щодо Італії.

Щодо італо-абіссинського конфлікту позиція СРСР вже відома...

Зазначу лише нагадування народного комісара Литвинова, зроблене 9 вересня, що «СРСР вступив у Лігу Націй з єдиною метою і єдиною обіцянкою всебічно співпрацювати з іншими народами заради справи збереження неподільного світу».

землеробству і ремеслу саме тому, що людина ледве могла забезпечити своє існування і була змушена надавати виробничій діяльності основне значення. Тепер становище зовсім змінилося. Нині засмучуються не через те, що сільське господарство і промисловість виробляють недостатньо продуктів, а через те, що їх виробляється занадто багато. Тому нині особливого значення надають торгівлі, щоб вигідно продати товари, яких набралось багато, в інші країни. У цьому відношенні становище в основному однакове в усіх країнах Європи та Америки. Здавалося б, що населення там має жити в достатку і насолоджуватися таким щастям, про яке в давнину не можна було і мріяти. Однак якщо ми звернемося до реальної дійсності, то побачимо, що справа йде інакше.

Згідно зі статистичними даними, нині Англія в порівнянні з колишніми епохами стала багатшою в тисячі разів, але і злиденність населення за цей час також стала гостріше в тисячі разів. До того ж кількість багатих мізерна, а кількість бідних велика. Відбувається це тому, що людина не може встояти перед силою капіталу. В давнину землеробство і ремесло ґрунтувалися на силі людини. У наше століття, коли ми підкорили сили природи, людина, що володіє тільки фізичною силою, ніяк не може змагатися з людиною, що має машини. Тому як сільське господарство, так і промисловість знаходяться в руках капіталістів. Чим більше капітал, тим у більшому масштабі він може використовувати сили природи. Як бідному змагатися з ним? У результаті бідняк втрачає будь-яку можливість встояти.

Саме через значну нерівність між бідними і багатими соціалісти пропагують принцип народного добробуту, намагаючись знайти кошти, що можуть виправити становище. Людей, які поділяють соціалістичні погляди, стає дедалі більше, і соціалістичні принципи вже склалися в самостійну науку. Існує безліч течій, різко відмінних одна від іншої. Одні пропонують знищити капіталістів і

націоналізувати майно, інші відстоюють рівний розподіл майна між бідняками, а треті – за його усупільнення.

Люди обізнані розуміють, що для Європи і Америки соціальна революція тепер вже неминуча. Для нас же це – наочний урок: якщо Китай приступить до здійснення принципу народного добробуту лише в майбутньому, коли він опиниться в такому ж становищі, в якому нині перебувають країни Європи та Америки, то буде вже пізно. У Китаї поки немає зазначених вище явищ, і, можливо, ми на своєму віку їх і не побачимо. Однак наші діти та онуки з ними обов'язково зіткнуться. Так краще вже вжити запобіжних заходів сьогодні, ніж думати про нову руйнівну революцію в майбутньому, коли ми остаточно зайдемо в глухий кут. Тим більше, що в Китаї втілити в життя принцип народного добробуту набагато легше, ніж в Європі чи Америці, бо, якщо соціальні проблеми викликані прогресом цивілізації, то, поки цивілізація розвинена невисоко, рішення їх не становить труднощів.

Наведемо приклад. Відомо, що в Китаї досі існують бідняки, які заробляють собі на прожиток тим, що рубають дрова і косять сіно, а в Європі та Америці ця категорія людей давно зникла. Оскільки на Заході прибутки, що забезпечують існування, цілком поглинаються капіталістами, бідняк, володіючи фізичною силою, не має можливості використовувати її у праці. А якби йому і вдалося отримати мізерний прибуток, він усе одно не зміг би існувати на нього. У зв'язку з цим соціалісти часто кажуть, що цивілізація не вигідна біднякам, що краще повернутися до давнини. Це вже крайнощі. Адже прогрес цивілізації – процес природний, і уникнути його неможливо. Цивілізація несе із собою і благо, і зло, слід лише вміти скористатися благом і уникнути зла. У країнах Європи і Америки усі блага цивілізації дістаються тільки багатим, на долю ж бідних випадає одне зло. Саме тому, що всі блага цивілізації надаються меншості, у світі панує нерівність.

того чи іншого законодавчого питання або ж будь-якої іншої справи. Якщо імператор не погодиться з її думкою, то вона не може відновлювати обговорення даного питання протягом тієї ж парламентської сесії.

Стаття 37. Обидві палати будуть скликатися щорічно та засідати 6 місяців – з 1 лютого по 1 травня і з 1 жовтня по 1 січня. У випадку потреби імператор може змусити їх засідати довше.

Стаття 45. За винятком випадків таких злочинів, суд за якими не може бути відкладений, ніхто з членів палати депутатів не може підлягати судовому переслідуванню протягом терміну парламентської сесії.

Стаття 46. Якщо при обговоренні тієї чи іншої важливої справи обидві палати ухвалють різні резолюції, то імператор, отримавши письмовий виклад думок кожної з них, розгляне причини їх розбіжностей і, маючи свій погляд з даного приводу, шукатиме компромісу, здатного привести палати до остаточної згоди, вибираючи краще з кожної з обох резолюцій. Якщо виявляється неможливим досягти примирення думок обох палат, то імператор має за законом право або прийняти й оприлюднити думку однієї з них, або відкласти питання.

Стаття 47. Не отримавши згоди імператора, палати не можуть, навіть якщо вони в цьому почувають потребу, закликати міністрів на свої засідання. Міністри, зі свого боку, не можуть бути присутніми на засіданнях палат і брати участь в їх обговореннях, не отримавши згоди його величності.

Про міністрів імперії

Стаття 48. Міністри будуть письмово представляти імператору свої висновки у справах, що належать до їх відомств; вони відповідальні за свої висновки.

Стаття 49. Коли імператор вимагатиме від міністрів їх висновків з приводу якої-небудь важливої державної

Стаття 25. Крім передбачених законом випадків, обшуки помешкань не можуть проводитись.

Стаття 26. Крім передбачених законом випадків, ніхто не матиме права порушувати тасмницю листування ефіопських підданих.

Стаття 27. Крім виразно передбачених законом випадків суспільної користі, ніхто не матиме права позбавляти ефіопського підданого ані його рухомого майна, ані тієї земельної власності, якою він користується.

Стаття 28. За усіма ефіопськими підданими визнається право представляти уряду петиції у встановлених законом формах.

Про дорадчі палати імперії

Стаття 30. Дорадчими палатами імперії є дві наступні:
а) перша – палата сенату і б) друга – палата депутатів.

Стаття 31. Члени сенату призначатимуться імператором з числа сановників, що тривалий час служили його імперії в званні князів, міністрів, суддів чи начальників в армії.

Стаття 32. Тимчасово і надалі до того, як народ виявиться в змозі сам обирати членів палати депутатів, ці останні будуть обиратися посадовими і місцевими начальниками.

Стаття 34. Ніякий закон не може бути встановлений без його обговорення в палатах і без затвердження його імператором.

Стаття 35. Члени палати депутатів зобов'язані за законом приймати та обговорювати пропозиції, що вносяться міністрами відповідних відомств. Однак коли у депутатів є думка, яка може бути корисна імперії чи народу, то за законом вони мають право повідомити про неї імператору за посередництвом голови своєї палати; і палата буде обговорювати її, якщо імператор погодиться на це.

Стаття 36. Кожна з обох палат матиме право повідомити порізно імператорові свою думку з приводу

Здійснюючи революцію, ми повинні будемо створити державу не просто національну, а й соціальну. У цьому країні Європи та Америки не зможуть нас наздогнати. Чому ж Європа і Америка не в змозі вирішити соціальне питання? Та тому, що у них не вирішено питання аграрне. Загальний прогрес цивілізації обумовлює також і зростання ціни на землю. Так, в Англії сто років тому населення нараховувало понад десять мільйонів чоловік і, щоб прогодувати їх, досить було тієї кількості продуктів, яка вироблялася в самій країні. У даний час, коли населення Англії збільшилося усього в чотири рази, виробленого нею зерна вистачає усього на два місяці, і харчування народу цілком залежить від ввезення зерна з-за кордону. Тому Англія і надає особливо важливого значення своїм військово-морським силам, захисту своїх прав на морі й забезпеченню безперервної доставки продуктів. Сільське господарство в Англії поступово занепало зовсім не тому, що там не вистачає землі, а тому, що англійські багатії перетворили орні землі у пасовиська або в мисливські угіддя, з яких прибуток більше і отримувати його легше.

Бідняки не мають своєї землі, тому вони змушені добувати собі їжу роботою у промисловості. Промисловість же цілком перебуває в руках капіталістів. Коли заводи чомусь зупиняються, на бідняків обрушується голод. Дані по одному тільки Лондону свідчать, що там щороку в зимовий сезон налічується 600 – 700 тисяч безробітних. Можна собі уявити, скільки їх у всій країні.

Великий англійський землевласник герцог Вестмінстерський мав ленні володіння у західних околицях Лондона. Згодом, коли Лондон розрісся, землі герцога увійшли в межі міста. Зараз він отримує земельну ренту з четвертої частини усієї території Лондона і за багатством може зрівнятися з державою. Ясно, що, коли нерівність між бідними і багатими досягла такого ступеня, саме слово «рівність» перетворилося на порожній звук.

Соціальні явища ніколи не можна довіряти природному плину. Вони подібні дереву, яке розростається хаотично, якщо не втручатися в його розвиток. Так і з соціальними питаннями. У Китаї поки капіталістів немає, тому, на відміну від інших країн, протягом декількох тисячоліть ціна землі там ніколи не зростала, однак після революції становище не зможе залишитися незмінним. Так, вже зараз у Сянгані або Шанхаї ціна землі в сотні разів вище, ніж у внутрішніх районах країни, що пояснюється успішним розвитком у цих містах цивілізації та вдосконаленням шляхів сполучення. У майбутньому, з розвитком країни в цілому, ціна землі напевно буде швидко зростати, і земля, за яку раніше давали десять тисяч лянів сріблом, стане коштувати сотні тисяч і навіть мільйони лянів. Ось очевидний доказ, сказаного: п'ятдесят років тому на набережній річки Хуанпу, в Шанхаї, земля, власне, не мала жодної цінності, останнім же часом ціна її перевищила мільйон юанів за му.

Нам здається, що і в майбутньому багатий буде дедалі більше багатіти, а бідний – дедалі більше бідніти, і через десять років соціальне питання стане ще гостріше. Здавалося б, це відомо кожному, але, поки воно непомітно, його легко прогледіти. Однак, якщо ми не побачимо це зло тепер, згодом воно стане непоправним. Ось чому вже зараз потрібно знайти спосіб боротьби з ним. Наші однодумці повинні пам'ятати про це.

Доводилося чути, ніби здійснення принципу народного добробуту пов'язане зі знищенням половини нашого чотирьохсотмільйонного населення і експропріацією земель багатих. Це безвідповідальна балаканина людей, які не усвідомили суті принципу, і на неї не варто звертати увагу. Соціологи по-різному уявляють собі методи вирішення соціального питання. Я ж переконаний, що його можна вирішити встановленням твердої ціни на землю. Припустимо, у хлібороба є ділянка ціною в тисячу юанів. На неї встановлюється ціна в тисячу

призначати і звільняти офіцерів армії, а також цивільних посадових осіб і визначати підлеглі їм райони або їх оклади.

Стаття 13. Імператору належить право встановлювати розмір збройних сил, необхідних імперії як у мирний, так і у воєнний час.

Стаття 14. Імператор за законом має право укладати та підписувати будь-які договори.

Стаття 15. Імператор має право жалувати титул князя та інші почесні звання, встановлювати спадкові володіння і засновувати нові ордени.

Стаття 16. Імператор має право помилування, пом'якшення покарань і відновлення в правах.

Про права, визнані імператором за народом, і про обов'язки народу

Стаття 19. Усі ефіопські піддані, оскільки вони задовольняють умовам, визначеним законом та оприлюдненими імператором указами, можуть призначатися офіцерами армії чи цивільними посадовими особами або виконувати різного роду доручення і обов'язки державної служби.

Стаття 20. Усі, хто знаходяться на службі в армії, зобов'язані безумовною вірністю та покорою імператору відповідно до постанов закону.

Стаття 21. Ефіопські піддані зобов'язані сплачувати встановлені законом податки.

Стаття 22. Ефіопські піддані користуються у передбачених законом межах свободою пересування з одного місця в інше.

Стаття 23. Ніхто з ефіопських підданих не може бути заарештований, засуджений, ув'язнений, інакше ніж згідно із законом.

Стаття 24. Ніхто з ефіопських підданих не може бути проти волі позбавлений права на те, щоб його справа розглядалася законно встановленим судом.

Стаття 5. Через свою імператорську кров, а також в силу свого помазання на царство особа імператора священна, її гідність недоторканна та її влада непорушна. Імператор має внаслідок цього право на всі ті почесті, які йому належать відповідно до звичаю та згідно з цією Конституцією.

Закон визначає, що той, хто наважився б зазіхнути на імператора, буде підлягати покаранню.

Про владу та повноваження імператора

Стаття 6. Ефіопському імператорові належить уся повнота верховної влади. Він здійснює урядову діяльність відповідно до встановлених законів.

Стаття 7. Ефіопський імператор створить палату сенату і палату депутатів. Вироблені цими палатами закони будуть отримувати обов'язкову силу після їх оприлюднення.

Стаття 8. Імператору належить право скликати палати та віддавати накази про відкриття і закриття їх сесій. Він може рівним чином віддавати наказ про їх скликання до або після встановленого часу. Він може розпускати палату депутатів.

Стаття 9. Коли палати не засідають, імператор у разі термінової необхідності має право з метою підтримки порядку й усунення державних небезпек оприлюднити укази, які замінюють собою закони. Закон визначає, що ці укази будуть представлятися палатам, коли вони потім вперше зберуться, і що вони будуть скасовуватися на майбутній час, якщо палати не схвалять їх.

Стаття 10. Не скасовуючи і не змінюючи чинних законів, імператор буде віддавати накази, необхідні для їх виконання, для підтримання громадського порядку та для підвищення добробуту народу.

Стаття 11. Імператор визначатиме устрій і порядок роботи усіх урядових установ. Йому належить право

або максимально в дві тисячі юанів. Якщо внаслідок розвитку шляхів сполучення ціна на цю землю зросте до десяти тисяч юанів, то землевласник, отримавши за неї внесені дві тисячі, не зазнає збитків і навіть виявиться у вигазі. Решта ж вісім тисяч повинні надійти державі, що принесе велику користь країні та піднесе добробут народу. Що стосується такого зла, як монопольне право купки багатих на ці прибутки, то воно, зрозуміло, має бути знищене назавжди. Запропонована міра є найпростішою і найбільш легко здійсненою.

У всіх державах Європи та Америки ціни на землю піднялися вже до межі. Якби там і побажали встановити тверді ціни на землю, це було б важко зробити через відсутність відповідних критеріїв. У тих же районах, де ціна на землю ще не піднялася так високо, європейці зараз успішно застосовують цей метод.

Німеччина в затоці Цзяочжоу і Голландія на Яві вже досягли реальних результатів. У внутрішніх районах Китаю цивілізація ще не набула належного розвитку, ціни на землю невисокі, тому нам, звичайно, легше встановити тверді ціни на землю. Ось що я мав на увазі, кажучи, що зробити соціальну революцію в інших країнах значно важче, ніж у Китаї.

Після встановлення твердих цін на землю, у міру розвитку цивілізації, держава буде ставати багатшою, і вирішення фінансових проблем не становитиме особливих труднощів. Нинішні непосильні податки будуть скасовані, ціни на товари – знижені, народ стане заможнішим, і політиці зловживань, що панувала у нас протягом декількох тисячоліть, буде покладено край. Такого ніколи ще не було. Навіть у країнах Європи та Америки або, скажімо, в Японії податковий тягар зараз дуже важкий, незважаючи на те, що ці держави вважаються багатими і сильними. Після здійснення соціальної революції в Китаї приватним особам не потрібно буде платити податки, а наша держава, збираючи одну тільки земельну ренту, стане найбагатшою у

світі. Держава з таким суспільним ладом буде недосяжною для інших країн. А для цього нам треба йти попереду, а не плентатися в хвості. Така соціальна революція, безсумнівно, стане прикладом для всіх цивілізованих країн.

Отже, мета нашої революції – досягти щастя для Китаю. Оскільки ми проти диктатури купки маньчжурів, ми прагнемо до національної революції; оскільки ми проти самодержавної влади монарха, ми прагнемо до політичної революції; оскільки ми проти диктатури багатіїв, ми прагнемо до соціальної революції. Якщо нам не вдасться досягти хоча б однієї з цих цілей, значить, ми не втілимо в життя своїх початкових намірів. Після здійснення усіх трьох цілей Китай стане найдосконалішою державою.

Далі, предметом нашого вивчення має стати Конституція Китайської Республіки, яка у розробці. Слово «конституція» зараз у всіх на вустах. Навіть маньчжурській уряд додумався відправити своїх лакеїв за кордон для ознайомлення зі справами управління і, лякаючи сам себе, видав якісь укази про підготовку Конституції. Тим більше необхідно вивчати Конституцію Китайської Республіки нам. Я знайомився з конституціями різних країн. З писаних конституцій кращою є американська, з неписаних – англійська. Англійську перейняти неможливо, американську ж не варто переймати. Основою англійської конституції є так званий поділ на три влади – виконавчу, законодавчу і судову, – незалежні одна від одної. Такий поділ складався поступово протягом останніх 600 – 700 років і увійшов тепер у звичай, однак провести чіткі межі між цими владами все ще неможливо. Пізніше француз Монтеस्क'є, взявши за основу англійську систему і збагативши її власними ідеями, створив своє оригінальне вчення. Теорія Монтеस्क'є була, у свою чергу, покладена в основу американської конституції, в якій розмежування трьох влад набуло більш виразного характеру. Сто років цю конституцію можна було вважати найдосконалішою. І хоча в цю конституцію за 120 років кілька разів вносилися

Стаття 3. Обидва уряди зобов'язуються розвивати і направляти по шляху процвітання існуючу між обома країнами торгівлю.

Стаття 4. [Громадяни кожної із сторін, перебуваючи на території іншої країни]... зобов'язуються дотримуватися і поважати закони держави, де вони перебувають.

Залишається обумовленим, що до італійських громадян, підданих і підзахисних Ефіопії продовжуватимуть застосовуватися постанови статті 7 договору між Ефіопською імперією та Французькою республікою, укладеного 10 січня 1908 року¹, оскільки цей договір буде залишатися чинним.

¹На підставі франко-абіссінської угоди 1908 р., зокрема статті 7, в Ефіопії існували судові капітуляції для іноземців.

Перекладено за виданням: Международная политика в 1928 году. Договори, декларации, дипломатическая переписка. – М. : Литиздат НКВД, 1929. – С. 250.

КОНСТИТУЦІЯ ЕФІОПІЇ

16 липня 1931 р.

(Витяг)

Перша в історії Конституція Ефіопії була ухвалена 16 липня 1931 р.

Про ефіопську імперію і про престолонаслідування

Стаття 1. Уся в цілому територія Ефіопії від краю і до краю підпорядкована правлінню його величності імператора. Усі уродженці Ефіопії, піддані імперії, утворюють ефіопський народ.

займатися торгівлею, отримувати освіту та прагнути до повноправного громадянства у своїй країні.

Переважаючими у характеристиці цього величезного, пограбованого і поставленого в нерівне становище прошарку населення в Південній Африці є злидні. Ці злидні часто проявляються в недоїданні, яке в 1936 р. – році урядового бюджетного активу – розвинулося до ступеня фактичного голоду в низці районів Транскея, у східній частині Капській провінції і в Південному Трансваалі...

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 361–362.

ДОГОВІР ПРО МИР І ДРУЖБУ МІЖ ІТАЛІЄЮ ТА ЕФІОПІЄЮ, УКЛАДЕНИЙ В АДІС-АБЕБІ

2 серпня 1928 р.

Договір між Італією та Ефіопією було укладено у період підготовки італійської агресії проти Ефіопії. Договір, що надавав Італії великі привілеї, свідчив про нерівноправність відносин між двома сторонами. Статті договору про повагу Італією суверенітету Ефіопії мали суто декларативний характер. У 1935 р. фашистська Італія почала неспровоковану агресію проти Ефіопії.

Стаття 1. Буде співіснувати постійний мир і вічна дружба між Ефіопською імперією та Італійським королівством.

Стаття 2. Обидва уряди взаємно зобов'язуються ні під яким приводом не здійснювати ніякої дії, яка могла б зашкодити незалежності іншого, а також оберігати інтереси своїх країн...

поправки, в основі вона залишилася незмінною. Тим часом за ці сто з гаком років розвиток американської цивілізації безупинно йшов уперед, стало більше землі, зросли багатства країни, і конституція перестала відповідати духу часу.

На мою думку, Конституція майбутньої Китайської Республіки повинна бути заснована на новому принципі – принципі поділу на п'ять влад. Це означає, що, крім виконавчої, законодавчої та судової влади, необхідно виділити ще дві.

Перша з них – екзаменаційна влада. Рівність і свобода завжди були правом народу, чиновники повинні бути слугами народу. В Америці частина чиновників вибирається, а частина призначається урядом. Спочатку тут не існувало системи іспитів, тому як при виборах чиновників, так і при їх призначенні завжди спостерігалися великі зловживання.

Візьмемо спочатку вибори. Люди, які володіють хоча б невеликим даром красномовства, втираються у довіру до народу і заправляють виборами. Люди ж глибоко освічені, люди високих ідей, але які не володіють даром красномовства, виявляються непоміченими. Тому в Америці до складу палати представників часто умудряються пролізти й тупі, неосвічені люди. Практика ця воістину сміховинна!

Перейдемо тепер до призначення чиновників урядом. Чиновники цієї категорії зміщуються та призначаються на посаду в залежності від того, який президент обіймає посаду. В Америці до влади по черзі приходять представники то республіканської, то демократичної партії. І як тільки змінюється президент, разом з ним змінюються 60 – 70 тисяч чиновників, починаючи від членів кабінету і закінчуючи начальниками поштових контор. Тому в Америці процвітає така політична корупція, якої не зустрінеш у жодній іншій країні. І все це тому, що тут не розвинена система іспитів. Раніше за всіх ця система була

запроваджена в Китаї, але, на жаль, вона була вкрай недосконалою. Пізніше вона була запозичена і покращена іноземцями. Першою перейняла екзаменаційну систему Англія, після неї Америка. Тільки в результаті іспитів визначається, яку посаду, високу чи найнижчу, обійматиме чиновник. Введення екзаменаційної системи помітно поліпшило політичну структуру Америки. Однак система ця досі застосовується там тільки для дрібних чиновників, причому право на проведення іспитів належить все тим же виконавчим органам. Тому ефект від усієї системи виходить усе ж таки неповний. Конституція майбутньої Китайської Республіки повинна передбачити створення незалежного органу, який би спеціально видав іспитами чиновників. У ході іспитів виявляються здібності чиновників. І ми досягнемо успіху тоді, коли посади, як виборні, так і за призначенням, будуть обіймати здібні особи. При такій системі можна викоринити одразу два лиха: обрання кого доведеться і призначення на посади «своїх людей».

Тому єдиний правильний вихід – заснувати незалежний орган екзаменаційної влади.

Друга з них – контрольна влада. Вона буде відати контролем і спостереженням за справним виконанням чиновниками їхніх обов'язків. Такий орган обов'язково існує в кожній державі, і призначення його зрозуміле всім. Однак у Конституції Китайської Республіки слід передбачити, щоб цей орган був незалежним. У Китаї з найдавніших часів існував інститут імператорських цензорів, які спостерігали за звичаями та дотриманням чиновниками законів. Але цензори ці були всього лише рабами монарха, а тому інститут в цілому не відповідав своєму призначенню. Навіть тепер немає такої країни з конституційним ладом, в якій законодавчому органу не надавалася б додатково також і контрольна влада. Але, хоча в одних країнах право контролю ширше, в інших вужче, однак у жодній країні контрольна влада не є незалежною, а

Перекладено за виданням: Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. – М. : Литиздат НКВД, 1929. – Ч. 3. – С. 168–170.

З КНИГИ МАКСА ІЄРГАНА «ЗОЛОТО І ЗЛИДНІ В ПІВДЕННІЙ АФРИЦІ»

У Південній Африці спостерігається така невідповідність між високим рівнем виробництва та рівнем життя приблизно 80% населення, що термін «процвітаючий» по праву може бути використаний тільки по відношенню до незначної частини населення, яка належить вочевидь до процвітаючого класу.

Це стосується як європейського, так і африканського населення, оскільки підраховано, що з двох мільйонів білих жителів Південної Африки близько 50% ледве досягають за своїм добробутом мінімального рівня життя. Багато знаходяться нижче цього рівня, у тому числі тисячі білих пауперів та інших білих, які ледве перевищують за своїм рівнем білих пауперів. Якщо це справедливо для європейців, з яких кожний чоловік має політичну зброю у вигляді права голосу, яким має бути жереб місцевих африканців, які не тільки не мають політичних прав, наявних у європейців, але й позбавляються власності та потрапляють у вкрай невігідне становище.

Майже сім мільйонів африканців, які живуть у Південно-Африканському Союзі, майже 75% усього населення, володіють менш ніж 15% всіх земель Союзу. Закон обмежує їхні права отримувати нові землі, купуючи їх, або іншим чином. Величезна частина населення... позбавлена права голосу в регулярних парламентських виборах і конституційними законами позбавлена права стати депутатами союзного парламенту. Далі, африканці вкрай обмежені у праві об'єднуватися в профспілки, страйкувати, вільно пересуватися, купувати землю,

Стаття 6. Мандатарій забезпечить усім громадянам держав – членів Ліги Націй ті ж права, якими користуються на території його власні громадяни щодо допуску на територію та проживання на ній, захисту їх особи і майна, рухомого і нерухомого, і здійснення їх професій або торгівлі, з дотриманням лише вимог громадського порядку та за умови згоди з місцевими законами.

Далі, мандатарій забезпечить усім громадянам держав членів Ліги Націй на тих же засадах, що й своїм громадянам, свободу транзиту і судноплавства і повну економічну, торгову і промислову рівність; [при цьому] мандатарій буде вільний організовувати важливі публічні роботи та служби на таких основах і умовах, які він визнає справедливими.

Мандатарій може вживати або змушувати робити... такі кроки, які він вважав би найкращими для справи розвитку природних багатств [даної] території та забезпечення інтересів місцевого населення...

Стаття 9. Мандатарій матиме повноваження з управління та законодавства у підпорядкованій мандату області. Ця область буде управлятися відповідно до законів мандатарія як складова частина його території і з підпорядкуванням наведеним вище постановам.

Мандатарій буде далі в праві застосувати свої закони до підлеглого мандату території з такими змінами, які можуть вимагатися місцевими умовами, й утворити з території митний, фіскальний або адміністративний союз чи федерацію з прилеглими територіями (що знаходяться) під його суверенітетом або контролем...

¹Другий абзац статті 3 є лише у французькому мандаті на Камерун і у французькому мандаті на Того.

це породжує численні зловживання. Так, в Америці права контролю знаходяться в руках сенату, який часто зловживає цими правами, обмежуючи виконавчі органи в їхніх діях і змушуючи їх підкорятися своїй волі, що часто призводить до своєрідної диктатури сенату. І лише найбільш талановиті та сильні президенти – такі як Лінкольн, Мак-Кінлі або Рузвельт – могли проводити незалежну політику. До того ж, сказати по правді, існуючий порядок не відповідає також і найпростішій логіці: органи, які виконують судові функції серед населення незалежні, а органи, що здійснюють прокурорський нагляд над чиновниками, усе ще знаходяться в підпорядкуванні в інших відомств. Ось чому контрольні органи також повинні бути незалежними.

Так приходимо ми до ідеї про поділ на п'ять влад. Такого ладу не існує ще в жодній країні, більше того, про нього рідко зустрінеш згадки і в теоретичних працях. Це політичний лад, у справжньому сенсі слова, досі небачений. Я поки розробив лише самі основи цього ладу. Що ж до подробиць, то тут потрібна ваша загальна згода, наполегливе вивчення питань та виправлення того, що поки недопрацьовано, що і призведе до створення Конституції майбутньої Китайської Республіки. Наша держава стане національною, громадянською і соціальною, в ній запанує повний та ідеальний порядок. І тоді 400-мільйонний народ Китаю здобуде велике щастя. Я думаю, що ви погодитесь взяти на себе це завдання, щоб спільними силами завершити розпочате. Таке моє найбільше бажання.

¹ Династія Хань правила з 206 р. до нашої ери до 220 р. нашої ери, династія Тан – в 618 – 907 рр., династія Сун – в 960 – 1279 рр.

² Йдеться про революцію 1905 р.

³ Нігілістами у китайській і японській літературі тих років називали представників усіх антиурядових течій в царській Росії – від народників до більшовиків.

Переклад здійснено за виданням: Сунь Ятсен. Избранные произведения / Сунь Ятсен ; изд. 2-е, исправленное и дополненное / [под ред. С. Л. Тихвинского]. – М. : Наука, 1985. – 784 с.

ВЕРСАЛЬСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР

1919 р.

(до питання про Китай)

Китай з серпня 1917 р. брав участь у Першій світовій війні на боці держав Антанти. Після закінчення війни китайський народ сподівався, що Паризька мирна конференція допоможе Китаю повністю відновити його суверенітет. Під тиском громадської думки делегація китайського уряду висунула на цій конференції 7 «побажань», що включали відмову держав від сфер впливу в Китаї, виведення усіх іноземних військ, повернення країні концесій, у тому числі німецьких концесій в Шаньдуні, захоплених в 1914 р. Японією. Однак Паризька конференція відмовилася навіть обговорювати 7 «побажань» і під тиском Японії ухвалила рішення не повертати німецькі концесії в Шаньдуні Китаю, а передати їх Японії, що було оформлено 156 – 158 статтями Версальського мирного договору. Це рішення знехтувало національні права Китаю, викликало загальне обурення і стало безпосереднім приводом до масового руху «4 травня» 1919 р., який став важливою віхою в історії визвольної боротьби китайського народу.

Стаття 156. Німеччина відмовляється на користь Японії від усіх своїх прав і привілеїв, що стосуються особливо території Цзяочжоу, залізниць, копалень і підводних кабелів, які вона придбала в силу договору, укладеного нею з Китаєм 6 березня 1898 року, і всяких інших актів, що стосуються Шаньдунської провінції.

Всі німецькі права на залізницю від Циндао до Цзінаньфу, включаючи її гілки і разом з приладдям всякого роду: вокзалами, складами, матеріальною частиною та рухомим складом, копальнями, установами і матеріалами для експлуатації копалень, купуються і залишаються

Стаття 1. [Визначення територіальних меж кожного зазначеного мандата].

Стаття 2. Мандатарій буде відповідальний за мир, порядок і гарне управління на території та за всебічне підвищення матеріального і морального добробуту і соціального прогресу її жителів.

Стаття 3. Мандатарій не буде ані створювати на території будь-яких військових або морських баз, ані споруджувати будь-які укріплення, ані організувати будь-які туземні військові сили, окрім як для цілей внутрішньої поліції та захисту території.

Домовлено, однак, що створені таким чином війська можуть у разі загальної війни бути застосовані для відбиття нападу або для захисту території поза територією, підпорядкованою мандату¹.

Стаття 4. Мандатарій:

1) турбуватиметься про звільнення усіх рабів і скасуванням домашнього та всякого іншого рабства, як тільки соціальні умови дозволять це;

2) усуне всі форми торгівлі рабами;

3) заборонить усі форми підневольної або примусової праці, окрім як для важливих громадських робіт та служб і при тому неодмінно за справедливую винагороду;

4) захищатиме туземців від зловживань і від обманних і насильницьких дій шляхом дбайливого нагляду за трудовими контрактами і наймом робітників;

5) при складанні законів щодо оренди або передачі землі мандатарій буде брати до уваги туземні закони і звичаї і поважатиме права та забезпечуватиме інтереси туземного населення.

Туземна земля не може передаватися – якщо це не між туземцями – без попередньої згоди громадської влади і ніякі вічні права на туземну землю на користь не туземців не можуть створюватися окрім такої ж згоди.

Мандатарій видасть суворі положення проти здирства...

3. Владимир Мейстер. Идеология и проблема «Восток – Запад». – Режим доступу: http://scepsis.net/library/id_77.html

4. Корнеев М. Я. Метафизика, эстетика и компаративистика Леопольда Седара Сенгора [Электронный ресурс] / М. Я. Корнеев // Размышления о философии на перекрестке второго и третьего тысячелетий. Сборник к 75-летию профессора М. Я. Корнеева. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – Выпуск 11. – С. 256–277. – Режим доступу: http://anthropology.ru/ru/texts/korneev/misl11_19.html

5. Международная Конвенция «О запрещении геноцида» 1948 г. – Режим доступу: <http://www.shpora.su/konvenciya-soderzhanie-i-mexanizm-realizacii/>

6. Статьи Уильяма Дюбуа. – Режим доступу: <http://www.sociosite.net/topics/sociologists.php#DUBOIS>

7. Южно-Африканская Коммунистическая партия: Документы // South African Communist Party. – Режим доступу: <http://www.sacp.org.za/>

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

БРИТАНСЬКИЙ І ФРАНЦУЗЬКИЙ МАНДАТ НА КАМЕРУН, БРИТАНСЬКИЙ І ФРАНЦУЗЬКИЙ МАНДАТ НА ТОГО, БЕЛЬГІЙСЬКИЙ І БРИТАНСЬКИЙ МАНДАТ НА НІМЕЦЬКУ СХІДНУ АФРИКУ, ЗАТВЕРДЖЕНИЙ РАДОЮ ЛІГИ НАЦІЙ

20 липня 1922 р.

(Витяг)

Встановлення мандатного режиму в ряді країн Африки являло собою офіційне оформлення розподілу колишніх німецьких колоній в Африці, захоплених під час війни військами держав Антанти, було замаскованою формою колоніального підпорядкування цих африканських територій.

придбаними Японією з усіма пов'язаними з ними правами та привілеями.

Підводні кабелі Німецької держави від Циндао до Шанхаю і від Циндао до Чифу з усіма пов'язаними з ними правами, привілеями та власністю так само залишаються придбаними Японією, вільними та чистими від будь-яких повинностей.

Стаття 157. Права на рухомість і нерухомість, якими Німецька держава володіє на території Цзяочжоу, а також всі права, на які вона могла претендувати внаслідок робіт або покращень, або внаслідок прямих чи непрямих витрат, які стосуються цієї території, купуються та залишаються придбаними Японією, вільними та чистими від будь-яких повинностей.

Стаття 158. Німеччина передасть Японії протягом наступних трьох місяців після набуття чинності цього договору всякого роду архіви, реєстри, плани та документи, що стосуються цивільного, військового, фінансового, судового чи іншого управління території Цзяочжоу, в якому б місці вони не знаходилися.

Перекладено за виданням: Версальский мирный договор / [под ред. Ю. В. Ключникова]. – М. : Литиздат НКВД, 1925. – С. 62–63.

ПРОКЛАМАЦІЯ, ЩО ПОШИРЮВАЛАСЯ СТУДЕНТАМИ ПІД ЧАС ДЕМОНСТРАЦІЇ 4 ТРАВНЯ 1919 РОКУ В ПЕКІНІ

Прокламація була складена студентами Пекінського університету. Кілька десятків тисяч примірників було розповсюджено серед населення під час студентської демонстрації 4 травня 1919 р. в Пекіні.

Нині Японія зажадала на мирній конференції відторгнення Циндао і права контролю над Шаньдуном і

досягла в цьому успіху. Її перемога означає нашу поразку. Передача Японії прав у Шаньдуні підриває суверенітет Китаю, що веде країну до загибелі. Тому ми, студенти, організовано прямуємо до іноземних посольств, щоб вимагати від усіх країн підтримки, справедливості. Ми сподіваємося, що робітники, торговці й інші верстви населення піднімуться і вживатимуть заходів для скликання Національних зборів, захисту національного суверенітету та покарання національних зрадників, бо від цього залежить існування Китаю або його загибель. Усі співвітчизники нині повинні засвоїти ту істину, що не можна миритися з відторгненням території країни, не можна допускати, щоб народ схилив голову. Країна в небезпеці! Співвітчизники, піднімайтеся!

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшій історії / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 593–594.

ЛУ СІНЬ НОТАТКИ БОЖЕВІЛЬНОГО (уривок з оповідання)

Лу Сінь – видатний письменник, засновник сучасної китайської літератури. Його оповідання «Нотатки божевільного», написане простою розмовною мовою¹, вперше було опубліковано в журналі «Нова молодь» у 1918 р.

У листі Лу Сінь писав про «Нотатки божевільного»: «Колись говорили, що Китай всіма своїми коріннями пов'язаний з вченням про мораль і чесноти. Останнім часом подібні погляди набули широкого розповсюдження. Якщо виходити з цього, то читання історії дає можливість легко вирішувати багато питань. Потім я якось випадково переглядав «Всезагальне зерцало» і зрозумів, що китайці все ще залишаються нацією людоджерів. Ось тоді я написав це оповідання».

III

15. История Судана в новое и новейшее время / [ред. В. С. Кошелев]. – М. : Наука, 1992. – 293 с.

16. Каюмов С. Разоблачённая Африка : Букинистическое издание / С. Каюмов. – Екатеринбург : Издательство Урал ЛТД, 2000. – 407 с.

17. Кочакова Н. Б. Эволюция традиционных политических структур Нигерии в колониальный период / Н. Б. Кочакова // Народы Азии и Африки. – 1982. – № 2. – С. 36–47.

18. Мазов С. В. Парадоксы «образцовой» колонии : становление колониального общества Ганы. 1900 – 1957 гг. / С. В. Мазов. – М. : Наука, 1993. – 217 с.

19. Малахов В. С. Скромное обаяние расизма / В. С. Малахов // Знамя. – 2000. – № 6. – С. 180–185.

20. Парфёнов И. Д. Колониальная экспансия Великобритании в последней трети XIX в. : Движущие силы, формы и методы / И. Д. Парфёнов. – М. : Наука, 1991. – 180 с.

21. Притворов А. В. Намибия / А. В. Притворов. – М. : Наука, 1991. – 144 с.

22. Филатова И. И. История Кении в новое и новейшее время / И. И. Филатова. – М. : Наука, 1985. – 350 с.

23. Френкель М. Ю. Герберт Маколи – отец нигерийского национализма / М. Ю. Френкель // Восток. – 2003. – № 4. – С. 65–74.

24. Рах Africana. Континент и диаспора в поисках себя : Антология. Букинистическое издание / [под ред. А. Б. Давидсона]. – М. : Изд-во Высшей школы экономики (Государственный университет), 2009. – 328 с.

Електронні ресурси:

1. Африканский Национальный конгресс: Документы и материалы // African National Congress. – Режим доступу: <http://www.anc.org.za/>

2. Веле Штилвелд. Объективности ради... Чёрный расизм? – Режим доступу: <http://h.ua/story/47473/>

2. Африка : цивилизация и современность : круглый стол // Мировая экономика и международные отношения. – 1992. – № 1-2.
3. Бабаян Г. Г. История Того в новейшее время / Г. Г. Бабаян. – М. : Наука, 1990. – 318 с.
4. Балезин А. С. История Намибии в новое и новейшее время / А. С. Балезин. – М. : Наука, 1993. – 253 с.
5. Бочаров В. В. Власть, традиции, управление / В. В. Бочаров. – М. : Наука, 1992. – 294 с.
6. Глушенко Е. А. Британская колониальная практика в Нигерии / Е. А. Глушенко // Народы Азии и Африки. – 1981. – № 5. – С. 26–38.
7. Давидсон А. Б. Англо-бурская война и Россия / А. Б. Давидсон, И. И. Филатова // Новая и новейшая история. – 2000. – № 1. – С. 31–51.
8. Давидсон А. Б. Антирасистский расизм? / А. Б. Давидсон // Новая и новейшая история. – 1991. – № 2. – С. 51–71.
9. Давидсон А. Союзники в войне – Россия и Южная Африка / А. Давидсон // Азия и Африка сегодня. – 2000. – № 5. – С. 3–6.
10. Давидсон А. Б. Южная Африка : Становление сил протеста, 1870 – 1924 / А. Б. Давидсон. – М. : Наука, 1972. – 245 с.
11. Иванов Ю. М. К вопросу о формационной характеристике колониального строя Тропической Африки / Ю. М. Иванов // Народы Азии и Африки. – 1985. – № 1. – С. 95–108.
12. История национально-освободительной борьбы народов Африки в новейшее время. – М. : Наука, 1978. – 615 с.
13. История Ганы в новое и новейшее время. – М. : Наука, 1985. – 304 с.
14. История Замбии в новое и новейшее время / [ред. Л. А. Демкина]. – М. : Наука, 1990. – 295 с.

... Всю ніч не зміг заснути. Будь-яку справу починаєш розуміти, лише коли її всебічно вивчиш!

Цим людям одягав на шию колодки повітовий начальник, їх били по обличчю поміщики, у них забирали дружин стражники з повітового управління, їхні батьки вмирили від гніту лихварів, але і тоді вираз їхніх облич не був таким переляканим і таким лютим, як учора.

Особливо дивно вела себе жінка, яка зустрілася мені на вулиці, вона біла свого сина і кричала: «Я тобі дам! Не заспокоюся, поки не покусаю тебе!» Але очі її при цьому дивилися на мене. Я не зміг приховати свого переляку. Натовп людей з вишкіреними іклами голосно реготав. До мене підбіг Чень П'ятий і потягнув мене додому.

Притягнув мене додому... Домашні роблять вигляд, що не знають мене, вираз очей такий же, як і у тих, інших... Увійшов до кабінету, а тут замкнули двері, ніби клітку з куркою або качкою. Ніяк не можу розгадати, в чому тут справа.

Кілька днів тому з села Вовчого прийшов орендар повідомити про неврожай, він розповів моєму старшому братові, що жителі цього села спільно вбили одного лиходія зі свого ж села, потім вийняли у нього серце і печінку, засмажили та з'їли, щоб стати більш хоробрими. Я втрутився було в розмову, але тут орендар і брат кілька разів поглянули на мене. Тільки сьогодні я зрозумів, що їхні погляди були точно такими ж, як і у тих людей на вулиці.

При думці про це я увесь, з голови до п'ят, почав тремтіти.

Раз вони можуть їсти людей, значить, можуть з'їсти й мене.

Подумайте тільки! Крик жінки «покусаю тебе», регіт людей з темними обличчями та вишкіреними іклами, розмова орендаря з братом – неспроста все це. Слова жінки – отрута, регіт людей – ножі, зуби в них білі, гострі, хижо вишкірені, ніби навмисно пристосовані, щоб їсти людей.

Мені здається, що я не злодій, хоча після того, як я розтоптав прибутково-видаткову книгу Гу Цзю, це, мабуть, важко стверджувати. Напевно, вони щось замислять, але що – я не можу розгадати. Крім того, варто лише їм розсердитися на людину, як вони назвуть її злодієм. Пам'ятаю, одного разу брат наставляв мене: найкраща людина, якщо їй суперечити, неодмінно стане заперечувати, але найгірша людина, якщо пропустити повз вуха її заперечення, буде всіляко тебе вихвалити: «Ах, яка розумна та знаюча людина, не рівня іншим». Загалом, я не можу розгадати їхні справжні наміри, тим більше коли йдеться про людоджерство.

Будь-яку справу починаєш розуміти, лише коли її всебічно вивчиш. У давні часи часто їли людей: це я пам'ятаю з історії, правда, погано. Щоб перепитати, розкрив книгу з історії, в книзі не було дат, зате кожна сторінка рясніла словами «гуманність», «справедливість», «мораль» і «чеснота»². Заснути я все одно не міг і пізно вночі дуже уважно читав книгу, як раптом побачив, що між рядками вся вона поцяткована одним словом – «людоджерство».

Це слово, сміючись, витріщилося на мене з докором.

Я теж людина, вони хочуть мене з'їсти!

XII

... Немає більше сил думати. Тільки сьогодні я зрозумів, що живу в світі, де впродовж чотирьох тисяч років їдять людей; коли померла сестричка, старший брат якраз вів господарство, і хто знає, чи не нагодував він нас потайки її м'ясом.

Може бути, і я через незнання з'їв декілька шматочків м'яса сестрички, а тепер черга дійшла до мене самого...

Я, в якого за спиною чотири тисячі років людоджерства, тільки зараз зрозумів, як важко зустріти справжню людину.

11. Летнев А. Как в Берлине собирались «округлять» Камерун (новое об «африканских планах» фашистской Германии) / А. Летнев // Азия и Африка сегодня. – 2000. – № 10. – С. 67–71.

12. Никитин М. Д. Колониализм в Тропической Африке (некоторые аспекты изучения) / М. Д. Никитин // Восток. – 1998. – № 1. – С. 65–80.

13. Севостьянов Г. Н. Москва, Вашингтон и итало-эфиопская война. По новым документам / Г. Н. Севостьянов // Новая и новейшая история. – 1999. – № 3. – С. 140–152.

14. Субботин В. А. Великобритания и ее колониальная Тропическая Африка в 1918 – 1960 гг. / В. А. Субботин. – М. : Наука, 1992. – 273 с.

15. Френкель М. Ю. Вторая мировая война: глобальная стратегия и Африка / М. Ю. Френкель. – М. : Восточная литература, 1995. – 184 с.

16. Френкель М. Ю. К вопросу о периодизации колониализма в Африке / М. Ю. Френкель // Восток. – 2001. – № 2. – С. 16–30.

17. Цыпкин Г. В. Эфиопия в антиколониальных войнах / Г. В. Цыпкин. – М. : Наука, 1988. – 219 с.

18. Шкляж И. М. Африка: история и современность / И. М. Шкляж. – Николаев : Изд-во НГГУ им. П. Могилы, 2005. – 204 с.

19. Шубин В. Г. Африканский национальный конгресс в годы подполья и вооруженной борьбы / В. Г. Шубин. – М. : Ин-т Африки РАН, 1999. – 468 с.

20. Южная Африка : борьба против апартеида / [отв. ред. А. А. Громыко]. – М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1991. – 196 с.

Додаткова:

1. Асоян Б. Р. Сквозь 300 лет – от Кейпа до Трансваля: штрихи к портрету Южной Африки / Б. Р. Асоян. – М. : Новости, 1991. – 428 с.

5. СССР и Африка. 1918 – 1960. Документированная история взаимоотношений : Букинистическое издание / [А. Давидсон, С. Мазов, Г. Цыпкин]. – М. : Институт всеобщей истории РАН, 2002. – 318 с.

6. Юг Африки : документы обвиняют / [под ред. М. П. Вышинского]. – М. : Юридическое изд-во, 1993. – 162 с.

Рекомендована література:

Основна:

1. Апартеид : внутренние и внешние аспекты. – М. : ИНИОН, 1990. – 25 с.

2. Бартнецкий А. История Эфиопии / А. Бартнецкий, И. Мантель-Нечко. – М. : Прогресс, 1976. – 572 с.

3. Виноградов А. Итало-эфиопская война 1935-1936 годов / А. Виноградов // Вопросы истории. – 1998. – № 5. – С. 44–60.

4. Давидсон А. Б. Африканистика, африканисты и африканцы в Коминтерне / А. Б. Давидсон // Восток. – 1996. – № 2. – С. 125–132.

5. Давидсон А. Б. Коминтерн в Африке : Документы, события, люди / А. Б. Давидсон // Новая и новейшая история. – 1999. – № 3. – С. 191–198.

6. Ефимов Д. Б. Вторая мировая война и судьбы народов Азии и Африки / Д. Б. Ефимов. – М. : Новости, 1990. – 151 с.

7. Змеев Б. М. Политическая идеология в странах Тропической Африки : Генезис и социальные функции / Б. М. Змеев. – Л. : ЛГУ, 1988. – 148 с.

8. История Тропической и Южной Африки, 1918 – 1988. – М. : Наука, 1989. – 410 с.

9. История Эфиопии в новое и новейшее время. – М. : Наука, 1989. – 404 с.

10. Кризис на юге Африки / [под ред. А. А. Громько]. – М. : Наука, 1984. – 236 с.

XIII

... Може, є ще діти, що не їли людей?
Врятуйте дітей!

Квітень 1918 р.

¹ Відмова від веньянь, перехід на байхуа.

² «Гуманність», «справедливість», «мораль» і «чеснота» – основні поняття морально-етичного вчення конфуціанства.

Перекладено за виданням: Лу-Синь. Повести и рассказы. – М. : Художественная литература, 1971.

СПОГАДИ ЧЕНЬ ТАНЬ-ЦЮ ПРО ПЕРШИЙ З'ЇЗД КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ КИТАЮ

(Витяг)

У другій половині липня 1921 р. у приватну жіночу школу, розташовану на вулиці Пубалу, на території французької концесії в Шанхаї, несподівано приїхали 9 гостей.

Усі вони оселилися на верхньому поверсі цієї школи. На нижньому поверсі школи, за винятком кухаря, який водночас був і сторожем, нікого не було, тому що студенти та викладачі роз'їхалися на літні канікули. За дорученням одного знайомого сторож щодня готував для гостей, які приїхали, обіди. Крім того, в його обов'язки входило стежити за тим, щоб ніхто зі сторонніх не заходив до школи. Якби знайомий не пояснив кухареві, ким є гості, то він не знав би, хто вони такі, оскільки він не розумів їхньої говірки, а з приїжджих ніхто не говорив по-шанхайські. Деякі з них говорили по-хунаньські, деякі – по-хубейські, а деякі – по-пекінські.

Приїжджі були представниками комуністичних гуртків різних районів Китаю. Вони прибули в Шанхай з метою офіційно організувати Комуністичну партію Китаю. Серед цих 9 осіб був Мао Цзе-дун і Хе Шу-хен – представники комуністичного гуртка в Чанші (провінція Хунань); Дун Бі-у та я – представники комуністичного гуртка Уханя; Ван Цзін-мей і Ден Еньмін – представники від Цзинань (провінція Шаньдун). У той час Ван і Ден були дуже жвавіми і здібними юнаками. Згодом тов. Ван помер – величезна важка робота підкосила його, а Ден був заарештований і помер у в'язниці. Делегатом від Пекіна був Лю Жень-цин, який у подальшому став троцькістом і був виключений з партії. Зараз він працює в особливому поліцейському органі Гоміндану, виконуючи спеціальні завдання по боротьбі з комуністами. Представником Кантона був Бао Хуай-шен, який згодом став ренегатом і капітулював перед Гомінданом. Зараз він користується підтримкою Чжоу Фу-Хая, тепер відомого гомінданівського лідера, а тоді, в 1921 р., Чжоу Фу-хай представляв на I з'їзді компартії Китаю комуністичний гурток китайських студентів-емігрантів у Японії. Згодом... Чжоу Фу-хай був виключений з компартії за антипартійну діяльність. На з'їзді були присутні всього 13 делегатів. Крім вищезгаданих 9 людей, були ще Чжан Го-тао – від Пекіна, Лі Хань-цзин і Лі Да – від Шанхая. На IV з'їзді компартії Лі Хань-цзин був виключений з партії за те, що послідовно захищав правоопортуністичну точку зору і був пов'язаний з бейянськими мілітаристами. Після зради Уханьського уряду Лі Хань-цзин був розстріляний аньхуейськими мілітаристами.

Що стосується Лі Да, то після руху 30 травня він опинився поза лавами компартії, злякавшись бурхливого піднесення революційної хвилі. Іншим представником від Кантона був Чень Гун-бо, який після повстання Чень Цзюнь-міна проти Сунь Ятсена допомагав Ченю в його боротьбі з Сунем. Після неодноразових доган Чень Гун-бо

Якими були політичні наслідки участі африканців у військових діях у Північній Африці, Західній Європі, Бірмі, Малайї, на Близькому Сході? Обговоріть питання про економічну ситуацію в африканських країнах в роки війни. Назвіть території, що відзначились економічним зростанням у 1920 – 1930-х рр., проаналізуйте соціальні зміни. Виділіть фактори, що сприяли зростанню антиколоніальних настроїв і виступів африканців в роки війни. Зверніть увагу на появу нових політичних партій та їхні вимоги.

Теми рефератів:

1. Панафриканізм як ідеологія та громадський рух.
2. Афро-християнський рух у країнах на південь від Сахари у першій половині ХХ ст.
3. Італо-ефіопська війна 1935 – 1936 рр. та її вплив на ситуацію в регіоні.

Рекомендовані джерела:

1. Архивы – ключ к истории Африки ХХ в. Материалы международной научной конференции к 75-летию проф. А. Б. Давидсона : Антология. Букинистическое издание / [под ред. А. Балезина]. – М. : Институт всеобщей истории РАН, 2005. – 239 с.
2. История Африки в древних и средневековых источниках. Хрестоматия : Букинистическое издание / [под ред. О. Дрейера]. – М. : Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. – 472 с.
3. История Африки в документах, 1870 – 2000 = History of Africa in documents, 1870-2000 : в 3-х тт. / [под общ. ред. А. Б. Давидсона]. – М. : Наука, 2005. – Том 1 : 1870 – 1918; Т. 2 : 1919 – 1960; Том 3 : 1961 – 2000.
4. Коминтерн в Африке : документы, события, люди / Под ред. А. Б. Давидсона // Новая и новейшая история. – 1999. – № 3. – С. 152–199.

Розгляньте економічну політику уряду Дж. Герцога (1924 – 1933 рр.) та її підсумки. Покажіть прояви расової дискримінації та сегрегації неєвропейського населення, визначте сутність доктрини апартеїду. Проаналізуйте зародження фашистських тенденцій у політичному житті ПАС в 1930-х рр. Зробіть висновок щодо розстановки політичних сил у країні напередодні Другої світової війни та позиції британців у домініоні. Розкрийте проблему вибору курсу ПАС у роки Другої світової війни.

Розглядаючи четверте питання, слід відзначити, що розвиток Ефіопії після Першої світової війни характеризувався гострою політичною боротьбою всередині правлячої верхівки, що було наслідком державного перевороту у вересні 1916 р.

Розгляньте хід боротьби та цілі основних політичних угруповань – млядоефіопов і староефіопов. Проаналізуйте хід реформ млядоефіопов на початку 1920-х рр., зміни в міжнародному становищі країни. Розгляньте політичну боротьбу в кінці 1920-х рр., спрямованість збройних заколотів і повстань староефіопов, дайте оцінку приходу до влади імператора Хайле Селассіє I. Проаналізуйте реформи, проведені в 30-х рр. ХХ ст., зміни у внутрішньому та зовнішньополітичному становищі країни.

Охарактеризуйте плани Італії щодо Ефіопії в середині 1930-х рр. Дайте оцінку позиції Ліги Націй, членом якої була Ефіопія. Поясніть, чому, незважаючи на розбіжності, держави проводили політику «невтручання» та надали Італії свободу дій у Північній Африці. Якою була позиція Німеччини з цього питання? Розгляньте хід воєнних дій в 1935 – 1936 рр., поясніть причини поразки Ефіопії. Визначте особливості руху Опору в країні.

Висвітлюючи п'яте питання, слід звернути увагу на те, що активних бойових дій на території Тропічної та Південної Африки не велося. Прокоментуйте факт використання африканців на службі в арміях метрополій, причини прояву жорсткої расової дискримінації в армії.

врешті-решт був виключений з Компартії і незабаром став видатним гомінданівським діячем.

Лідер ліквідаторів Чень Ду-сю на I з'їзді не був присутній: у той час він був у Кантоні міністром освіти при Чень Цзюнь-міні. Після I з'їзду Чень Ду-сю тривалий час був в керівництві Компартії Китаю. У критичні дні революції 1925 – 1927 рр. він своєю капітулянтською політикою зрадив справу революції.

I з'їзд КПК відкрився наприкінці липня. Організація з'їзду була дуже проста. Головою з'їзду був обраний Чжан Го-тао, секретарями – Мао Цзе-дун і Чжоу Фу-хай. Відкрився з'їзд у згаданій вже школі, а сама робота з'їзду відбувалася на квартирі Лі Хань-цзин. З'їзд тривав 4 дні. На ньому обговорювалися наступні питання: 1) поточний політичний момент, 2) основні завдання партії, 3) статут партії і 4) організаційні питання.

Під час обговорення цих питань виникли сильні суперечки, зокрема з питання про основні завдання партії і організаційні принципи. З одного боку, виділилась течія «легальних марксистів» на чолі з Лі Хань-цзин, який вважав, що китайський пролетаріат занадто молодий, не розуміє ідей марксизму і потребує тривалої пропагандистсько-виховної роботи. На цій підставі Лі Хань-цзин не вважав за необхідне створення цієї пролетарської партії, виступав проти диктатури пролетаріату та за буржуазну демократію. Він стверджував, що і в рамках буржуазної демократії можна легально організувати та виховувати пролетаріат і немає потреби негайно приступати до побудови професійних робітничих організацій, а краще спрямувати всі сили на розвиток студентського руху і на культурно-освітню роботу. Лі Хань-цзин заявляв, що в першу чергу потрібно посправжньому організувати інтелігенцію, озброюючи її марксистською теорією, а потім, коли марксизм опанує розум інтелігенції, можна буде з його допомогою взятися за справу організації та виховання робітників. Тому він не

вважав необхідною дисципліновану боєздатну партію пролетаріату, протиставляючи їй об'єднання передової інтелігенції, легальну організацію широкої мирної партії, що займається вивченням теорії марксизму. Виходячи з цього, він дійшов висновку, що членом партії може бути кожен, хто визнає і пропагує принципи марксизму. Приналежність до певної партійної організації та участь в її практичній роботі він вважав не обов'язковими. Настанову Лі Хань-цзин захищали також Лі Да і Чень Гун-бо.

Інша настанова була крайньо «лівою». Вона очолювалася Лю Жень-ціном, який вважав, що диктатура пролетаріату є безпосередньою метою боротьби, і виступав проти всяких легальних форм роботи. Відносячи всю інтелігенцію до ідеологічних представників буржуазії, він вважав за необхідне, як правило, відмовляти їй в прийомі в партію. З його точкою зору солідаризувався також і Бао Хуай-шен.

Більшість делегатів з'їзду різко виступили проти обох невірних точок зору. Зрештою, були прийняті загальні настанови, в яких основним завданням партії визнавалася боротьба за диктатуру пролетаріату. При визначенні тактики боротьби у перехідний період було зазначено, що партія не тільки не може відмовлятися, але, навпаки, повинна активно закликати пролетаріат до участі та керівництва буржуазно-демократичним рухом. Було прийняте рішення, що вимагає організації боєздатної, дисциплінованої партії пролетаріату. Розвиток профспілкового руху висувався як центральне завдання в роботі компартії. Щодо легальних форм роботи було сказано, що при певних умовах, вигідних для пролетаріату, партія повинна їх використовувати. Що стосується організаційних принципів та умов прийому в партію, то було вирішено запозичити досвід російської більшовицької партії.

Прийняття цих рішень поклало початок створенню більшовицької партії в Китаї. Остаточне затвердження

меті створення привілейованого прошарку місцевого населення.

Розглядаючи друге питання, слід відзначити, що після Першої світової війни почалося нове піднесення національно-визвольного руху, його масовості та рішучості. Необхідно окреслити території, де почастишали демонстрації протесту, голодні бунти та прояви відкритої непокори колоніальній владі, що мали стихійний характер.

Назвіть соціальні верстви та групи африканського суспільства, які брали участь у визвольному русі 1920-х рр. Відзначте нові тенденції у цьому русі, зокрема, зверніть увагу на появу перших політичних організацій і партій. Прокоментуйте основні їх вимоги та поясніть, чому на данному етапі визвольного руху не висувалися, зокрема, вимоги надання повної незалежності країнам.

Схарактеризуйте діяльність африканських організацій в Комінтерні, Міжнародному комітеті негрів-робітників, що виник на рубежі 1920 – 1930-х рр. Зверніть увагу на історію Панафриканського руху, керівництво яким знаходилося в руках американських негрів (У. Дюбуа). Виділіть основні риси Панафриканського руху в міжвоєнний період і дайте їм пояснення. Як у цілому можна оцінити панафриканізм міжвоєнного часу? Також зверніть увагу на поширені й типові для Чорної Африки форми антиколоніальної боротьби у вигляді релігійно-політичних рухів (афро-християнські рухи).

Відповідаючи на третє питання, необхідно звернути увагу, що після Першої світової війни у внутрішньому розвитку ПАС спостерігались ті ж тенденції, що склалися в умовах економічного зростання в результаті порушення торговельних зв'язків з Європою в роки Першої світової війни. Відзначте, які зміни відбулись у промисловості, сільському господарстві та соціальній структурі населення. Розглядаючи внутрішньополітичну ситуацію, зверніть увагу на протиставлення Південноафриканської та Націоналістичної партій і створених ними кабінетів.

Тема 7. Тропічна та Південна Африка у 1918 – 1945 рр.

План

1. Внутрішнє становище в колоніальних країнах Африки на південь від Сахари у 20 – 30-х рр. ХХ ст.
2. Національно-визвольна боротьба африканських народів і політика колоніальних держав у міжвоєнний період.
3. Розвиток ПАС у 20 – 40-х рр. ХХ ст.
4. Ефіопія у 20 – 40-х рр. ХХ ст.
5. Африка в роки Другої світової війни.

Методичні рекомендації:

Мета заняття: охарактеризувати соціально-економічний і політичний розвиток Тропічної та Південної Африки в першій половині ХХ ст. у процесі колоніальної модернізації.

При розгляді першого питання слід звернути увагу на те, що після завершення Першої світової війни в Африці Лігою Націй була створена мандатна система. Необхідно розкрити її сутність, пригадати, які території в Африці на південь від Сахари знаходилися в сфері впливу Англії, Франції, Італії, Бельгії, Португалії та Іспанії, відзначити, як була вирішена доля колоніальних володінь Німеччини. Зверніть увагу на існування незалежних держав – Ефіопії, Ліберії.

Розгляньте економічну ситуацію в африканських країнах після Першої світової війни, проаналізуйте соціальні процеси, наслідки податкового гніту, примусової праці. З'ясуйте особливості африканського робітничого класу. Підкресліть значний вплив у суспільстві вождів племен та релігійної верхівки. Слід схарактеризувати заходи колонізаторів по залученню на свій бік еліти африканського суспільства, політику асиміляції, що мала на

статуту партії було перенесено на 4 день з'їзду. Проте цього дня, після вечері, коли учасники з'їзду зібралися о 8 годині вечора на квартирі Лі Хань-цзин, і голова оголосив про продовження роботи з'їзду, в сусідній кімнаті з'явилася підозріла особа в довгому халаті. Лі Хань-цзин пішов до невідомого, щоб дізнатися, хто він такий. Той, хто прибув, відповів, що він шукає голову асоціації громадських організацій на прізвище Ван, потім сказав, що помилився, і швидко вийшов. Правда, асоціація громадських організацій перебувала через три будинки від квартири Лі Хань-цзин, але всім було відомо, що ніякого голови, та ще на прізвище Ван, у цієї асоціації немає. Поява цієї людини здалася нам підозрілою, ми швидко зібрали всі свої документи і зникли. Залишилися тільки Лі Хань-цзин і Чень Гун-бо. Дійсно, не минуло й 10 хвилин після того, як ми пішли, як на квартирі Лі Хань-цзин з'явилися 9 шпигунів і поліцейських з обшуком. Крім легальної марксистської літератури, вони нічого там не знайшли, а тому й не могли нікого заарештувати.

Довелося нам кожному окремо шукати можливості переночувати. Повернутися в жіночу школу ми не могли, оскільки вважали, що шпигуни дізналися про наш з'їзд по слідах зі школи.

Спочатку ми розраховували закінчити роботу з'їзду за сім днів, але у зв'язку з цим випадком вирішено було скоротити термін до п'яти днів. Проте в Шанхаї належного місця для продовження роботи з'їзду не знайшлося. Вирішили було виїхати на Сіху (Західне озеро), в Ханчжоу, але перед самим від'їздом ми прийшли до висновку, що Сіху – невідповідне місце, оскільки там прогулюється багато людей. Тому зупинилися на Найху, поблизу міста Цзясин, розташованого в 300 чи¹ від Шанхаю. Сюди також з'їжджаються любителі природи, але в меншій кількості. Прибувши на місце, ми найняли великий човен, купили продуктів і вина і під виглядом прогулянки на озері проводили в човні роботу з'їзду.

Це був останній день з'їзду. Лі Хань-цзин і Чень Гунбо в цей день не були присутні, тому що після обшуку за ними було встановлено стеження. У той день з ранку була похмура погода. Однак уже після 8 години з'явилося багато тих, хто прогулювалися, і це, звичайно, ускладнювало нашу роботу. О пів на десяту пішов дрібний дощ. Ті, що гуляли, розійшлися, це забезпечило нам спокійну роботу. Цілий день, до 11 години вечора, ми обговорювали питання, що постали перед нами. Крім остаточного затвердження статуту партії, ми обговорювали питання про ставлення до Сунь Ятсена, питання про створення тимчасового центрального бюро компартії і потім провели вибори в бюро. Питання про Сунь Ятсена викликало невелику дискусію. Бао Хуай-шен вважав, що компартія і Сунь Ятсен представляють два протилежних класи, між якими не може бути ніяких компромісів, а тому до Сунь Ятсена треба підходити так само, як і до бейянських мілітаристів, і навіть ще негативніше, оскільки він вводить своєї демагогією маси в оману. Ця концепція отримала відсіч з боку делегатів з'їзду. З цього питання було прийнято таку настанову: взагалі до вчення Сунь Ятсена слід підходити критично, але окремі практичні прогресивні дії слід підтримувати, застосовуючи форми позапартійного співробітництва. Ухвалення цього принципу, можна сказати, створило основу для подальшого співробітництва компартії з Гомінданом і для розгортання антимілітаристського і антиімперіалістичного руху.

До моменту I з'їзду, крім комуністичних гуртків китайських студентів-емігрантів у Японії і Франції, гуртки були тільки в Шанхаї, Кантоні, Чанша, Ухані і Цзінані. У Нанкіні, Ченду і Ханчжоу були окремі комуністи. У той час комуністів усього-то було кілька десятків. Зважаючи на це, вирішено було не організовувати офіційного ЦК, а для здійснення зв'язку з окремими осередками створити центральне бюро партії. Партія була названа Комуністичною партією Китаю.

не може бути анульований за винятком випадку, зазначеного в параграфі 25 або ж у випадку постанови суду про розірвання договору внаслідок невиконання компанією своїх зобов'язань.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 827–828.

Контрольні запитання та завдання:

1. Яким чином розвинуті країни втручались у внутрішні справи Персії?
2. Чому провалилися плани радянської Ірану?
3. Порівняйте політику Радянської Росії щодо кемалістських і гілянських націоналістів.
4. Проти кого був спрямований «переворот 3 хута»? Яке відношення щодо нього мала Британія?
5. Які зміни у зовнішній політиці спричинив «переворот 3 хута»?
6. У чому, на Ваш погляд, проявилася непослідовність здійснюваних в Ірані перетворень?
7. Чи згодні Ви з твердженням, що проведені реформи Реза-шаха *«не означають відмову від принципів віри та ісламу»* і *«що пророк Мухаммед побачив би повну відповідність свого вчення основам і інститутам сучасної цивілізації»*. Свою відповідь обґрунтуйте.
8. Проаналізувавши підсумки реформаторської діяльності Рези-шаха, дайте відповідь на питання: які зміни відбулися в суспільно-політичній структурі іранського суспільства?
9. Чи можна погодитися з тим, що панівний режим у Ірані представляв головним чином політичний апарат торгового капіталу? Свою відповідь обґрунтуйте.
10. Які наслідки реформ Реза-шаха Пехлеві були найбільш знаковими для Ірану?

1) Уряд Ірану надає компанії безперешкодне право на розвідку і видобуток нафти, монопольне право на очищення та переробку видобутої нею нафти, а також підготовку її для продажу. Компанії надається немонопольне право на транспортування нафти по всій території Ірану, переробку та підготовку її в цілях продажу нафтопродуктів як в Ірані, так і для експорту.

2) Загальна площа обраних земель до 31 грудня 1938 року не повинна перевищувати 100 тисяч квадратних англійських миль.

3) Компанії надається право на будівництво нафтопроводів, використання необроблених земель і купівлю оброблених земель за ціною, що не перевищує звичайних цін навколишніх земель.

4) Компанії надається право безкоштовно користуватися вапном, піском, ґрунтом, камінням та іншими будівельними матеріалами, що знаходяться на концесійних та Державних перелогових землях.

5) Компанія має право на будівництво та розширення залізничних, телеграфних, телефонних та авіаційних мереж, так само і на портове будівництво.

6) Компанія має право ввозити без всякої ліцензії всі необхідні предмети для споживання своїх службовців і без сплати тарифів і податків, все необхідне обладнання для своєї діяльності в Ірані...

8) Експортовані нафтопродукти звільняються від сплати всіх видів тарифів, зборів і податків...

11) Компанія в перші 30 років своєї діяльності в Ірані звільняється від сплати будь-якого виду податків, які належать іранському урядові...

15) Іранський уряд має право призначити одного представника, який буде називатися представником шахіншахського уряду. Компанія щорічно виплачуватиме іранському представникові 2 тис. фунтів стерлінгів...

26) Термін дії договору з моменту його підписання до 31 грудня 1993 року. До закінчення даного терміну договір

204

¹ Лі – міра довжини, яка дорівнює 0,576 км

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 596–601.

ЛИСТ Й. В. СТАЛІНА Л. М. КАРАХАНУ

16 червня 1924 р.

Як справи з Сунем, з Гомінданом? Чи є в Китаї справжній рух і наскільки він глибокий? ...Чи можна вважати, що вплив Суня – Гоміндана відповідає, наприклад, впливу Кемалю та його партії?

ЛИСТ Л. М. КАРАХАНА Й. В. СТАЛІНУ

13 липня 1924 р.

Справжнього руху в Китаї поки що немає, але він створюється. Суня не можна порівнювати за впливом з Кемалем. Кемаль представляв і вів за собою всю національну Туреччину, Сунь навіть у себе в Кантоні не веде за собою всю «націю». Тут легко зробити помилку, бо різна кількість, маси. Китай – це більш ніж 400 мільйонів населення... Щоб охопити таку країну, потрібна тривала робота. Сунь досі її не вів. Зараз він навчається. Але його потрібно увесь час штовхати, тому що він у самому сволочному оточенні правих, американізованих інтелігентів.

Зараз я спрямовую його увагу на боротьбу проти імперіалізму, грабунку Китаю державами. Це найпопулярніша і зрозуміла справа для всього Китаю.

Перекладено за виданням: Из переписки И. В. Сталина и Г. В. Чичерина с полпредом в Китае Л. М. Караханом // Проблемы Дальнего Востока. – 2005. – № 3. – С. 150–152.

Контрольні запитання та завдання:

1. У чому полягали особливості суспільно-політичного та соціально-економічного становища Китаю на час завершення Першої світової війни?

2. Висвітліть роль і значення Китайської Республіки на міжнародній арені.

3. Якими були історичні умови формування ідейно-політичної програми Сунь Ятсена? Чи зазнала вона впливу традицій?

4. Визначте, чим була зумовлена еволюція доктрини суньятсенізму, охарактеризуйте її оцінки в історіографії.

5. Як ви гадаєте, рух «4 травня» 1919 р. у Китаї був національним чи соціальним? Порівняйте мету та завдання руху з його результатами.

6. Чому під час руху за «нову культуру» розпочалась критика конфуціанства?

7. Які яскраві особливості руху за «нову культуру»? Ви можете виділити?

8. Проаналізуйте, звідки та в який спосіб марксизм проник у Китай. Поясніть, чому саме ліві течії після Першої світової війни набули тут популярності?

9. Чим було обумовлено політичне співробітництво Гоміндану з СРСР у 20-х рр. ХХ ст.

10. Чи можна погодитись з тим, що в соціалізмі є багато спільного з конфуціанством? Думку аргументуйте.

Стаття 7. Цей договір укладається на трирічний термін і підлягає в найкоротший термін схваленню та ратифікації з боку законодавчих органів обох Сторін, після чого він набуде чинності.

Обмін ратифікаційними грамотами відбудеться в Тегерані в місячний термін після ратифікації. Після закінчення початкового терміну Договір буде вважатися автоматично продовженим щоразу на річний термін, поки одна з Договірних Сторін не попередить про його денонсацію. У цьому випадку цей договір зберігає чинність протягом шести місяців після повідомлення однією з Договірних Сторін про розірвання Договору.

Протокол № 2.

Відповідно до постанов Договору від 26 лютого 1921 року, який зберігає свою силу в цілому і у всіх своїх частинах, зобов'язання, передбачені у статті 2 Договору про гарантію і нейтралітет, підписаного цього числа між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Персією щодо не введення військових сил на територію іншої Договірної Сторони, не відносяться до випадків, передбачених у статті 6 Договору від 26 лютого 1921 року, і до роз'яснень, даних до цієї статті.

Укладено в Москві 1 жовтня 1927 року.

Перекладено за виданням: Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 824–826.

АНГЛО-ІРАНСЬКА УГОДА ПРО НАФТОВУ КОНЦЕСІЮ

29 квітня 1933 р.

(Витяг)

З метою встановлення нової концесії замість концесії Вільяма д'Арсі 1909 року ця концесія надається урядом Ірану й ухвалюється АІНК.

службовцям такі дії на території іншої Договірної Сторони. Якщо громадяни однієї Договірної Сторони, що перебувають на території іншої, будуть займатися пропагандою або боротьбою, забороненими владою цієї Сторони, то уряд цієї території буде мати право припинити діяльність цих громадян і застосовувати до них встановлені покарання.

Рівним чином, в силу вищевказаних статей, обидві Сторони зобов'язуються не підтримувати і не допускати на своїй території, за належністю, освіти або діяльність:

1) організацій або груп, як би вони не називалися, що ставлять собі за мету боротьбу проти уряду іншої Договірної Сторони шляхом насильницьких способів, шляхом повстання або замаху;

2) організацій або груп, які приписують собі роль уряду іншої Сторони або частини її території, також ставлять собі за мету боротьбу вищевказаними способами з урядом іншої Договірної Сторони, порушення її миру та її безпеки або замаху на її територіальну цілісність.

Виходячи з наведених вище принципів, обидві Договірні Сторони рівним чином зобов'язуються заборонити вербування, так само як і ввезення, на свою територію збройних сил, зброї, бойових припасів і всякого роду військових матеріалів, призначених для зазначених вище організацій.

Стаття 5. Обидві Договірні Сторони зобов'язуються регулювати будь-які розбіжності, які могли б виникнути між ними і які не могли б бути улагоджені звичайним дипломатичним шляхом, мирним способом, що відповідав би моменту.

Стаття 6. Поза зобов'язаннями, які обидві Договірні Сторони взяли на себе в силу цього Договору, обидві Сторони зберігають повну свободу дії у своїх міжнародних відносинах.

Тема 4. Національна революція 1925 – 1927 рр. у Китаї

План

1. Передумови та початок революції 1925 – 1927 рр.
2. Події першого етапу революції (травень 1925 – червень 1926 рр.).
3. Північний похід Національно-революційної армії (НРА).
4. Криза революції (квітень – липень 1927 рр.).
5. Наслідки та значення революції 1925 – 1927 рр. в історії Китаю.

Методичні рекомендації:

Мета заняття полягає у з'ясуванні особливостей подій 1925 – 1927 рр., які стали важливим етапом революційного процесу в Китаї. Для розуміння сутності цих подій необхідно врахувати завдання, які постали перед китайським суспільством після поразки руху «4 травня» 1919 р., а також врахувати, що на початку 20-х рр. XX ст. з'явилися нові варіанти їх вирішення у зв'язку з виникненням основних політичних партій – Гоміндану та КПК. Слід чітко схарактеризувати етапи революції, висвітлити її значення.

При підготовці першого питання слід звернути увагу на те, що важливою передумовою революції було утворення єдиного національного фронту Гоміндану і КПК на Півдні Китаю. Оцініть резолюцію КПК про індивідуальний вступ до Гоміндану при збереженні своєї політичної самостійності. Обговоріть перспективи наради загальнонаціональних лідерів у Пекіні з метою мирного об'єднання Китаю і ставлення до цього Сунь Ятсена. Слід з'ясувати ситуацію на Півночі країни та план Сунь Ятсена щодо об'єднання Китаю. Необхідно звернути увагу на переговори радянських дипломатів з урядом Китаю та угоду 1924 р.

Друге питання передбачає висвітлення трьох його аспектів. Перший полягає у визначенні особливостей руху «30 травня», Гонконг-Кантонського страйку-бойкоту. Другий стосується становища на Північній Китаю та в долині річки Янцзи. Третій аспект полягає у з'ясуванні причин загострення боротьби всередині об'єднаного фронту.

Необхідно звернути увагу на постать Чан Кайші, його політичну біографію, усвідомити, чому саме він після смерті Сунь Ятсена став головнокомандувачем збройних сил Півдня, які політичні цілі він прагнув реалізувати. Чому основним методом об'єднання Китаю стала війна, а головним інструментом цієї політики – нова армія? Розкрийте роль радянських спеціалістів на чолі з В. К. Блюхером у реорганізації і створенні Національно-революційної армії (НРА).

Розглядаючи третє питання, слід з'ясувати, у чому полягали причини Північного походу. Виділіть і охарактеризуйте нові фактори, що дозволили реалізувати політичну мету Гоміндану – об'єднати Китай під своєю владою. Висвітліть ставлення керівництва КПК до початку Північного походу, проаналізуйте мету комуністів та ступінь її реалізації, схарактеризуйте його основні етапи.

При розгляді четвертого питання слід врахувати, що криза громадянської війни почалася з перевороту 1927 р., здійсненого Чан Кайші, та нового розколу Гоміндану. Уханський центр склав останнім свої повноваження. Слід з'ясувати, як розпався єдиний фронт КПК і Гоміндану та визначалася нова тактика боротьби.

Висвітлюючи п'яте питання, слід з'ясувати характер революції, її особливості, наслідки, історичне значення. Необхідно оцінити нову ситуацію в Китаї, що полягала в утворенні двох непримиренних ідейно-політичних течій – націоналістичної та комуністичної.

обом державами від 26 лютого 1921 р. Протокол № 2 до цього договору, як видно з тексту, підтверджує статтю 6 договору від 26 лютого 1921 р., що стосується можливості введення радянських військ до Ірану.

Стаття 1. Основою взаємин між Персією і Союзом Радянських Соціалістичних Республік залишається договір від 26 лютого 1921 року, всі статті та постанови якого залишаються в силі, і дія якого поширюється на всю територію Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Стаття 2. Кожна з Договірних Сторін зобов'язується утримуватися від нападу і всяких агресивних дій проти іншої Сторони або введення своїх військових сил на територію іншої Сторони.

У разі ж, якщо одна з Договірних Сторін зазнає нападу з боку однієї або декількох третіх держав, інша Договірна Сторона зобов'язується дотримуватися нейтралітету протягом всього конфлікту, причому Сторона, що зазнала нападу, не повинна зі свого боку порушити цей нейтралітет, незважаючи ані на які стратегічні, тактичні або політичні міркування або переваги, які могли б їй завдяки цьому представитися.

Стаття 3. Кожна з Договірних Сторін зобов'язується не брати участі ані фактично, ані формально в політичних союзах або угодах, спрямованих проти безпеки на суші або на морі іншої Договірної Сторони, так само як і проти її цілісності, її незалежності або її суверенітету.

Крім того, обидві Договірні Сторони відмовляються від участі в економічних бойкотах та блокадах, організованих третіми державами проти однієї з Договірних Сторін.

Стаття 4. Зважаючи на зобов'язання, встановлені статтями 4 та 5 договору від 26 лютого 1921 року, кожна з Договірних Сторін, маючи намір не втручатися у внутрішні справи іншої Сторони і не вести пропаганду або боротьбу проти уряду іншої Сторони, буде суворо забороняти своїм

Обидві Договірні Сторони надалі до укладання вищезазначеного договору взаємно зобов'язуються охороняти всі з вищезазначених фондів або будь-яку власність, що знаходяться в їхньому віданні, і не передавати їх будь-яким претендентам.

XI. Товари, що є предметом виробництва однієї країни, які ввозяться в іншу на підставі цієї угоди, не підлягають примусовій реквізиції з боку уряду або місцевої влади...

XIII. Ця угода набуває чинності негайно ж, і обидві Договірні Сторони негайно ж вживуть заходів до здійснення її...

Заява про визнання претензій

До моменту підписання попередньої торгової угоди обидві сторони заявляють, що всі претензії кожної з Договірних Сторін або її громадян до іншої Сторони щодо власності або прав або щодо зобов'язань, які взяли на себе існуючий або який-небудь з попередніх урядів будь-якої з обох країн, знайдуть справедливе вирішення у формальному загальному мирному договорі, на який робиться посилання у введєнні до попередньої угоди...

Перекладено за виданням: Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций с иностранными государствами. – М. : Издание Народного комиссариата по иностранным делам, 1935. – С. 71–76.

ДОГОВІР ПРО ГАРАНТІЮ І НЕЙТРАЛІТЕТ МІЖ СОЮЗОМ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК ТА ІРАНОМ (ПЕРСІЄЮ)

1 жовтня 1927 р.

(Витяг)

Договір про гарантію і нейтралітет між СРСР і Персією (Іраном) від 1 жовтня 1927 р. тісно пов'язаний з договором між

Теми рефератів:

1. Сунь Ятсен і революційний рух у Китаї у 20-х рр. XX ст.
2. Гоміндан і КПК у революції 1925 – 1927 рр.
3. Політика Комінтерну і СРСР щодо китайської революції 1925 – 1927 рр.

Рекомендовані джерела:

1. Благодатов А. В. Записки о китайской революции 1925 – 1927 гг. / А. В. Благодатов. – М. : Наука, 1979. – 186 с.
2. Вишнякова-Акимова В. В. Два года в восставшем Китае. 1925 – 1927 гг. Воспоминания / В. В. Вишнякова-Акимова. – М. : Наука, 1980. – 287 с.
3. ВКП(б), Коминтерн и национально-революционное движение в Китае : Документы. – М. : Буклет, 1994. – Т. 1 : 1920 – 1925. – 548 с.
4. Го Шаотан. Историко-мемуарные записи китайского революционера / Шаотан Го. – М. : Наука, 1990. – 384 с.
5. Далин С. А. Китайские мемуары. 1921 – 1927 / С. А. Далин. – М. : Наука, 1982. – 382 с.
6. Из переписки И. В. Сталина и Г. В. Чичерина с полпредом в Китае Л. М. Караханом (август 1923 г. – сентябрь 1926 г.) // Проблемы Дальнего Востока. – 2005. – № 2. – С. 116–133.
7. Казанин М. И. В штабе Блюхера / М. И. Казанин. – М.: Наука, 1966. – 167 с.
8. Картунова А. И. Блюхер В. К. в Китае. 1924 – 1927 гг.: Документальный очерк. Документы / А. И. Картунова. – М. : Наука, 1979. – 130 с.
9. Коммунистический интернационал и китайская революция: Документы и материалы. – М. : Наука, 1986. – 319 с.
10. Мамаева Н. Л. Сунь Ятсен, Гоминьдан и Коминтерн : некоторые аспекты взаимодействия. (К 140-

летию со дня рождения Сунь Ятсена) / Н. Л. Мамаева // Проблемы Дальнего Востока. – 2006. – № 6. – С. 79–95.

11. Переписка И. В. Сталина и Г. В. Чичерина с полпредом СССР в Китае Л. М. Караханом : Документы. Август 1923 г. – 1926 г. – М. : Наталис, 2008. – 704 с.

12. Примаков В. М. Записки волонтера. Гражданская война в Китае / В. М. Примаков. – М. : Наука, 1967. – 164 с.

13. Пять архивных документов 1925 г. советской разведки в Китае / [вступительная статья и комментарии Усова В. Н.] // Восток. – 2001. – № 3. – С.113–131.

14. Сунь Ятсен. Избранные произведения. 2-е изд., испр. и доп. / [под ред. С. Л. Тихвинского]. – М. : Наука, 1985. – 784 с.

15. Черепанов А. И. Записки военного советника в Китае / А. И. Черепанов – М. : Наука, 1976. – 230 с.

16. Хрестоматия по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – 928 с.

Рекомендована література:

Основна:

1. Галенович Ю. М. «Белые пятна» и «болевы точки» в истории советско-китайских отношений. Т. 1: От октября 1917 г. до октября 1949 г. / Ю. М. Галенович. – М. : Ин-т Дальнего Востока РАН, 1992. – 170 с.

2. Галенович Ю. М. Цзян Чжунчжен, или неизвестный Чан Кайши / Ю. М. Галенович. – М. : Муравей, 2000. – 368 с.

3. Гальперин М. С. Реформы и революции в России и Китае (вторая половина XIX – первая треть XX века / М. С. Гальперин. – Хабаровск : Издательский дом «Частная коллекция», 2009. – 304 с.

4. Делюсин Л. П. Революция 1925 – 1927 г. в Китае : проблемы и оценки / Л. П. Делюсин, А. С. Костяева. – М. : Наука, 1985. – 288 с.

перебували і виконували свої функції на території іншої Сторони. Особисто цим агентам будуть надані всі права та привілеї недоторканності, викладені у попередній статті, а також свобода від арешту і обшуку, за тієї умови, що кожна з Договірних Сторін може відмовити у дозволі на в'їзд в якості офіційного агента небажаної для неї особи, а також може зажадати від іншої Сторони, щоб вона його відкликала у разі, якщо визнає це за потрібне з міркувань суспільних інтересів або безпеки. Ці агенти повинні мати доступ до влади країни, в якій вони перебувають, з метою полегшення здійснення цієї угоди і захисту інтересів своїх громадян.

Офіційним агентам повинно бути забезпечено право і можливість вільних зносин зі своїм урядом і з іншими офіційними представниками свого уряду в інших країнах поштою, телеграфом і по радіо, шифрованими депешами, а також приймати і відправляти кур'єрів...

IX. Британський уряд заявляє, що він не вживатиме за власної ініціативи жодних кроків, з метою накладання арешту на будь-яке золото, фонди, цінності або товари, або затримання їх, за винятком предметів, приналежність яких Британському уряду може бути доведена, і які вивозяться з Росії як сплата за придбані нею товари або в якості забезпечення платежу за такі, а також всякого рухомого або нерухомого майна, придбаного Російським Радянським урядом у межах Сполученого Королівства...

X. Російський Радянський уряд зобов'язується не заявляти будь-яких претензій на кошти або яку-небудь іншу власність, що знаходиться в Сполученому Королівстві, колишніх імператорського і тимчасового російських урядів. Британський уряд бере на себе відповідне зобов'язання щодо належних йому грошових коштів та іншого майна в Росії. Ця стаття не повинна перешкоджати включенню до загального договору, згаданого у введенні до цієї угоди, особливих умов, що стосуються основного питання цієї статті.

перешкод банківським, кредитним та фінансовим операціям, які здійснюються в інтересах такої торгівлі, але завжди підлягають дії законодавства, яке зазвичай застосовується в кожній з відповідних країн...

II. Британські та російські судна, їх капітани, екіпажі та вантажі повинні користуватися у портах Росії і Великобританії в усіх відношеннях правами, перевагами, зручностями, недоторканністю і заступництвом, які зазвичай надаються, за усталеною серед торгових націй практикою, іноземним комерційним судам, їх капітанам, екіпажам і вантажам, які відвідують їх гавані, включаючи сюди і технічні прилади, якими вони зазвичай користуються для поповнення запасів вугілля та води, лоцманською службою, якірними стоянками, пристанями, сухими доками, підйомними кранами, пристроями для ремонту, складами та взагалі усіма послугами, пристроями та приміщеннями, пов'язаними з торговельним судноплаванням.

Крім того, британський уряд зобов'язується не брати участі та не надавати підтримки будь-яким заходам, що обмежують або перешкоджають, або спрямовані до обмеження, або до створення перешкод для російських судів при здійсненні їхніх прав на вільне плавання у відкритому морі, в протоках і по інших судноплавних водних шляхах сполучень, якими користуються судна інших національностей...

IV. Кожна з Договірних Сторін може призначити своїх громадян в числі, яке в кожному окремому випадку, за взаємною згодою, буде визнано необхідним для правильного здійснення цієї угоди, причому будуть братися до уваги умови ведення торгових справ на її території; інша Договірна Сторона дозволяє допускати цих осіб на свою територію, проживати їм там і займатися торгівлею...

V. Кожна із Сторін може призначити одного або кількох офіційних агентів в числі, що має бути встановленим за взаємною згодою, з тим щоб вони

5. История Китая / [под. ред. А. В. Меликсетова]. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 732 с.

6. Картунова А. И. Москва и Северный поход Национально-революционной армии Китая (1926 – 1927 гг.) / А. И. Картунова // Восток. – 1998. – № 3. – С. 33–46.

7. Картунова А. И. Новый взгляд на разрыв с Чан Кайши / А. И. Картунова // Восток. – 1997. – № 1. – С. 37–46.

8. Мамаева Н. Л. Гоминдан в национально-революционном движении Китая (1923 – 1927) / Н. Л. Мамаева. – М. : Наука, 1991. – 211 с.

9. Мамаева Н. Л. Коминтерн и Гоминдан. 1919 – 1929. – М., 1999. – 376 с.

10. Юрьев М. Ф. Революция 1925 – 1927 гг. в Китае / М. Ф. Юрьев. – М. : Наука, 1968. – 518 с.

Додаткова:

1. Акатова Т. Н. Рабочий класс и Кантонская коммуна / Т. Н. Акатова // Кантонская коммуна : (к сорокалетию восстания в Гуанчжоу) : Сборник статей / [отв. ред. Л. П. Делюсин]. – М. : Наука, 1967. – С. 32–54.

2. Балакшин П. Н. Смутное время Китая / П. Н. Балакшин // Проблемы Дальнего Востока. – 1992. – № 3. – С. 92–115.

3. Воронцов В. Б. Судьба китайского Бонапарта / В. Б. Воронцов. – М. : Политиздат, 1989. – 336 с.

4. Галенович Ю. М. Россия – Китай: шесть договоров / Ю. М. Галенович. – М. : Муравей, 2003. – 408 с.

5. Глунин В. И. Коминтерн и китайская революция / В. И. Глунин, А. М. Григорьев // Проблемы Дальнего Востока. – 1989. – № 1. – С. 95–110.

6. Григорьев А. М. Революционное движение в Китае. 1927 – 1931 гг. : Проблемы стратегии и тактики / А. М. Григорьев. – М. : Наука, 1980. – 247 с.

7. Жуков В. В. Китайский милитаризм. 10 – 20-е гг. XX в. / В. В. Жуков. – М. : Наука, 1988. – 165 с.

8. Мамаева Н. Л. Гоминдан как носитель идеи национального спасения (программа и политика военного периода «строительства государства». 20-е гг. XX в.) / Н. Л. Мамаева // Восток. – 2004. – № 5. – С. 12–28.

9. Меликсетов А. В. Историческое место Национальной революции 1925 – 1927 гг. в Китае / А. В. Меликсетов // Общество и государство в Китае : Сборник статей. – М. : Наука, 1981. – С. 161–173.

10. Мировицкая Р. А. Советский Союз в стратегии Гоминдана (20 – 30-е гг.) / Р. А. Мировицкая. – М. : Наука, 1990. – 234 с.

11. Никифоров В. Н. Проблемы периодизации Китайской революции / В. Н. Никифоров // Проблемы Дальнего Востока. – 1983. – № 3.

12. Новейшая история Китая. 1917 – 1927. – М. : Наука, 1983. – 399 с.

13. Новейшая история Китая. 1917 – 1970. – М. : Мысль, 1972. – 437 с.

14. Панцов А. В. Тайная история советско-китайских отношений. Большевики и китайская революция (1919 – 1927) / А. В. Панцов. – М. : Муравей-Гайд, 2001. – 456 с.

15. Рахманин О. Б. Из истории отношений СССР и Китая (1917 – 1991 гг.) / О. Б. Рахманин. – М. : Ин-т воен. истории МО РФ, 1994. – 64 с.

16. Саран А. Ю. Китайская революция 1925 – 1927 гг. в освещении англо-американской историографии / А. Ю. Саран // Проблемы Дальнего Востока. – 1988. – № 1. – С. 130–137.

17. Сухарчук Г. Д. Социально-экономические взгляды политических лидеров Китая первой половины XX в. : сравнительный анализ / Г. Д. Сухарчук. – М. : Наука, 1983. – 228 с.

18. Тихвинский С. Л. Завещание китайского революционера. Сунь Ятсен: жизнь, борьба и эволюция политических взглядов / С. Л. Тихвинский. – М. : Политиздат, 1981. – 243 с.

а) каждая Сторона повинна утримуватися від ворожих дій або заходів проти іншої Сторони і від ведення, поза своїх власних кордонів, будь-якої офіційної пропаганди, прямої або непрямої, проти установ Британської імперії чи РРФСР, і, зокрема, Російський Радянський уряд повинен утримуватися від будь-якої спроби, будь-то шляхом військових, дипломатичних або яких-небудь інших дій або пропаганди до заохочення будь-якого з азійських народів вживати будь-якого роду ворожі дії проти британських інтересів або Британської імперії, зокрема в Індії і в незалежній державі Афганістан. Британський уряд бере на себе подібне ж зобов'язання перед Російським Радянським урядом щодо країн, які склали частину колишньої Російської імперії і нині стали незалежними.

б) Всім великобританським підданам, які перебувають у Росії, негайно ж дозволяється повернутися на батьківщину, і всі російські громадяни у Великобританії або в інших частинах Британської імперії, бажаючи повернутися в Росію, точно так само відпускаються.

Під виразом «ведення офіційної пропаганди» мається на увазі надання кожною Стороною допомоги або заохочення будь-якої пропаганди, яка ведеться поза її власними межами.

Договірні Сторони зобов'язуються надати своїм агентам і всіх підпорядкованим їм особам негайно ж всі інструкції, необхідні для дотримання вищезазначених умов.

І. Обидві Договірні Сторони погоджуються не встановлювати і не підтримувати одна проти одної блокади, у якій би то не було формі, та негайно ж усунути всі перешкоди, що були досі на шляху до відновлення між Сполученим Королівством та Росією торгівлі усілякими товарами, законом дозволеними до вивезення з їх територій в іноземну державу чи до ввезення на їх території з будь-якої іноземної держави, і не ставити таку торгівлю у менш вигідне становище порівняно з торгівлею, що ведеться з будь-якою іноземною державою, а також не чинити ніяких

Мошавероль-Мемалек.
Ратифіковано Урядом РРФСР 20 березня 1921 року.

Обмін ратифікаційними грамотами проведено в Тегерані 26 лютого 1922 року.

Перекладено за виданням: Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций с иностранными государствами. – М. : Издание Народного Комиссариата по иностранным делам, 1935. – С. 37–45.

АНГЛО-РАДЯНСЬКИЙ ТОРГОВИЙ ДОГОВІР

16 березня 1921 р.

Після тривалих переговорів 16 березня 1921 р. було укладено англо-радянський торговий договір, який мав серйозне політичне значення. Він засвідчив, що англійський уряд де-факто визнавав Радянську Росію. Слідом за Англією аналогічні угоди були укладені з Німеччиною, Австрією, Данією, Італією та Чехословаччиною.

З огляду на те, що в інтересах Росії, як і в інтересах Сполученого Королівства, представляється бажаним відновлення мирних торговельних зносин між цими країнами, і з огляду на те, що з цією метою необхідно, надалі до укладення формального загального мирного договору між урядами цих країн, яким будуть врегульовані їх економічні та політичні відносини в майбутньому, укласти попередньо угоду між урядом Сполученого Королівства та урядом РРФСР, названим нижче Російським Радянським урядом, – вищезазначені Сторони, відповідно до цього, уклали цю угоду про відновлення торгівлі між обома країнами.

Ця угода пов'язана з виконанням наступних умов, а саме:

19. Шайкова Т. В. Военная политика КПК (1921 – 1927) / Т. В. Шайкова. – М. : Ин-т Дальнего Востока РАН, 1991. – 121 с.

Електронні ресурси:

1. Галенович Ю. Чан Кайши: изгнанник и триумфатор / Ю. Галенович // Вокруг света. – 2005. – № 4. – Режим доступу: <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/682//>

2. Чан Кайши. Впечатления Свена Гедина: <http://www.dinfor.ru/?p=istoriya21&news=1029>

3. Черепанов А. И. Северный поход Национально-революционной армии Китая. (Записки военного советника) / А. И. Черепанов. – М., 1968. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/memo/russian/cherepanov_ai2/index.html

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ВАШИНГТОНСЬКИЙ ДОГОВІР ЩОДО КИТАЮ

6 лютого 1922 р.

(Витяг)

6 лютого 1922 р. було підписано трактат, який проголошував принцип суверенітету і територіальної цілісності Китаю. Японія відмовилася від свого монопольного становища в Китаї та повертала йому колишні німецькі володіння. Великі держави взяли на себе зобов'язання не поділяти Китай на сфери впливу та дотримуватися принципів «відкритих дверей» і «рівних можливостей».

Стаття I. Інші, крім Китаю, держави, які домовляються, згодні:

1. Поважати суверенітет, незалежність і територіальну та адміністративну недоторканність Китаю.

2. Надати Китаю цілковиту і нічим не обмежену можливість розвиватися та підтримувати у себе життєздатний і міцний уряд.

3. Використовувати свій вплив з метою дійсного встановлення і підтримки принципу рівних можливостей для торгівлі та промисловості всіх націй на всій території Китаю.

4. Утриматися від використання існуючої зараз у Китаї обстановки в цілях пошуку спеціальних прав і переваг, які могли б завдати шкоди правам підданих або громадянам дружніх держав, або підтримки діяльності, ворожої безпеці таких держав.

Стаття II. Держави, які домовляються, згодні не укладати трактатів, конвенцій, угод або умов як між собою, так і кожна окремо або всі разом – з іншою державою або іншими державами, які могли б порушити або поставити під загрозу принципи, встановлені в статті I.

Стаття III. З метою дійсного застосування принципу відкритих дверей, тобто рівності можливостей, які відкриваються в Китаї для торгівлі та промисловості всіх націй, інші, крім Китаю, договірні держави погодилися в тому, що вони не будуть прагнути, а так само не будуть підтримувати своїх громадян у прагненні: а) угод, які могли б сприяти встановленню на їх користь якої-небудь загальної переваги у правах щодо торговельного чи економічного розвитку в якомусь певному районі Китаю; б) таких монополій або переваг, які могли б позбавити громадян будь-якої іншої держави права займатися в Китаї законною торгівлею або промислом або можливості брати участь спільно з китайським урядом або з будь-якою місцевою владою в громадських підприємствах різного роду або в підприємствах, які в силу своїх завдань, тривалості або географічного розташування були б розраховані на паралізування практичної можливості застосування принципу рівних можливостей.

відновлення телеграфних і поштових відносин між Персією та Росією. Умови цих відносин будуть визначені в особливій телеграфній конвенції.

Стаття 22.

З метою підтримки встановлених з підписанням цього Договору добросусідських відносин і для зміцнення доброго взаєморозуміння, кожна з Високих Договірних Сторін буде представлена в столиці іншої Сторони повноважними представниками, які користуються як в Персії, так і в Росії, правом екстериторіальності та іншими прерогативами, згідно з міжнародним правом і звичаєм, а також нормами, чинними в обох Країнах щодо дипломатичних представників.

Стаття 23.

Обидві Високі Договірні Сторони, з метою розвитку відносин між їх Країнами, взаємно засновують консульства в пунктах, які будуть вказані за спільною згодою. Права і компетенція консулів визначатимуться консульською конвенцією, укладеною негайно по підписанню цього Договору, а також правилами і нормами, чинними в обох Країнах щодо консульських установ.

Стаття 24.

Цей Договір підлягає ратифікації у тримісячний термін. Обмін ратифікаційними грамотами відбудеться в місті Тегерані, можливо найближчим часом.

Стаття 25.

Цей Договір складений перською та російською мовами у двох примірниках. При тлумаченні обидва тексти вважаються автентичними.

Стаття 26.

Цей Договір набуває чинності негайно після його підписання...

Укладено в місті Москві 26 лютого 1921 року.

(М. П.) (підписали)

Георгій Чичерін.

Л. Карахан.

що у Персії, так само як і перські громадяни, що проживають в Росії, будуть з моменту підписання цього Договору користуватися рівними з місцевими громадянами правами та підкорятися законам країни їх перебування. Всі судові справи їх будуть розглядатися в місцевих судових установах.

Стаття 17.

Перські громадяни в Росії, так само як і російські громадяни в Персії, звільняються від військової служби на користь країни їх перебування та сплати будь-яких військових податків або зборів.

Стаття 18.

Щодо права вільного пересування всередині країни перські громадяни в Росії і російські громадяни в Персії користуються правами, наданими громадянам найбільш сприятливої держави, крім союзних з Росією.

Стаття 19.

Обидві Високі Договірні Сторони у найкоротший термін після підписання цього Договору розпочнуть відновлення торговельних відносин. Способи організації ввезення та вивезення товарів і оплата їх, так само як порядок стягування та розміри митних зборів, що накладаються Персією на російські товари, будуть визначені особливою торговою конвенцією, яка буде розроблена особливою комісією з представників обох Сторін.

Стаття 20.

Обидві Високі Договірні Сторони взаємно надають одна одній право транзиту товарів через Персію або через Росію в треті країни, причому товари, які провозяться, не повинні обкладатися збором, більшим, ніж з товарів нації найбільшого сприяння, крім союзних Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці.

Стаття 21.

Обидві Високі Договірні Сторони у найкоротший термін після підписання цього Договору розпочнуть

Встановлено, що попередні постанови цієї статті не повинні розумітися як заборона придбання власності або прав, необхідних для ведення особливого роду комерційного, промислового чи фінансового підприємства або для заохочення досліджень і розробок.

Китай зобов'язується керуватися принципами, встановленими у вищевикладених постановах цієї статті при розгляді заявок на економічні права і переваги з боку урядів або громадян усіх іноземних держав, незалежно від того, чи вони є учасниками цього трактату, чи ні.

Стаття IV. Договірні держави згодні не надавати підтримки угодам своїх громадян між собою з метою створення сфер впливу або взаємного надання виняткових можливостей переважання на певних частинах китайської території.

Стаття V. Китай погоджується, що на всій мережі залізниць Китаю він не буде здійснювати або допускати будь-якого відвертого приниження прав. Зокрема, не буде мати місце приниження в правах пряме або непряме, що відноситься до зборів або до яких-небудь переваг, засноване на національності пасажирів або на тому, з яких країн або в яку країну вони прямують, або засноване на походженні або приналежності вантажів, або на тому, з якої країни вони прямують або в яку країну адресовані, або на підставі національності судна або іншого засобу доставки вищевказаних пасажирів або вантажів до або після їх перевезення по китайських залізницях, а також і на підставі громадянства власника судна або іншого засобу доставки.

Інші, крім Китаю, договірні держави беруть на себе тотожне зобов'язання щодо будь-якої з вищевказаних залізниць, над якими вони або громадяни мають можливість здійснювати контроль в силу будь-якої концесії, спеціальної угоди чи іншим шляхом.

ДЕКЛАРАЦІЯ ДРУГОГО З'ЇЗДУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ КИТАЮ

Листопад 1922 р.

(Витяг)

... Для китайського народу (включаючи буржуазію, робітників і селян) найбільш важким є гніт імперіалізму і мілітаристсько-бюрократичних феодалських сил. Тому демократичний революційний рух, спрямований проти цих двох сил, має надзвичайно важливе значення, так як тільки шляхом завершення демократичної революції можна досягти незалежності та відносної свободи. Внаслідок цього, враховуючи нинішнє політичне та економічне становище Китаю, пролетаріат разом з бідним селянством повинен допомагати демократичному революційному руху. І пролетаріат вірить, що в ході нинішньої боротьби тільки об'єднані дії його революційних сил з силами демократичної революції можуть забезпечити швидкий успіх цієї революції.

Завдання Комуністичної партії Китаю та цілі її боротьби

1

Допомога демократичній революції з боку пролетаріату аж ніяк не означає капітуляції його перед буржуазією, але є необхідним кроком, що сприяє зростанню реальних сил пролетаріату та пришвидшує загибель феодалських порядків. У нас, пролетарів, свої класові інтереси. Успіх демократичної революції дасть пролетаріату тільки деяку свободу і права, але ще не зможе

Визнаючи всю важливість рибних промислів південного узбережжя Каспійського моря для нормального постачання Росії предметами продовольства, Уряд Персії, після втрати законної сили договірних зобов'язань, наявних у нього нині щодо цих промислів, згідний укласти угоду з відповідним продовольчим органом Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки про експлуатацію цих промислів на особливих, вироблених до того часу, умовах.

Уряд Персії, рівним чином, згодний обговорити з Російським Радянським Урядом способи, що можуть у даний час, до настання зазначених вище умов, забезпечити продовольчі органи Російської Соціалістичної Радянської Республіки можливістю забезпечення Росії із зазначених рибних промислів.

Стаття 15.

Російський Радянський Уряд, виходячи з проголошеного ним принципу свободи релігійних вірувань, бажає покласти край місіонерській релігійній пропаганді в країнах ісламу, що мала прихованою метою політичний вплив на народні маси та підтримувала таким чином хижацькі інтриги царизму. Він оголошує тому закритими всі релігійні місії, засновані в Персії колишнім царським урядом, і вживе заходів щодо недопущення надалі відправлення до Персії з Росії таких місій.

Землі, споруди та майно православної духовної місії в Урмії, так само як все майно інших таких установ, Російський Радянський Уряд безоплатно передає у вічне володіння перського народу в особі Уряду Персії.

Уряд Персії використовує надані землі, будівлі та майно для влаштування шкіл та інших культурно-освітніх установ.

Стаття 16.

Відповідно з викладеним у ноті Радянського Уряду від 26 червня 1919 року положенням про знищення російської консульської юрисдикції, російські громадяни,

Стаття 11.

Виходячи з того міркування, що, в силу проголошених у статті 1 цього Договору принципів, втратив також силу і мирний трактат, укладений між Персією і Росією в Туркманчаї 10 лютого 1828 року, стаття 8 якого позбавляла Персію прав мати флот на Каспійському морі, обидві Високі Договірні Сторони згодні, що з моменту підписання цього Договору вони будуть рівною мірою користуватися правом вільного плавання по Каспійському морю під своїм прапором.

Стаття 12.

Російський Радянський Уряд, урочисто відмовившись від користування економічними привілеями, заснованими на військовій перевазі, оголошує недійсними також і всі інші, крім перелічених у статтях 9 і 10, концесії, витребувані в Уряді Персії колишнім царським урядом для себе і для своїх підданих. Він з моменту підписання цього Договору повертає перському народові в особі Уряду Персії всі сказані концесії як реалізовані, так і не реалізовані, і всі земельні ділянки, отримані на підставі цих концесій. Із земель і майна, що належали в Персії колишньому царському уряду, залишаються у володінні Росії ділянки, які належать Російській Місії в Тегерані і в Зергенді, з усіма будівлями і майном, яке в них знаходиться, а також ділянки, будівлі та майно колишніх російських генеральних консульств, консульств і віце-консульств у Персії.

Примітка. Російський Радянський Уряд відмовляється від права, яке належало колишньому царському уряду, щодо керування селом Зергенде.

Стаття 13.

Уряд Персії обіцяє зі свого боку не передавати згідно з цим Договором, концесії та майно, які були повернуті Персії, у володіння, розпорядження або користування жодній третій державі або її громадянам, зберігаючи всі надані права за собою, на благо перського народу.

Стаття 14.

повністю розкріпачити його. Разом з тим успіх демократичної революції дасть можливість швидко розвинути слабкій буржуазії і перетворить її на противника пролетаріату. Тому пролетаріат неминуче буде протистояти буржуазії і здійснить другий етап боротьби – за «диктатуру пролетаріату та бідного селянства». При організованих силах і міцній бойовій потужності пролетаріату цей другий етап боротьби може завершитися успіхом негайно ж вслід за перемогою демократичної революції.

2

Комуністична партія Китаю – це політична партія китайського робітничого класу. Її мета полягає в тому, щоб організувати пролетаріат і, використовуючи методи класової боротьби, встановити диктатуру робітників та селян, скасувати приватновласницькі порядки і поступово перейти до комуністичного суспільства.

Комуністична партія Китаю в ім'я невідкладних інтересів робітників і бідних селян веде робочих на допомогу демократичному революційному руху з тим, щоб робітники, селяни і дрібна буржуазія створили єдиний демократичний фронт.

У цьому єдиному фронті бойовими цілями Комуністичної партії Китаю в інтересах робітників і бідних селян є:

1) ліквідація внутрішніх воєн, повалення мілітаристів, встановлення миру в країні;

2) усунення гніту міжнародного імперіалізму, досягнення повної незалежності китайської нації;

3) об'єднання основної частини Китаю (включаючи три східні провінції) в дійсно демократичну республіку;

4) Монголія, Тибет і Сінцзян повинні мати автономію і стати демократичними автономними одиницями;

5) об'єднання основної частини Китаю, Монголії, Тибету, Сінцзяну на принципах вільного союзу та створення Китайської федеративної республіки;

б) робітники і селяни (як чоловіки, так і жінки) повинні мати необмежене право виборів в міські та інші представницькі збори всіх ступенів, а також необмежену свободу слова, друку, зборів, організацій і страйків;

7) здійснення наступного законодавства щодо робітників, селян і жінок:

а) щодо поліпшення поведження з робочими – ліквідацію системи підрядників-старшинок, запровадження 8-годинного робочого дня, створення лікарень та інших медичних установ для робітників, охорона праці на підприємствах, охорона праці жінок і дітей, забезпечення безробітних і т. д.;

б) скасування подушного та інших обтяжливих податків, введення для всіх сіл і міст країни земельного податку;

в) скасування ліцзіня (транзитного мита, яке стягувалася місцевою владою з усіх товарів, що перевозились усередині Китаю) і всіх додаткових поборів, введення прогресивного податку;

г) введення законодавства про обмеження орендної плати за землю;

д) скасування всіх законів, що утискають жінок: жінки повинні користуватися рівними з чоловіками правами у суспільній, політичній, економічній та освітній галузях;

е) поліпшення системи освіти, здійснення загальної освіти.

Зазначені 7 пунктів вигідні для робітників і селян і складають неодмінну умову звільнення їх від нинішнього гніту. Щоб звільнити себе, ми, безумовно, повинні вести спільну боротьбу. Робітники і селяни повинні згуртуватися під прапорами Комуністичної партії Китаю і об'єднатися з дрібною буржуазією для спільної боротьби.

Примітка. Уряд Персії погоджується надати в безоплатне користування Російському Радянському Уряду в кожному місті, де мають бути засновані російські консульські установи і де були будинки, що належали Обліково-позичковому банку Персії, передані Уряду Персії, згідно з цією 9 статтею, один з таких будинків за вибором Радянського Уряду під російську консульську установу.

Стаття 10.

Російський Радянський Уряд не схвалює тенденції світового імперіалізму, що прагнуть до прокладання в чужих країнах шляхів і телеграфних ліній не стільки для культурного розвитку народів, скільки для забезпечення собі способу військового проникнення. Зважаючи на це і бажаючи надати перському народу можливість вільного розпоряджання коштами зв'язку і відносин, життєво необхідних для незалежності та культурного розвитку кожного народу, і, разом з тим, посилено відшкодувати Персії збиток, заподіяний їй військами царського уряду, Російський Радянський Уряд безоплатно передає в повну власність перського народу наступні російські споруди:

а) шосейні дороги Ензелі-Тегеран і Казвін-Хамадан, з усіма землями, які відносяться до цих доріг, будівлями та інвентарем;

б) залізниці Джульфа-Тавриз і Софьян-Урмійське озеро, з усіма будівлями, рухомим складом та іншим майном;

в) пристані, товарні склади, пароплави, баржі та інші транспортні засоби на Урмійському озері, з усім майном, що їм належить;

г) усі збудовані колишнім царським урядом у межах Персії телеграфні та телефонні лінії, з усім майном, будівлями та інвентарем;

д) порт Ензелі з товарними складами, електричною станцією та іншими будівлями.

необхідних військових заходів. По мірі усунення даної небезпеки, Російський Радянський Уряд зобов'язується негайно вивести свої війська з меж Персії.

Стаття 7.

Через те, що міркування, викладені у статті 6, можуть рівним чином стосуватися безпеки на Каспійському морі, обидві Високі Договірні Сторони згодні в тому, щоб у випадку, якщо у складі екіпажу суден перського флоту виявляться громадяни третіх держав, які використовують своє перебування в перському флоті в недружніх по відношенню до Росії цілях, Російський Радянський Уряд матиме право вимагати від Уряду Персії усунення зазначених шкідливих елементів.

Стаття 8.

Російський Радянський Уряд заявляє про свою повну відмову від тієї фінансової політики, яку проводив на Сході царський уряд Росії, котрий постачав Перському Урядові кошти не заради сприяння господарському розвитку та процвітання перського народу, а заради політичного закабалення Персії. Російський Радянський Уряд відмовляється тому від всяких прав на позики, надані Персії царським урядом, і оголошує такі позики недійсними і такими, які не підлягають оплаті. Він відмовляється також від всіх вимог на користування тими державними прибутками Персії, якими гарантувалися надані позики.

Стаття 9.

Російський Радянський Уряд, відповідно до проголошеного ним заперечення колоніальної політики капіталізму, яка служила і служить причиною незліченних лих і кровопролитів, відмовляється від використання фінансових підприємств царської Росії, що мали на меті економічне закабалення Персії. Він передає тому в повне володіння перського народу грошові суми, цінності і взагалі актив і пасив Обліково-позичкового банку Персії, а рівним чином рухоме і нерухоме майно зазначеного банку, що знаходиться на території Персії.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 603–606.

ДЕКЛАРАЦІЯ ІІІ З'ЇЗДУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ КИТАЮ

Червень 1923 р.

Третій з'їзд Комуністичної партії Китаю, що відбувся в червні 1923 р. у Гуанчжоу з метою об'єднання усіх революційних сил і утворення єдиного революційного фронту, прийняв рішення про вступ комуністів у Гоміндан, що являв собою тоді масову політичну партію національної дрібної буржуазії, за умови збереження свободи дій Комуністичної партії. У зв'язку з цим рішенням, що відіграло величезну роль у створенні єдиного революційного фронту в Китаї у 1923 – 1924 рр., ІІІ з'їзд КПК прийняв декларацію, що містила критичні зауваження щодо політичної стратегії Гоміндану.

Китай жорстоко пригнічується мілітаристами й іноземним імперіалізмом, доля країни і свобода народу знаходяться у найбільшій небезпеці. Це відчувають не лише робітники, селяни та студенти, мирно і примирливо налаштовані торговці поступово також усвідомлюють це. Нинішній хаос і безвідповідальність у політичних колах Пекіна, придушення профспілок і студентських спілок владою північних мілітаристів, буйство військових зграй в Шаньдуні й Хенані, прагнення іноземців використовувати в своїх інтересах ситуацію в країні та вигідні для них рішення Вашингтонської конференції, звірства японських військових моряків в Чанша і Шаші, вивіз бавовни за наказом іноземців, лиха в Гуандуні в результаті війни між У Пей-фу і Ци Бянь-юанем, хаос в Сичуані, створений об'єднаними діями У Пей-фу і Су Яо-наня, а також війна, яка насувається, між фінтяньською та чжилійською кліками і внутрішня боротьба між мілітаристами чжилійської кліки –

все це яскраво свідчить про те, що зовнішньополітичні та внутрішньополітичні біди нації стають ще більш тяжкими і що немає іншого шляху порятунку, крім концентрації сил нації з метою посилити її визвольний рух. Зазначене вище свідчить також, що висунуті партією рік тому гасла національно-революційного руху – «Геть мілітаристів!» і «Геть імперіалізм!» – не є хибними.

Партія Гоміндан повинна бути центральною силою національної революції і займати в ній керівну посаду. На жаль, Гоміндан постійно дотримується наступних двох помилкових поглядів: 1) він покладає надії на допомогу китайській революції ззовні і такого роду шуканням допомоги у ворогів і переоцінкою її ролі підриває віру нації у свої сили і незалежність; 2) він концентрує всі свої сили на військових справах і нехтує пропагандою серед мас. Внаслідок цього Гоміндан втрачає положення політичного керівника, він як революційна партія не в змозі забезпечити собі симпатії з боку всього народу і ніколи не зможе досягти успіху, якщо буде покладатися тільки на військові справи.

Ми віримо, що всі революційні елементи суспільства сконцентруються в Гоміндані з метою досягнення швидких успіхів національно-революційного руху. У той же час ми сподіваємося, що Гоміндан рішуче розірве зі своїми двома зазначеними помилковими поглядами, приділить належну увагу політичній пропаганді серед мас і не буде нехтувати жодною можливістю цієї пропаганди з тим, щоб стати дійсно центральною силою боротьби за щастя нації і зайняти дійсно керівне положення в національній революції.

Комуністична партія Китаю, з огляду на міжнародну та внутрішньокитайську політичну й економічну обстановку, а також потреби і вимоги суспільних класів країни (робітників, селян, торговців і промисловців), вважає, що Китаю конче необхідна національна революція. При цьому ми не можемо ані на йоту нехтувати захистом нагальних інтересів робітників і селян. Наше особливе

Високих Договірних Сторін відмовляється і буде суворо утримуватися від втручання у внутрішні справи іншої Сторони.

Стаття 5.

Обидві Високі Договірні Сторони зобов'язуються:

1. не допускати на своїй території утворення або перебування організацій або груп, як би вони не називалися, або окремих осіб, що ставлять собі за мету боротьбу проти Персії та Росії, а також проти союзних з останньою Держав, а також не допускати на своїй території вербування або мобілізацію особового складу до лав армії або збройних сил таких організацій;

2. заборонити таким державам чи організаціям, як би останні не називалися, які мають мету боротьби з іншою Високою Договірною Стороною, ввозити на територію кожної з Високих Договірних Сторін або провозити через таку все, що може бути використано проти іншої Високої Договірної Сторони;

3. не допускати всіма доступними їм способами перебування на їх території військ або збройних сил будь-якої третьої держави, перебування якої створювало б загрозу кордонам, інтересам або безпеці іншої Високої Договірної Сторони.

Стаття 6.

Обидві Високі Договірні Сторони згодні з тим, що у випадку, якщо з боку третіх країн матимуть місце спроби шляхом збройного втручання здійснювати на території Персії загарбницьку політику або перетворювати територію Персії на базу для військових виступів проти Росії, якщо при цьому буде загрозувати небезпека кордонам Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки або союзним їй державам, і якщо Перський Уряд після попередження з боку Російського Радянського Уряду сам не виявиться здатним відвернути цю небезпеку, Російський Радянський Уряд матиме право ввести свої війська на територію Персії, щоб, в інтересах самооборони, вжити

насилля європейських хижаків над живим тілом народів Сходу.

Відповідно до цього і згідно з принципами, викладеними у статтях 1 і 4 цього Договору, Російський Радянський Уряд заявляє про свою відмову від участі в будь-яких заходах, які близькі до ослаблення та порушення суверенітету Персії, й оголошує скасованими і такими, що втратили будь-яку силу всі конвенції та угоди, укладені колишнім урядом Росії з третіми державами на шкоду Персії і щодо неї.

Стаття 3.

Обидві Високі Договірні Сторони згодні визнавати і дотримуватися кордону між Персією і Росією в тому вигляді та представленні, як він був установлений розмежувальною комісією 1881 р. При цьому Російський Радянський Уряд, не бажаючи користуватися результатами загарбницької політики колишнього царського уряду Росії, відмовляється від користування островами Ашур Ада та іншими островами, розташованими біля узбережжя Астрабадської провінції Персії, повертаючи разом з тим Персії містечко Фірузе та навколишні землі, якими Персія поступилася Росії по угоді 28 травня 1893 року. Уряд Персії зі свого боку погоджується, що місто Серакс, відоме під ім'ям Російського або Старого Серакса, з прилеглим до нього районом, обмеженим річкою Серакс, залишається у володінні Росії.

Обидві Високі Договірні Сторони будуть користуватися річкою Атрек та іншими прикордонними річками і водами на рівних правах, причому для остаточного врегулювання питання про користування прикордонними водами і для вирішення всіх взагалі суперечливих прикордонних і територіальних справ буде призначена комісія з представників Персії та Росії.

Стаття 4.

Визнаючи право кожного народу на вільне і безперешкодне вирішення своєї політичної долі, кожна з

завдання – пропаганда серед робітників і селян і організація їх; наша головна робота – залучати робітників і селян до національної революції. Наша мета – звільнити пригнічену китайську націю шляхом національної революції і йти вперед, до світової революції з тим, щоб досягти звільнення пригноблених націй і класів всього світу.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 607–609.

МАНІФЕСТ І КОНГРЕСУ ГОМІНДАНУ

Січень 1924 р.

(Витяг)

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

1) Усі нерівноправні договори про оренду китайських територій іноземними державами, консульську юрисдикцію, іноземне управління китайськими митницями та всі інші важливі політичні права іноземців в Китаї мають бути анульовані, як такі, що підривають його суверенітет. Замість них повинні бути укладені нові договори на основі взаємної рівноправності та взаємної поваги суверенітету.

2) Держави, які за власною ініціативою скасують усі особливі права і добровільно відмовляться від договорів, що підривають суверенітет Китаю, будуть розглядатися як найбільш сприятливі.

3) Інші договори між Китаєм і державами, які завдають шкоди його інтересам, також мають бути переглянуті з тим, щоб вони не підривали його суверенітет.

4) Іноземні позики Китаю повинні забезпечуватись та сплачуватись без економічного та політичного збитку для нього.

5) Китайський народ не буде сплачувати іноземні позики, отримані безвідповідальними урядами на кшталт нинішнього пекінського уряду, який обраний шляхом підкупу, і що йдуть не на збільшення добробуту народу, а на підтримку мілітаристів, на підкупи та підтримання тиранії.

6) Повинна бути скликана нарада ділових організацій усіх провінцій (банківських кіл, торгових палат і т. д.) і громадських організацій (органи освіти та ін.) з метою знайдення способу оплати іноземних позик і врятування Китаю від тяжких ускладнень, які перетворюють його у напівколонію у зв'язку із заборгованістю.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

1) Розмежування компетенції центральної та місцевої влади, з тим щоб всі справи загальнодержавного значення перебували у віданні центру, а справи місцевого значення – у віданні місцевої влади, щоб уникнути крайнощів як у бік централізації, так і в бік децентралізації влади.

2) Населення кожної провінції повинно само встановлювати свою конституцію і обирати губернатора, однак при цьому провінційні конституції не повинні суперечити загальнодержавній конституції. Губернатор повинен, з одного боку, контролювати самоврядування своєї провінції, а з іншого – брати участь у загальнодержавних адміністративних справах.

3) Основною одиницею самоврядування повинен бути повіт. Населення самокерованого повіту повинно мати право обирати і усувати посадових осіб, а також право законодавчої ініціативи та референдуму.

Прибутки від надходження земельного податку, від зростання цін на землю, від використання казенних земель, лісів, водоймищ, гідроенергетичних ресурсів і гірничорудних розробок повинні складати власність

натхненні прагненням встановити на майбутнє міцні добросусідські і братерські відносини між перським і російським народами, вирішили вступити з цією метою в переговори, для чого призначили своїми Уповноваженими:

Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки Георгія Васильовича Чичеріна та Льва Михайловича Карахана і

Уряд Персії в особі Алі-Голі-Хана Мошавероль-Мемалека.

Означені Уповноважені, після взаємного пред'явлення своїх повноважень, визнаних складеними в належній формі та належному порядку, погодилися про таке:

Стаття 1.

Російський Радянський Уряд, відповідно до декларацій своїх, викладених у нотах від 14 січня 1918 року та 26 червня 1919 року про основи політики Росії щодо перського народу, ще раз урочисто заявляє про остаточну відмову Росії від насильницької щодо Персії політики імперіалістичних урядів Росії, скасованої волею її робітників і селян.

Згідно з цим та й бажаючи бачити перський народ незалежним, процвітаючим і таким, який вільно розпоряджається всім своїм надбанням, Російський Радянський Уряд оголошує всі трактати, договори, конвенції та угоди, укладені колишнім царським урядом з Персією, які призводили до приниження прав перського народу, скасованими і такими, що втратили будь-яку силу.

Стаття 2.

Російський Радянський Уряд засуджує політику урядів царської Росії, які без згоди народів Азії і під виглядом забезпечення незалежності цих народів, уклали з іншими державами Європи щодо Сходу договори, які мали кінцевою метою його поступове захоплення. Російський Радянський Уряд беззастережно відкидає цю злочинну політику, яка не тільки порушувала суверенітет держав Азії, але і призводила до організованого грубого

«Від імені Перського Уряду я маю честь зробити Вам наступну заяву.

18 травня вранці більшовицький флот, що з'явився проти форту Ензелі, піддав обстрілу Газьян. Командувач зізнався перським парламентарям, що він здійснив цю акцію за своєю власною волею, без будь-якого наказу Москви, з метою зайняти Ензелі й захопити інтерновані там денікінські судна. Йому було сказано, що накладення арешту та роззброєння суден, що намагалися останнім часом увійти на рейд Ензелі для постачання продовольством, були проведені відповідно до правил міжнародного права та в достатній мірі доводять нейтралітет Персії і що, якщо Радянський Уряд хоче реституції судів, Перський Уряд готовий вести переговори про це в позитивному напрямку, однак він заявляє, що окупація Ензелі неприпустима і, до того ж, враховуючи, що Перський Уряд завжди суворо дотримувався нейтралітету щодо внутрішніх подій в Росії, подібний напад представляється йому неприпустимим. Проте, оскільки, незважаючи на досягнуте перемир'я, один червоногвардійський загін висадився раптово на березі Ензелі з тим, щоб поставити під загрозу зв'язок з Рештом, ми попросили англійську колону, яка знаходиться там тимчасово, уникнути битви та відійти до Решту.

Перекладено за виданням: Документи внешней политики СССР. – М. : Гополитиздат, 1958. – Т. 2. – С. 542–543.

ДОГОВІР МІЖ РОСІЙСЬКОЮ РАДЯНСЬКОЮ СОЦІАЛІСТИЧНОЮ ФЕДЕРАТИВНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ТА ІРАНОМ (ПЕРСІЄЮ)

26 лютого 1921 р.

Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, з одного боку, і Уряд Персії, з іншого боку,

місцевих урядів і використовуватися для цілей розвитку місцевого виробництва, виховання дітей, забезпечення престарілих, надання допомоги біднякам і потерпілим від стихійного лиха, на охорону здоров'я та інші суспільні потреби місцевого населення. Держава повинна допомагати повітам у використанні тих природних багатств і великих підприємств, які повіт не в змозі використовувати своїми силами; прибутки від цього повинні ділитися порівну між державою та повітом. Надходження від повітів в державну казну не повинні бути нижче 10 відсотків і вище 50 відсотків прибутку кожного повіту.

4) Здійснення загального виборчого права і скасування майнового цензу при виборах.

5) Запровадження системи різного роду іспитів з метою заповнити недоліки системи виборів.

6) Здійснення повної свободи зібрань, союзів, слова, друку, місця проживання та віросповідання для народу.

7) Поступовий перехід від нинішньої системи найманої армії до обов'язкової військової служби. При цьому повинна бути звернена увага на покращення економічного та правового становища солдат і нижчого командного складу. В армії має здійснюватися сільськогосподарська та професійна освіта. Суворе визначення офіцерського цензу і реформа системи призначення і звільнення офіцерів.

8) Уряд повинен вжити заходів для припинення бандитизму та бродяжництва з тим, щоб всі займалися суспільнокорисною працею. Одним із шляхів для досягнення цієї мети є відповідне використання прибутків від концесій і сел'яментів після повернення їх китайському народу. Зазначені концесії та сел'яменти являють собою «держави в державі» – особливі райони, де діє консульська юрисдикція. Ці «держави в державі» мають бути ліквідовані, а права іноземців щодо їхніх підприємств і жител на території цих концесій і сел'яментів повинні бути

визначені національним урядом відповідно до особливих угод між ним та іноземними державами.

9) Суворе визначення кількості земельних та інших податків, скасування усіх додаткових поборів, зокрема ліцзіня і т. д.

10) Точний облік чисельності населення, упорядкування оброблюваних земель і контроль над виробництвом і збутом зерна з тим, щоб повністю задовольняти потреби населення в продовольстві.

11) Реформа сільської організації та поліпшення життя селян.

12) Видання закону про працю, поліпшення життєвих умов робітників, охорона робочих організацій і сприяння їх розвитку.

13) Запровадження повної рівноправності між чоловіками і жінками в юридичній, економічній, освітній та громадській галузях і сприяння жінкам у здійсненні їх прав.

14) Запровадження загальної освіти, всебічний розвиток шкільної освіти, збільшення витрат на неї та забезпечення її незалежності.

15) Видання державою законів про землю, про користування землею, про земельний податок та податок з ціни землі. Землевласники повинні повідомляти владі, у скільки вони оцінюють свою землю; держава буде стягувати податок з вказаної ними ціни землі і в разі потреби скуповувати землю за цією ціною.

16) Підприємства монополістичного характеру, наприклад залізниці, повітряний транспорт і т. п., не можуть бути приватною власністю і мають бути передані під управління держави.

Зазначені пункти складають програму-мінімум партії Гоміндан і є першим кроком на шляху до порятунку Китаю.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 609–612.

урочистим і самим позитивним чином, і можу лише ще раз висловити наше співчуття з приводу того, що деякі зовнішні обставини не дали перському народові ознайомитися з вищезгаданими документами, які надійшли від Радянського Уряду. Ці документи яскраво довели б перському народові, не залишаючи ані найменших сумнівів, що всяка тривога народу та Уряду Персії з приводу появи нашого флоту в Ензелі, що став притулком останніх залишків контрреволюційного флоту, зовсім недоречна, тим більше, що Голова Революційної Військової Ради Республіки наказом від 26-го травня вже наказав Командувачу революційним флотом Каспійського моря евакуювати територію і територіальні води Персії, що належать перському народові і тільки йому одному. Наказ про негайну евакуацію Ензелі та всієї перської території був повторений ще декілька разів до отримання нами Вашої ноти. Тому ми можемо вважати це тимчасове непорозуміння цілком вичерпаним і визнати його лише результатом недостатньої поінформованості Перського Уряду.

Користуюся цією нагодою, щоб ще раз звернути Вашу увагу на нашу пропозицію досягти угоди шляхом формальних переговорів між Персією і Росією щодо остаточного повернення перському народові того, що було у нього відібране, і точно формулювати незмінне рішення Радянського Уряду ставитися з повною та безумовною повагою до незалежності, суверенітету та праву вирішувати власну долю перському народові, що пов'язаний з братнім робітничо-селянським народом Росії узами дружби, яку надалі ніщо не могло б порушити.

Народний комісар закордонних справ
Чичерін

Нота Г. В. Чичеріна була відповіддю на ноту Міністра закордонних справ Персії Фіруза від 4 червня 1920 р., в якій, зокрема, говорилося:

часу не дійшла до Тегерана, оскільки Повноважний Представник Радянської Республіки Коломійцев, що віз цю ноту з собою і прямував у Тегеран, був захоплений по дорозі англійськими бандами і росіянами-контрреволюціонерами і був розстріляний ними на перській території, причому цей мерзенний акт не викликав з боку Перського Уряду ані найменшого протесту.

У зв'язку з цим випадком ми не можемо замовчувати той факт, що представники Російської Радянської Республіки, єдиного справжнього друга Персії, піддавалися систематичним переслідуванням і гонінням з боку агентів Перського Уряду та що англійська влада заарештовувала наших Консулів у Персії і вивозила їх у полон до Багдада та в Індію за згодою Перського Уряду, який не тільки не протестував проти цих злочинів, скоєних на його території, а й залишав без будь-якої відповіді протести Російського Радянського Уряду з цього приводу, разом з тим не заявив ані найменшого протесту проти присутності англійських військ на перській території.

Як тільки нам стало відомо про інцидент в Ензелі, ми нашою нотою від 23-го травня повідомили Перський Уряд, що, згідно з нашими попередніми заявами про повернення Персії портових споруд Ензелі та про встановлення вільного та безперешкодного судноплавства по Каспійському морю, революційний загін, що висадився в Ензелі, буде відкликаний негайно, як тільки російський флот, що знаходився в Ензелі та був захоплений контрреволюціонерами під заступництвом Англії, буде повернуто його законному власнику, робітничо-селянському уряду.

У Вашій ноті від 4-го червня, на жаль, немає жодної вказівки на те, що ваш Уряд прийняв до уваги попередні декларації, як і всю взагалі політику Радянського Уряду щодо Персії. Тому, пан Міністр, я вважаю своїм обов'язком ще раз звернути Вашу увагу на ту обставину, що питання, поставлене у Вашій ноті, вже давно вирішено самим

УГОДА ПРО ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ДЛЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ МІЖ СОЮЗОМ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК І КИТАЙСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

31 травня 1924 р.

(Витяг)

Стаття 1. Негайно після підписання цієї Угоди відновлюються нормальні дипломатичні та консульські відносини між обома Договірними Сторонами.

Уряд Китайської Республіки погоджується здійснити потрібні заходи для передачі уряду Союзу РСР приміщення місії і консульських будівель, що раніше належали царському уряду.

Стаття 2. Уряди обох Договірних Сторін погоджуються приступити протягом одного місяця після підписання цієї Угоди до конференції, яка укладе і виробить детальні угоди про питання, у відповідності з принципами, зазначеними в наступних статтях.

Такі детальні угоди мають бути укладені в найкоротший термін і, у всякому разі, не пізніше, ніж через 6 місяців з дня відкриття конференції, зазначеної у попередньому абзаці.

Стаття 3. Уряди обох Договірних Сторін погоджуються анулювати на конференції, яка передбачена попередньою статтею, всі конвенції, договори, угоди, протоколи, контракти і т. д., укладені між урядом Китаю і царським урядом, і замінити їх новими договорами, угодами і т. д. на основі рівності, взаємності та справедливості й у дусі декларацій Радянського уряду 1919 і 1920 рр.

Стаття 4. Уряд Союзу РСР, у відповідності з його політикою та деклараціями 1919 та 1920 рр., оголошує скасованими та такими, що не мають сили всі договори, угоди і т. д., які зачіпають суверенні права або інтереси

Китаю, укладені між колишнім царським урядом і якоюсь третьою стороною або сторонами.

Уряди обох Договірних Сторін заявляють, що в майбутньому жоден з них не укладе ніяких договорів або угод, які могли б завдати шкоди суверенним правам чи інтересам однієї з двох Договірних Сторін.

Стаття 5. Уряд Союзу РСР визнає, що Зовнішня Монголія є складовою частиною Китайської Республіки і поважає там суверенітет Китаю.

Уряд Союзу РСР заявляє, що як тільки питання про відкликання всіх військ Союзу РСР з Зовнішньої Монголії, а саме, про останній термін відкликання цих військ і про заходи, які мають бути прийнятими в інтересах безпеки кордонів, будуть узгоджені на конференції, зазначеній у статті 2 цієї Угоди, він здійснить повне відкликання всіх військ Союзу РСР із Зовнішньої Монголії.

Стаття 6. Уряди обох Договірних Сторін взаємно зобов'язуються не допускати в межах своїх територій, за приналежністю, існування або діяльність будь-яких організацій чи груп, завданням яких є боротьба з використанням насильницьких дій проти урядів якої-небудь з Договірних Сторін.

Уряди обох Договірних Сторін надалі зобов'язуються не вдаватися до пропаганди, спрямованої проти політичної та соціальної системи будь-якої з Договірних Сторін.

Стаття 7. Уряди обох Договірних Сторін погоджуються знову перевірити на конференції, згадуваній у статті 2 зазначеної Угоди, свої національні кордони й надалі до вказаної перевірки підтримувати існуючі.

Стаття 8. Уряди обох Договірних Сторін погоджуються врегулювати на вищезгаданій конференції питання, що стосуються судноплавства по річках, озерах та інших водних просторах, спільних для їх відповідного кордону, на основі рівноправності і взаємності.

Стаття 9. Уряди обох Договірних Сторін погоджуються врегулювати на вищезгаданій конференції

селянської Росії щодо Персії і не враховує безкорисливості і непідробної щирості, з якою Радянський Уряд завжди відносився до вашої країни. Лише уряд, що представляє собою маси трудящих, як наш, міг зовсім відмовитися від будь-яких завойовницьких або егоїстичних прагнень і корисливих цілей, спрямованих проти народу та Уряду Персії, і міг остаточно покінчити з усіма традиціями імперіалізму і притаманними йому грабіжницькими тенденціями. Інцидент з десантом в Ензелі, залагодження якого вже було досягнуто рішеннями нашого Уряду задовго до отримання Вашої декларації, не може розглядатися поза зв'язком із загальною політикою Радянської Росії щодо Персії, оскільки збереження панування трудящих мас в Росії цілком збігається з реальними інтересами перського народу, для якого існування цього режиму в Росії є єдиною гарантією його повної міжнародної безпеки.

Вже 14-го січня 1918 р. Народний комісар із закордонних справ Троцький представив основи політики Робітничо-Селянського Уряду щодо Персії. Ці основи наступні: відмова від усяких договорів, спрямованих проти свободи та незалежності перського народу; повне невтручання у внутрішні справи Персії і повна евакуація перської території царськими військами та військами інших імперіалістичних урядів і повернення перському народові усього, що було у нього силою відібрано царизмом і його союзниками. Проголошені в цій ноті принципи були викладені детально в ноті від 26-го червня 1919 року, в якій Народний комісар із закордонних справ, пропонуючи Перському Уряду вступити в переговори з метою остаточного знищення всіх слідів імперіалістичної спадщини політики царизму, визначив в 16 точних і детальних пунктах все, що Робітничо-Селянський Уряд хоче повернути Персії. Нотою від 20-го травня 1920 року Народний комісар із закордонних справ ще раз підтвердив колишні пропозиції Радянського Уряду в припущенні, що нота 26-го червня 1919 р., хоча і опублікована у нас, свого

Через кілька днів я отримав телеграму з Тегерану. Голова ради міністрів Персії Воссул-уд-Доуле, англофіл і ставленик англійців, просив мене передати Радянському уряду офіційний протест перського уряду проти висадки в Ензелі радянського десанту. Так почалися дипломатичні переговори між Радянським урядом і Персією.

Війська генерала Чемпейна на початку червня евакуювали Решт. Кучук-хан зайняв його своїми загонами, переніс туди ставку, проголосив республіку, утворив Раду Народних Комісарів і Реввійськграду, став готуватися до походу на Тегеран.

Згодом він зрадив революції, але продовжував чинити опір військам перського шаха. Одного разу зимової ночі в люту холоднечу під час сильної заметілі Кучук-хан замерз на високому перевалі. Урядові війська, які переслідували його, наткнулися на заляклий труп. Вони відрубали його красиву голову і як трофей доставили шахові.

Я незабаром залишив бурхливе Каспійське море і поїхав на північ, на Балтійський флот.

Перекладено за виданням: Ф. Раскольников. Рассказы мичмана Ильина / Ф. Раскольников. – М. : Советская литература, 1934. – 171 с.

ЗНОТИ НАРОДНОГО КОМІСАРА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ РРФСР МІНІСТРУ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ ПЕРСІЇ ФІРУЗУ МІРЗА

5 червня 1920 р.

Російський Радянський Уряд, із задоволенням вітаючи висловлене у Вашій заяві від 4-го червня бажання встановити добросусідські відносини між нашими народами, бажання, яке цілком відповідає бажанню робітничо-селянської Росії, однак має висловити свій глибокий жаль з приводу того, що ваш уряд не звертає уваги на незмінно дружню і братню політику робітничо-

питання про Китайську Східну залізницю у відповідності з принципами, зазначеними нижче.

1. Уряди обох Договірних Сторін заявляють, що Китайська Східна залізниця є суто комерційним підприємством.

Уряди обох Договірних Сторін взаємно заявляють, що за винятком питань, які стосуються ділових операцій, що знаходяться під безпосереднім наглядом Китайської Східної залізниці, всі інші питання, що торкаються прав національного та місцевих урядів Китайської Республіки, такі як судові питання, питання, що стосуються цивільного управління, військової адміністрації, поліції, муніципального управління, оподаткування та земельної власності (за винятком земель, потрібних для вказаної дороги), будуть знаходитися у компетенції китайської влади.

2. Уряд Союзу РСР погоджується на викуп при посередництві уряду Китайської Республіки китайського капіталу Китайської Східної залізниці, а також усього належного їй майна і на передачу Китаю усіх акцій і облігацій вказаної дороги.

3. Уряди обох Договірних Сторін врегулюють на конференції, вказаній у статті 2 зазначеної Угоди, розмір і умови викупу, а також порядок передачі Китайської Східної залізниці.

4. Уряд Союзу РСР погоджується бути відповідальним за всі претензії власників акцій і облігацій і кредиторів Китайської Східної залізниці, що виникли до революції 9 березня 1917 року.

5. Уряди обох Договірних Сторін спільно погоджуються, що майбутнє Китайської Східної залізниці буде визначено Союзом РСР і Китайською Республікою без участі якої-небудь третьої сторони або сторін.

6. Уряди обох Договірних Сторін погоджуються підписати Угоду про тимчасове управління Китайською

Східною залізницею надалі до вирішення питань, зазначених у розділі 2 цієї статті.

7. Надалі доти, доки різні питання, що відносяться до Китайської Східної залізниці, не будуть врегульовані на конференції, зазначеній у статті 2 цієї Угоди, права обох урядів, що зазначені у контракті від 27 серпня (8 вересня) 1896 року на спорудження і керівництво Китайською Східною залізницею, оскільки вони не суперечать цій Угоді та Угоді про тимчасове управління вказаною дорогою й оскільки вони не завдають шкоди суверенним правам Китаю, залишаються в силі.

Стаття 10. Уряд Союзу РСР погоджується відмовитися від спеціальних прав і привілеїв, що стосуються усіх концесій в якій би то не було частині Китаю, придбаних царським урядом в силу різних конвенцій, договорів, угод і т. д.

Стаття 11. Уряд Союзу РСР погоджується відмовитися від російської частини боксерського відшкодування¹.

Стаття 12. Уряд Союзу РСР погоджується відмовитися від прав екстериторіальності й консульської юрисдикції.

Стаття 13. Уряди обох Договірних Сторін погоджуються виробити одночасно з укладенням торгового договору на конференції, зазначеній у статті 2 цієї Угоди, митний тариф для обох Договірних Сторін у відповідності з принципами справедливості й взаємності.

Стаття 14. Уряди обох Договірних Сторін погоджуються обговорити на вищевказаній конференції питання, що стосуються претензій про відшкодування збитків.

Стаття 15. Ця угода набере чинності з дня її підписання.

¹7 вересня 1901 р. у Бейпіні був підписаний так званий «Боксерський протокол» між Лі Хуанжаном і принцем Ціном, з

V

... В Ензелі нам дісталися багаті трофеї: крім військово-морського і повітряного флоту нашу здобич складала незліченні знаряддя, кулемети, снаряди та гвинтівки з цілими коморами бойових патронів. Крім того, англійці залишили нам у Казьянї м'ясні консерви, галети і ром...

VI

Ензелі очікував Кучук-хана, який ховався в лісах. Він був тоді загрозою англійців. Напіврозбійник, напівреволюціонер, прихильник національного визволення Персії, він наводив жах на англійських купців і офіцерів, сміливо нападаючи на автомобілі з-за скель гірського перевалу між Казвіном і Тегераном. Чимало «Фордів» було скинуто ним під укіс у глибоку прірву. Як легендарний Робін Гуд, Кучук-хан забирав майно у багатих і роздавав його бідним. Подібно героєві англійської легенди, він був казково невловимим. Селяни годували, поїли та переховували його.

... Місто було збуджене тяжким очікуванням урочистої зустрічі незвичайного гостя. Кучук-хан вже кілька років не був у Ензелі.

І ось він завітав. Спершу показався загін засмаглих, чорноволосих курдів, озброєних гвинтівками, револьверами і кинджалами. Це був загін особистих охоронців Кучук-хана. Потім з'явився і сам Кучук-хан, у супроводі своїх соратників і гучного вітання перського натовпу. Високий, стрункий, красивий, з правильними рисами обличчя, він ішов з непокритою головою і розкланювався з народом. Довгі темні кучері пишними локонами падали на його плечі, а груди були туго обтягнуті косим хрестом кулеметних стрічок. Широкі штани, заправлені в блідо-зелені обмотки, зав'язані білими шнурками. На ногах – вишиті сріблом жорсткі шкіряні туфлі з гострими, загнутими догори носами...

черговий телеграфіст приніс мені з радіорубки наспіх записану олівцем депешу. Англійський генерал з чарівним запізненням питав мене про мету візиту Червоного флоту. Радіограма англійською мовою була підписана командиром бригади генералом Чемпейном.

Я відповів, що Червоний флот не має жодних агресивних намірів ані проти англійських військ, ані проти перського уряду. Наша мета – повернути судна і військово майно, вкрадені денікінцями. Щоб уникнути непорозумінь, я запропонував британському командуванню негайно вивести війська з Ензелі.

Англійський воєначальник, невдаха, почав зі мною радіолистування.

– За чийм дорученням ви з'явилися сюди? – поставив він мені складне та досить недікатне питання.

Моєю відповіддю було:

– Радянський уряд не несе за мене ніякої відповідальності. Я прийшов сюди за своєю ініціативою, на свій власний страх і ризик.

Генерал повідомив, що, не маючи права здати Ензелі, він запросив інструкцій у сера Персі Кокса, верховного комісара Месопотамії. До отримання відповіді з Багдаду генерал Чемпейн пропонував укласти перемир'я.

... Насилу згадуючи англійські слова, які свого часу були вивчені за ґратами Брікстонської в'язниці, я так-сяк склав відповідь: довів до відома генерала, що перемир'я означає припинення безпосередніх військових дій, але жодною мірою не виключає підготовки до відновлення бойової операції.

Чемпейн, очевидно, визнав марною подальшу полеміку і на мою радіограму нічого не відповів.

IV

... У наше завдання не входила війна з англійцями. Оскільки вони погоджувалися піти з Ензелі й передати нам білогвардійський флот і все військово майно, вивезене сюди денікінцями, мету операції ми вважали досягнутою.

одного боку, та послами іноземних держав – Великої Британії, Австро-Угорщини, Бельгії, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Росії, Нідерландів, Іспанії, США, з іншого боку. Протокол був юридичним актом, що закріпив перетворення Китаю у напівколонію імперіалістичних держав.

Підписавши договір з Китаєм у 1924 р., СРСР повністю відмовився від усіх царських договорів, що порушували суверенітет Китаю, а також від російської частини контрибуції.

Перекладено за виданням: Советско-китайские отношения. 1917– 1957 : Сборник документов / [отв. ред. Курдюков И. Ф., Никифоров В. Н., Перевертайло А. С.]. – М. : Изд-во восточной литературы, 1959. – С. 82–85.

ВІЙСЬКОВА ШКОЛА ВАМПУ (Із записок військового радника в Китаї) (Витяг)

... Острів Вампу (Хуану) розташований на р. Чжуцзян в 25 км від Гуанчжоу. Колись він був фортом, прикриваючи зі сторони моря підступи до Гуанчжоу. Фортеця була споруджена в 1870 р., після завершення «опіумних» війн. І тепер на ній залишились гармати того часу. Вони стріляли ще димним порохом та були цілком безпорадні проти сучасного флоту іноземних держав. Гарнізон складався зі спадкових солдат: тут служили чотири покоління їхніх предків. 70-річні діди з солдат першого призову не хотіли поступатися своїм дітям та онукам провідною артилерійською спеціальністю...

Острівне розташування школи значною мірою позбавляло її від неприємних несподіванок. Можна було не боятися, що та або інша «союзна армія» – «гоу-йю», проковтне її як маленьку рибинку. Була можливість, хоча б на перший час, сховати школу від очей непотрібних спостерігачів.

Заняття в школі почались 1 травня 1924 р. Офіційне відкриття школи відбулось тільки 15 червня. З цього приводу з Гуанчжоу приїхав Сунь-Ятсен, Ляо Чжун-кай, М. М. Бородин, Ван Цін-Вей, Ху Хуань-мін.

... Створена у травні 1924 р. військово-політична школа стала відома за назвою острова як школа Вампу.

На 1 листопада 1924 р. у військово-політичній школі Вампу нараховувалось 1500 осіб, у тому числі: викладачів і стройових офіцерів – 62, адміністративного складу – 131, змінного складу – 950, вестових при канцелярії та офіцерах – 120, обслуговуючого персоналу – 237.

При зустрічі з Сун Ясеном було вирішено, що основним профілем школи буде піхотний з терміном навчання шість місяців. Крім того, були спеціальні класи: артилерійський (60 курсантів, термін навчання 9–12 місяців), саперний (130 курсантів, 9 місяців), зв'язку (30 курсантів, 9 місяців), постачання (60 курсантів, 6 місяців). Кулеметний клас на 120 чоловік комплектувався з курсантів-піхотинців і був розрахований на 20-годинний курс.

Пізніше в школі була організована підготовка політробітників, після чого вона стала офіційно називатися Центральним військово-політичним училищем.

У школі також були створені класи російської мови (25 чоловік), фехтування та гімнастики.

Викладацький склад у своїй масі був набраний з офіцерів з достатньою загальною культурою, але з найрізноманітнішою військовою підготовкою: одні закінчили військові училища за кордоном, переважно в Японії, інші – стару китайську військову школу в Баодіні чи провінційні військові школи при приватній армії якогонебудь мілітариста.

Перекладено за виданням: Черепанов А. И. Записки военного советника в Китае. Из истории Первой гражданской революционной войны 1924 – 1927 / А. И. Черепанов. – М. : Наука, 1964. – С. 89–91.

Електронні ресурси:

1. Дорошенко Е. А. Зороастрийцы в Иране (Историко-этнографический очерк) [Електронний ресурс] / Е. А. Дорошенко. – М. : Наука, 1982. – Режим доступу: <http://www.rondon.org/dea/zvi.htm>
2. Ferrie W. Anglo-iranian relations. – Режим доступу: <http://www.iranica.com/newsite/articles/v2f1/v2f1a044.html>.
3. Раскольников Ф. Открытое письмо Сталину / Ф. Раскольников. – Режим доступу: http://scepisis.net/library/id_446.html
4. Раскольников Ф. Ф. Избранные сочинения [Електронний ресурс] / Ф. Ф. Раскольников. – Режим доступу: http://az.lib.ru/r/raskolxnikow_f_f/
5. Шаламов В. Т. Фёдор Раскольников [Електронний ресурс] / В. Т. Шаламов // Диалог. – № 10. – С. 104–112. – Режим доступу: <http://shalamov.ru/library/26/5.html>

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ФЕДІР РАСКОЛЬНИКОВ «ВЗЯТТЯ ЕНЗЕЛІ» (З «ОПОВІДАНЬ МІЧМАНА ІЛЬІНА»)

ІІІ

На світанку 18 травня, коли перси й англійці ще спали, наша ескадра несподівано з'явилася перед глинобитними, з плоскими дахами будинками Ензелі...

Вибравши місце, зручне для висадки десанту, я розпорядився дати сигнал про початок десантування...

Повз грізні гармати, які дивним чином мовчали, я пройшов на міноносці до Казьяну і зробив кілька пострілів, щоб розбудити сплячих безтурботним сном англійців. Не бажаючи руйнувати легкі й займисті, як солома, будинки мирного населення, ми зосередили артилерійський вогонь цілком по казармах...

Тільки коли часті розриви снарядів встали на шляху стіною, непальські стрілки розбіглися. У цей момент

4. Башкиров А. В. Аграрное законодательство в Иране (1925 – 1941) / А. В. Башкиров // Учёные записки Института востоковедения. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – Т. 8. – С. 41–47.

5. Глуходед В. С. Проблемы экономического развития Ирана (20 – 30-гг.) / В. С. Глуходед. – М. : Международные отношения, 1958. – 503 с.

6. Дорошенко Е. А. Шиитское духовенство в Иране / Е. А. Дорошенко. – М. : Наука, 1988. – 150 с.

7. Жигалина О. И. Национальное движение курдов в Иране (1918 – 1947 гг.) / О. И. Жигалина. – М. : Наука, 1988. – 166 с.

8. Иванов М. С. Новейшая история Ирана / М. С. Иванов. – М. : Мысль, 1965. – 256 с.

9. Иванова М. Н. Национально-освободительное движение в Иране, 1918 – 1922 / М. Н. Иванова. – М. : Наука, 1961. – 180 с.

10. История Ирана. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – 497 с.

11. Країни Азії : Іран // Історія в школі. – 1997. – № 9. – С. 29–32.

12. Скляр Л. Іран. Почему провалилась советская попытка «экспорта» революции в Гилян / Л. Скляр // Азия и Африка сегодня. – 1997. – № 12. – С. 44–47.

13. Оришев А. Іран, август 1941-го / А. Оришев // Азия и Африка сегодня. – 2005. – № 7. – С. 51–57.

14. Оришев А. Крах «Вайтшпрунга» / А. Оришев // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 37. – С. 66–69.

15. Тузмухамедов Р. А. Советско-иранские отношения (1917 – 1921) / Р. А. Тузмухамедов. – М. : Изд-во Института международных отношений, 1960. – 35 с.

16. Хейфец А. Н. Советская дипломатия и народы Востока / А. Н. Хейфец. – М. : Наука, 1968. – 328 с.

17. Хейфец А. Н. Советская Россия и сопредельные страны Востока в годы гражданской войны / А. Н. Хейфец. – М. : Наука, 1964. – 471 с.

ТЕЛЕГРАМА В. К. БЛЮХЕРА № 89

Гаоань, [не пізніше 5 жовтня 1926 р.]

Кантон – Бородіну, Абнольд¹,

Пекін – Карахану, Лонгвю,

Шанхай – ЦК [КПК].

Напад 6-го корпусу на Наньчан скінчився тим, що корпус разом з 1-й дивізією Вампу 23-го [вересня] відступив, втративши більшу половину людей 17-ї, 19-ї і 1-ї дивізій. Частини відступили окремими купками, збираючись у Гаоані і Фенсіні. Близько тисячі розсіялися на східному березі на південь від Наньчана. Морально розбитий Чень Цянь відвів залишки корпусу і першої дивізії Вампу в Шанфу на захід від Фаньчена, де вирішив протягом двох тижнів приводити війська в порядок. Приїхавши в Гаоань 30-го [вересня], я застав наш лівий фланг [в] Цзянсі у повній зневірі. Чжу Пейде, хоча і просунувся значно на північний схід від Гаоаня, але робив це нерішуче і ніякої підтримки шостому корпусу не надав, і 28-го теж відійшов, зупинившись в 15 кілометрах на схід від Гаоаня. [У] результаті нальоту Чен Цяня на Наньчан ми втратили більшу частину трьох дивізій з семи діючих на головному напрямку в Цзянсі, що могло призвести [до] нашої повної поразки на Цзянсійському фронті. Причин цієї першої поразки наших військ багато, але найголовніші з них – це відсутність узгодженості між Чен Цянем і Чжу Пейде. Перший, не забезпечивши собі підтримки другого, кинувся на Наньчан. Другий, бачачи, що у нього під носом захоплений Наньчан, не поспішав зі своїм просуванням. Інша причина – відсутність керівництва шостим корпусом під час бою під Наньчаном. Чен Цянь 19-го, заскочивши [в] місто з дев'ятнадцятою дивізією, не вжив заходів [для] негайної атаки південної частини залізниці. Ван Май також виїхав [у] місто. Тому наступ на південну частину заліз[ниці] був позбавлений керівництва та був полишений на розсуд самих частин. Атака першої дивізії ст[анції] Наньчан не була одразу ж підтримана 17-ю дивізією, і

остання вступила [в] бій перед початком відходу першої дивізії. Якби Чен Цянь замість Наньчана знаходився на західному березі, об'єднуючи дії 1-ї та 17-ї дивізій, то не тільки можна було уникнути розгрому, але й утримати місто до підходу третього корпусу. Противник же діяв рішуче і кидав свої частини з Цзюцзяну ешелон за ешелон.

Галін²

¹ М. Г. Єфремов.

² В. К. Блюхер.

Перекладено за виданням: Телеграма В. К. Блюхера № 89 // В. К. Блюхер в Китає. 1924 – 1927 гг. Новые документы главного военного советника / [сост., отв. ред., авт. введения и примечаний А. И. Картунова]. – М. : Наталис, 2003. – С. 469–470.

ТЕЛЕГРАМА В. К. БЛЮХЕРА І. С. УНШЛІХТУ¹

Наньчан, кінець листопада 1926 р.

Перше

Арміям Суня та власне цзянсійським військам остаточно поразка завдана 5-го листопада. Залишки військ, відкинуті на озеро із залізниці й оточені з півдня та з півночі роззброєні 9-го [листопада]. За даними на 9-е нами захоплено близько 40 тисяч гвинтівок, кілька десятків гармат і багато кулеметів. Велика кількість зброї кинута супротивником в річки. Суню вдалося врятувати з Цзянси: з району Цзюцзян свій полк охорони і полк з дивізії Мін Чжаоюе, з району Туцзяпу 3–4 тисячі. На схід Цзянси пішли ще до боїв бригада Лю Баоті і Се Веньбіна 4–6 тисяч небоєдатних багнетів. На південний схід відійшла бригада Чжана з дивізії Ден Чжучжоу, яка пов'язувала з Ся Чао. Нарешті, третя дивізія Чжоу Фенці, що пішла без боїв з Цзюцзян і рухається за нашими відомостями в Чжецзян.

13. Иран : Очерки новейшей истории. – М. : Наука, 1976. – 473 с.

14. Историография Ирана нового и новейшего времени. – М. : Наука, 1989. – 270 с.

15. История Ирана / [отв. ред. М. С. Иванов]. – М. : МГУ, 1977. – 497 с.

16. Мамаева Н. М. Проблемы модернизации и либерализации экономической системы Ирана (исторический аспект) / Н. М. Мамаева // Ближний Восток и современность : Сборник статей. – М. : Изд-во Московского университета, 1996. – С. 86–97.

17. Меликов О. С. Установление диктатуры Реза-шаха в Иране / О. С. Меликов. – М. : Изд-во восточной литературы, 1961. – 124 с.

18. Мирошников Л. И. Кто организовал государственный переворот 21 февраля 1921 года в Иране? / Л. И. Мирошников // Новая и новейшая история. – 1980. – № 3. – С. 141–153.

19. Персиц М. А. Застенчивая интервенция. О советском вторжении в Иран. 1920 – 1921 / М. А. Персиц. – М. : АИРО-XX, 1996. – 57 с.

20. Стрелянов П. Н. Казаки в Персии. 1909 – 1918 гг. / П. Н. Стрелянов. – М. : Центрполиграф, 2007. – 442 с.

21. Тагиева Ш. А. Тебризское восстание 1920 г. / Ш. А. Тагиева. – Баку : Элли, 1990. – 147 с.

22. Широкоград А. Персия – Иран. Империя на Востоке / А. Широкоград. – М. : Вече, 2010. – 402 с.

Додаткова:

1. Агаев С. Л. Внешняя политика и проблемы независимости. 1925 – 1941 / С. Л. Агаев. – М. : Наука, 1971. – 360 с.

2. Агаев С. Л. Иран в период политического кризиса 1920 – 1925 гг. / С. Л. Агаев. – М. : Наука, 1970. – 214 с.

3. Асадулаев К. Свержение династии Каджаров в Иране / К. Асадулаев. – Душанбе : Дониш, 1966. – 168 с.

Рекомендована література:

Основна:

1. Агаев С. Л. Иран: внешняя политика и проблемы независимости, 1925 – 1941 гг. / С. Л. Агаев. – М. : Наука, 1971. – 360 с.
2. Агаев С. Л. Иран : между прошлым и будущим. События, люди, идеи / С. Л. Агаев. – М. : Политиздат, 1987. – 319 с.
3. Айдогдыев М. Установление и развитие советско-иранских торговых связей (1917 – 1937) / М. Айдогдыев. – Ашхабад : Ылым, 1986. – 150 с.
4. Алиев С. М. История Ирана. XX век / С. М. Алиев. – М. : Институт востоковедения РАН, Крафт+, 2004. – 648 с.
5. Арабаджян З. А. Иран : власть, реформы, революции (XIX – XX вв.) / З. А. Арабаджян. – М. : Наука, 1991. – 125 с.
6. Арабаджян З. А. Иран : противостояние империям / З. А. Арабаджян. – М. : Наука, 1996. – 550 с.
7. Васильев Л. С. Иран в борьбе за национальную независимость // Васильев Л. С. История Востока : В 2 т. – М. : Высшая школа, 1998. – Т. 2. – С. 160–165.
8. Генис В. Г. Красная Персия. Большевики в Гиляне. 1920 – 1921 гг. Документальная хроника / В. Г. Генис. – М. : МНПИ, 2000. – 480 с.
9. Генис В. Г. Попытка «советизации» Хорасана в 1920 году / В. Г. Генис // Вопросы истории. – 1996. – № 5-6. – С. 141–154.
10. Генис В. Советская Россия и Гилянская революция / В. Генис // Азия и Африка сегодня. – 2000. – № 3. – С. 37–42; № 4. – С. 42–47.
11. Годс М. Р. Иран в XX веке : политическая история / М. Р. Годс. – М. : Наука, 1994. – 166 с.
12. Иран : История и современность : Сборник статей / [отв. ред. Н. А. Кузнецова]. – М. : Наука, 1983. – 244 с.

Район Цзюцзян і Наньчана заповнений полоненими, число яких перевищує 40 тис. Операція [на] сході Хубея проведена Таном невдало. Противник – дивізія Чень Цяюаня і Ван Пу, що завдала значного клопоту Тану, відійшла в Аньхой, не залишивши нам ані трофеїв, ані полонених. Але в боях [у] Цзянсі [в] 15-х числах жовтня Чень Цяюань мав великі втрати.

Друге

Цзянсіські війська в останній момент, будучи оточеними, зв'язалися з Фань Беньженем, який намагався з них утворити собі корпус. Все [ж] не вдалося досягти їх роззброєння, а сам Фань не включений до складу уряду Цзянсі.

Третє

Всю складність останніх боїв відчули основні корпуси Гуандуна. 7-й корпус і дивізія Хе Яоцзу [в] боях були спритними та особливо активні були лише [при] спробі спіймати розбитого противника, [до] їх рук потрапила велика частина трофеїв.

Наші втрати величезні. За час операції [в] Цзянсі кількість вбитих і поранених близько 15 тисяч, за увесь похід втрачено пораненими і вбитими понад 25 тисяч, не рахуючи хворих і дезертирів. Величезний відсоток втрат у гуандунських корпусах. Молодший і середній комсклад вибитий на 75 %, а комполка – наполовину.

Четверте

Незважаючи на поповнення, що надійшло, чисельний склад гуандунських корпусів на сьогодні налічує: 1-й корпус і 6-й по 3 тис., 3-й корпус близько 1 тис., 4-й корпус старого боедатного складу – 3,5 тис. і 2,5 тис. новачків, 3-й корпус – 6 тис. слабкої боедатності. 2-а група Нацрешармії, для якої зв'язок з Гомінданом і Нац[іональним] уря[дом] є засобом досягнення особистих переваг і високого становища, складається з 8-го корпусу генерала Тана, який складається з 6 дивізій, 36 полків від 25–30 тисяч багнетів. 2-у та 4-у, частину 3-ї дивізії близько 15 тисяч можна

вважати боєздатними, інші частини мало боєздатні. Основними його частинами потрібно вважати 2-у, 3-ю і 4-у дивізії. 7-й корпус близько 7 тисяч [у] північному районі Цзюцзян подальшого бажання воювати не проявляє. Дивізія Хе Яоцзу, близько 8 тисяч, малобоєздатна. 15-й корпус – 5–6 тисяч гвинтівок, малобоєздатний. 9-й і 10-й корпуси – чисельність їх незрозуміла. Після першої спроби наступати на захід Хубея і отриманої поразки відійшли [в] Хунань [на] північ від Чанде. Обидва мало боєздатні. Нарешті, 14-й корпус, чисельність [якого] незрозуміла, але можна вважати, [що] більше 5 тисяч, частково мало боєздатний. Зараз стоїть ближче [до] основного ядра Нацрешвармії. Таким чином, основне ядро Нацрешвармії з 14 корпусом можна вважати дещо більшим 25 тисяч плюс частини 1-го корпусу, націлені на Фуцзянь, 8 тисяч, усього близько 33 тисяч багнетів. Чисельність 2-ї групи приблизно 55 – 60 тисяч багнетів плюс 17-й корпус у Фуцзяні, приблизно 5 тисяч [багнетів].

П'яте

Яке становище Суня в Аньхоє і Цзянсу після розгрому його [в] Цзянсі, у мене даних ще немає. Відомо, що відданими Суню військами є лише дивізія Мін Чжаоює, пара полків охорони та, ймовірно, Чень І з однією бригадою, що складе 10–12 тисяч [багнетів] і значні запаси зброї, якими він володіє. Незрозуміла позиція інших двох бригад дивізії Чень І. Крім перерахованих [у] Цзянсу набереться з дивізією Бай Баошань ще тисяч 10. Війська Чень Цяоюаня, [школи] Вампу і бригада Лю Фент, що пішла [зі] сходу Хубея в Аньхой, ще боєздатні й мають до 16 тисяч багнетів. Крім них [в] Аньхоє є бригада Ян Шіч-Жуна, бригада Ма Сяньюїна [?] і бригада Гуан Чун'ї. Всі три мають 10 тисяч [багнетів]. Як будуть ставитись ці частини [до] Суня, ще незрозуміло. Відомо, що лише незначна частина військ пов'язана з Бо Лівей, що стосується Чень Тяоюаня, то він навіть [у] разі наступу проти Суня буде стояти ближче [до] шаньдунського Чжан

Зробіть висновки про підсумки економічного та політичного розвитку Ірану. Вкажіть, наскільки країна виявилась готовою до наростаючої боротьби за переділ сфер впливу напередодні Другої світової війни.

Теми рефератів:

1. Політика Англії в Ірані (20 – 30-і рр. ХХ ст.).
2. Радянсько-іранські відносини в міжвоєнний період.
3. Тегеранська конференція (1943 р.) і її рішення.

Рекомендовані джерела:

1. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на подъем национально-освободительного движения в странах Востока : Практикум по новейшей истории стран зарубежного Востока / [отв. ред. И. И. Васин]. – М. : Учпедгиз, 1963. – 171 с.
2. Документы внешней политики СССР. – М. : Госполитиздат, 1959. – Том 3 : 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. – 702 с.
3. Документы внешней политики СССР. – М. : Госполитиздат, 1960. – Том 4 : 19 марта 1921 г. – 31 декабря 1921 г. – 812 с.
4. Коминтерн и идея мировой революции : Сб. док. – М. : Наука, 1998. – 949 с.
5. Международные отношения и внешняя политика СССР : Сборник документов (1871 – 1957 гг.) – М. : Б. и., 1957. – 430 с.
6. Персидский фронт мировой революции. – М. : Центрполиграф, 2007. – 442 с.
7. Хрестоматия по новейшей истории / [под ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – Т. 1. – 928 с.

Висвітлюючи друге питання, слід звернути увагу на поглиблення економічної та політичної кризи в Ірані, адже підписання англо-іранського договору та хазайнування англійців викликали зростання антиімперіалістичного руху, особливо на півночі Ірану.

Необхідно також висвітлити розвиток подій під час Тебрізького повстання (7 квітня – 12 вересня 1920 р.) на чолі з шейхом Мухаммедом Хіабані, визначити мету, склад учасників і причини його поразки під ударами об'єднаних військ шаха та англійців.

Детально слід розглянути події в Гілянї (квітень 1920 – листопад 1921 р.), зокрема, проголошення Гілянської республіки, роль у революційних подіях Есханолі, Кучек-хана.

Проаналізуйте революційні виступи в Тегерані та Хорасані (літо – осінь 1921 р.), з'ясовуючи спільні риси цих виступів з рухами в інших провінціях країни, причини поразки та значення визвольної боротьби в Ірані.

При розгляді **третього питання** необхідно зупинитись на соціально-економічних і політичних передумовах встановлення монархії Пехлеві, охарактеризувати умови «перевороту 3 хута». Розгляньте заходи уряду Реза-хана, пов'язані з централізацією і боротьбою з сепаратизмом, а також заходи в економічній сфері, реформи у галузі культури й побуту.

Четверте питання присвячене основним принципам зовнішньої політики Ірану. Важливим напрямком цієї політики були відносини з Росією, тому потрібно охарактеризувати радянсько-іранські договори 1921, 1927 і 1931 рр. Слід також проаналізувати відносини Ірану з Англією, Німеччиною, США. Висловіть свою думку щодо підписання Іраном у 1937 р. Саадабадського пакту, який став результатом певних інтеграційних процесів на Близькому Сході. Також слід звернути увагу на ідеї паназіатизму та необхідності відродження величчя давнього Ірану, що набували поширення у той час.

Цзунчану, ніж до нас. Прискорити внутрішній вибух у цих провінціях проти Суня можна нашими наступами.

Шосте

Японці, що доставляють Тану інформацію, повідомляють, що незабаром з Хенані почнеться наступ на Хубей. Особисто я, враховуючи існуючий хаос в Хенань, вважаю ці відомості ненормальними, особливо тепер, коли Сунь розбитий. Але остаточно небезпека наступу на північ Хубея буде усунена лише тоді, коли буде знято питання [із] заходом Хубея.

Сьоме

Рух західно-хубейських дивізій супротивника та військ Ян Сеня до Ухані, який намітився після поразки Суня [в] Цзянси не призупинився. Ці дивізії в останні дні почали відступати, а Ян Сень надіслав представника, який заявив, що він приймає запропоновану йому посаду командира і готовий взяти участь [в] очищенні заходу Хубея. Таким чином, небезпека, яка була ймовірною на заході Хубея, під час невизначеності становища [в] Цзянсі і поразки, отриманої 9-м і 10-м корпусами, відпала. Але безпека північних кордонів Хубея вимагає і тепер термінової ліквідації західно-хубейських дивізій супротивника. Ян Цзюмін, як і раніше, дотримується незрозумілої позиції. Детальної ситуації [в] провінції Чжецзян не маю.

Восьме

Місяць тому між 7-м корпусом і Таном були деякі непорозуміння, що давали надію на розшарування баодинців. [До] того ж часу намітився зрозумілий відхід від Тана і Чень Міншу. Приїзд Тана в Цзюцзян, ймовірно, усунув непорозуміння його [з] 7-м корпусом. Крім того Тан щосили улещує Хе Яоцзу. [У] Цзюцзяні вони часто зустрічалися і вважають, що відносини між ними розпочалися. Тісний зв'язок японців з Таном слід вважати встановленим. Встановлюються відносини між японцями і Хе Яоцзу і вважають, що не без участі [в] цій справі Тана.

Тан відчуває і боїться, що перемога [в] Цзянсі обмежить його повноваження і шукає собі союзників. Цим головним чином і пояснюю собі його поїздку [в] Цзюцзян.

Дев'яте

Настав момент, коли слід прийняти рішення, якими рамками обмежити Північну експедицію. Мені це питання доводиться вирішувати [в] першу чергу [в] обстановці повної відсутності інформації і вказівок з Кантона. Кантон, як і раніше, мовчить. Є телеграма уряду Главкому, [в] якій передається також точка зору зору Бородіна. Ця телеграма пропонує продовжувати кампанію до захоплення Аньхоя, Цзянсу з Шанхаєм і Чжецзян. Сьогодні отримана телеграма з Ханькоу, де пропонується від імені ЦК те ж саме. Особисто я вважаю що стан, в якому перебуває основне ядро Нацрєвармії, та об'єктивна обстановка, наше просування в Аньхое і Цзянсу зараз є несвоєчасним і небезпечним. Ці питання Головом і я обговорювали ще 8-го листопада, і мною запропонований Главкому наступний план: 1) озброєне захоплення Фуцзяні, посилюючи Хе Інціня частинами 14-го корпусу і 1-ю дивізією 2-го корпусу. 2) Напіввійськові захоплення Чжецзян групою військ Ся Чао і дивізією Чжоу Фенці, з останнім [в] цьому напрямку і велися переговори. Чжоу Фенці заявив, що він готовий співпрацювати з Ся Чао проти Суня і свою дивізію через південь Аньхоя веде [в] Чжецзян. Якщо їхніх сил виявиться недостатньо, ми виділяємо 5 полків першого корпусу, які й кидаємо в Чжецзян їм на підтримку. Зазначеним полкам вже надано наказ про зосередження на кордоні Чжецзян. 3) Термінова ліквідація західно-хубейської групи противника силами 9-го, 10-го і 8-го корпусів, у крайньому випадку частиною сил 4-го корпусу. 4) Ян Цзюміню буде запропоновано виступити на захід Хубея. [У] разі його відмови будемо готуватися [до] його роззброєння. 5) Підготовка роззброєння Лу Цзолуна, а може бути і Хе Яоцзу. Роззброєння одного з цих попутчиків необхідно для підняття авторитету ядра Нацрєвармії і

Тема 6. Іран у період між двома світовими війнами

План

1. Соціально-економічний та політичний розвиток Ірану після завершення Першої світової війни.
2. Національно-визвольний рух в Ірані: політика більшовицької Росії та Британії.
3. Іран у 1920-х – першій половині 1940-х рр. Інституційні перетворення: реалізація та результати.
4. Зовнішня політика.

Методичні рекомендації:

Мета семінарського заняття полягає в тому, щоб з'ясувати причини та перебіг модернізаційних процесів у Ірані.

При розгляді першого питання слід відзначити, що Іран безпосередньої участі у Першій світовій війні не брав, проте його територія активно використовувалась для ведення воєнних дій. Необхідно розглянути ситуацію на фронтах, яка утворилась на завершальному етапі війни, та пояснити, як було встановлено англійський контроль на території Ірану. Розгляньте політику Радянської Росії і перші її кроки щодо Ірану наприкінці 1917 – у 1918 рр.

Зверніть увагу на те, що політична та економічна ситуація в країні свідчила про поглиблення загальнонаціональної, економічної кризи, параліч державної влади, а часті зміни кабінетів міністрів і порушення конституції створювали атмосферу безконтрольності та свавілля. Поясніть, чому в своїй зовнішній політиці Іран дедалі помітніше зближався з Англією.

Слід охарактеризувати позицію іранської делегації на Паризькій мирній конференції (січень 1919 – січень 1920 рр.), з'ясувати реакцію населення на окупацію країни, що фактично розпочалася після підписання 9 серпня 1919 р. кабальної англо-іранської угоди.

Контрольні запитання та завдання:

1. Подумайте, чи можна стверджувати, що події 1919 р. – весни 1920 р. виявили повну неспроможність султанської влади організувати захист національних інтересів.

2. Дайте оцінку проголошеним у «Національній обітниці» принципам розбудови нової влади.

3. Чи дійсно Севрський договір свідчив про наміри Антанти остаточно покінчити з Туреччиною і закріпити розподіл держави між зацікавленими сторонами? Поясніть, чому договір прискорив зближення кемалістського керівництва з радянською Росією.

4. Розгляньте Договір про дружбу і братерство між РСФСР і Туреччиною. Яке значення він мав для укріплення турецької державності й північно-східних кордонів?

5. У чому полягало значення Лозанського договору для Туреччини? З'ясуйте сутність трьох проектів угоди щодо проток і позицію радянської делегації.

6. Визначте особливості «кемалістської» революції. Висловіть свою думку з приводу її характеру і покажіть, як в ній поєднувались національні та демократичні завдання.

7. Розкрийте зміст кожного з принципів, покладених в основу кемалізму: республіканізм, націоналізм, етатизм, лаїцизм, революційність, патріотизм.

8. Узагальніть зміни, які відбулись у Туреччині під час реалізації ідеології кемалізму і зробіть висновки про її значення для розвитку турецького суспільства.

9. Визначте, чи правильно вважати М. Кемалю прагматиком, сміливим і радикальним вестернізатором, прихильником ліберальної демократії і культурного прогресу, демонстративним атеїстом?

10. Визначте основне завдання зовнішньої політики Туреччини. Чому напередодні війни Туреччина дедалі більше зближувалась з Британією?

обмеження зростаючого нахабства у вимогах власного кількісного зростання попугчиків, в тому числі й Тана. Зробити це потрібно у найближчі півтора місяці, пізніше це буде важко. Від Цзянсу слід відмовитися. Що стосується Аньхой, то йти туди слід лише при вкрай сприятливих для нас обставинах. Такою сприятливою обстановка буде, коли Аньхой ми зможемо зайняти тільки силами 7-го корпусу та дивізії Хе Яоцзу, не втягуючи [в] це ядро Нац[іональної] армії. 7-й корпус і дивізії Хе Яоцзу було б добре виштовхнути в Аньхой, але, [на] жаль, вони бажання йти [в] Аньхой не висловлюють.

Десяте

Розташування корпусів на час приведення їх у порядок намічені: для 3-го корпусу район Наньчана, для 2-го корпусу – схід Цзянсі з містом Чжаншу, для однієї дивізії 1-го корпусу, яка залишилась [в] Цзянсі, – район Деані, для 6-го корпусу – захід Цзянсі, район Гаоані, Феншень і, ймовірно, Пінсян. Район Цзіані Головком залишає для своїх формувань. 7-й корпус – у районі Цзюцзяна. Дивізії Хе Яоцзу – район Хукоу і Мадена. Четвертий корпус повертається цілком [в] Учан.

Одинадцять

Побоююся, що намічене друге повстання² в Шанхаї може виявитися безцільним.

¹Усі телеграми в Москву в 1926 р. В. К. Блюхер направляв у Китайську комісію Політбюро ЦК ВКП (б) на ім'я І. С. Уншлихта.

²Побоювання В. К. Блюхера справдились. 19 – 22 лютого 1927 р. відбувся страйк у Шанхаї, який переріс у збройне повстання, що через низку причин зазнало невдачі.

Перекладено за виданням: В. К. Блюхер в Китае. 1924 – 1927 гг. Новые документы главного военного советника / [сост., отв. ред., авт. введения и примечаний А. И. Картунова]. – М. : Наталис, 2003. – С. 514–518.

**СТАНОВИЩЕ В КИТАЇ ПІСЛЯ ПЕРЕВОРОТУ
ЧАН КАЙШІ
(з архіву Л. Троцького)**

... Переворот Чан Кайші закінчився на даній стадії таким великим для буржуазії успіхом внаслідок цілої низки наших попередніх помилок, що пояснювалися хибною оцінкою революції в цілому. Основними помилками були: по-перше, підпорядкування Компартії Гоміндану; по-друге, відмова від організації Рад; по-третє, відмова від озброєння робітників. Ці три фатальні помилки спричинені меншовицьким розумінням буржуазного характеру революції та добровільним передаванням керівництва революцією в руки верхівки буржуазії посередництвом Гоміндану.

Пролетаріат виявився розгромлений тими, хто керував ним. Для оборони у захопленого зненацька пролетаріату не виявилось ані правильної орієнтації, ані належної організації (Рад), ані зброї. Найгірше те, що пролетаріату доводиться тепер ідейно переозброюватися під ударами ворога. Чан Кайші тепер вчить китайських робітників тому, чому ми їх не навчили, чого свого часу заборонялося їх вчити.

... Китайській компартії доведеться уважно спостерігати за реальним розвитком подій і класових угруповань, щоб спіймати момент нової наступальної хвилі.

... Переворот Чан Кайші означає не тільки (може бути, навіть не стільки) зміцнення влади китайської буржуазії, але й відновлення та зміцнення позицій іноземного капіталу в Китаї з усіма наслідками. Звідси неминучість – притому в досить близькому майбутньому – виступів дрібнобуржуазних мас проти Чан Кайші. Тільки меншовик може думати, ніби китайська буржуазія до повного повалення панування іноземних імперіалістів буде «впрягтися в колісницю революції» (Мартинов): в нагороду за таку вірність національному прапору буржуазії

**ДОГОВІР ПРО ДРУЖБУ І НЕЙТРАЛІТЕТ МІЖ
СРСР І ТУРЕЧЧИНОЮ, УКЛАДЕНИЙ В ПАРИЖІ**

17 грудня 1925 р.

(Витяг)

Договір був укладений у період найбільшого загострення англо-турецького конфлікту з приводу Мосульського вілайста.

Стаття 1. У разі військового виступу проти однієї з Договірних Сторін з боку однієї або декількох третіх держав інша Договірна Сторона зобов'язується дотримуватися нейтралітету по відношенню до першої.

Примітка. Вираз «військовий виступ» не повинен стосуватися військових маневрів, оскільки вони не завдають шкоди іншій стороні.

Стаття 2. Кожна з Договірних Сторін зобов'язується утримуватися від будь-якого нападу на іншу; вона рівним чином зобов'язується не брати участі ні в якому союзі чи угоді політичного характеру з однією або декількома третіми державами, спрямованими проти іншої Договірної Сторони, так само як ні в якому союзі чи угоді з однією або декількома третіми державами, спрямованими проти військової або морської безпеки іншої Договірної Сторони. Крім того, кожна з обох Договірних Сторін зобов'язується не брати участь ні в якому ворожому акті однієї з декількох третіх держав, направленому проти іншої Договірної Сторони.

Стаття 3. Цей договір набирає чинності з моменту його ратифікації і перебуватиме в силі три роки. Після цього договір буде визнаватися автоматично продовженим на річний термін, якщо яка-небудь з Договірних сторін не попередить за 6 місяців до закінчення терміну його дії про своє бажання припинити його.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 836–837.

вартості: родзинки, інжир, горіхи, опіум, шовк, тютюн, бавовна, валонея, оливкова олія, рис, сорго, кунжут.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 836–837.

¹Ашар – натуральний податок з продукції сільського господарства.

ЗАКОН ПРО ОХОРОНУ ПОРЯДКУ

4 березня 1925 р.

Закон про охорону порядку офіційно був запроваджений для придушення діяльності організацій, які виступали проти реформ республіканського уряду. Термін дії закону був продовжений у 1927 р. і зберігав чинність до 4 березня 1929 р.

Стаття 1. Уряд за власним покликанням уповноважений по отриманню санкції президента республіки боротися з будь-якими організаціями, виступами, заходами та друківаними творами, що мають реакційний характер або спонукають до заколоту, або такими, що завдають шкоди громадському порядку, публічному спокою та безпеці країни.

Уряд має право передавати суду незалежність осіб, які здійснюють зазначені діяння.

Стаття 2. Цей закон набирає і залишається в силі протягом двох років з моменту його опублікування.

Стаття 3. Рада міністрів уповноважена провести зазначений закон.

Перекладено за виданням: Кемаль М. Путь новой Турции. 1919 – 1927 / М. Кемаль. – М. : Литиздат НКВД, 1934. – Т. IV. – С. 370.

обіцяний нашими теоретиками «некапіталістичний шлях розвитку», який і повинен, очевидно, остаточно зміцнити її об'єднання з пролетаріатом. Уся ця сміхотворна перспектива розбита вщент. Але дрібна буржуазія, яка жорстоко страждає не тільки від іноземного капіталу, але також і від союзу з іноземним капіталом національної китайської буржуазії, неминуче повстане проти Чан Кайші. У цьому і полягає один із найважливіших для нас проявів класової механіки в національно-демократичній (буржуазній) революції.

... Уряд Ханькоу оголосив Чан Кайші зрадником. Зрозуміло, це краще, ніж перехід на бік Чан Кайші, тобто на роль його лакеїв. Але було б необережно через цю звістку занадто сподіватись. В історії було не раз, що уряд або парламент, позбавлені влади шляхом військового перевороту, в найурочистішій формі оголошували загарбника зрадником і ставили його «поза законом». Часто й густо вони на цьому й заспокоювалися, вважаючи, що народ «сам» зобов'язаний повернути їм їхні справжні права. Цілком очевидно, у всякому разі, що для дійсної війни з Чан Кайші потрібні методи іншого роду, ніж ті, які застосовувалися національним урядом досі. Війна проти Чан Кайші може закінчитися переможно лише як справді революційна війна.

... Відносини Компартії з Гомінданом на новій стадії розвитку повинні радикально змінитися, як радикально переродитися повинен і сам Гоміндан. Не може бути й мови про збереження того ганебного становища, коли Компартія підпорядкована дрібнобуржуазній організації, керованій великою буржуазією. Гасло про «рівноправні договори» китайський пролетаріат повинен перенести і на політику революційних блоків між класами. Якщо компартія буде ганятися за Гомінданом, вона не здобуде впливу на маси, полегшить Гоміндану новий перехід на праві позиції і змушена буде розірвати з ним за найгірших умов. Якщо ж Компартія самостійно повернеться обличчям до мас, вона

примусить революційні елементи Гоміндану шукати опори не вгорі, а внизу, не в буржуазії, а у міських і сільських масах. Якщо Компартія поставить руба питання про створення Рад, революційний Гоміндан змушений буде також підтримати Ради. Відносини компартії і Гоміндану будуть мати тоді найбільш природну, гнучку і разом з тим міцну форму блоку двох радянських партій, які керують революцією...

Перекладено за виданням: Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СССР 1923 – 1927 ; В 4-х томах / [ред.-составитель Ю. Фельштинский]. – М. : ТЕРРА, 1990. – Т. 1. – С. 75–80.

Контрольні запитання та завдання:

1. З якою метою було скликано Вашингтонську конференцію? Як було вирішено на ній проблему Китаю?
2. У чому виявилось протистояння Гоміндану та КПК у 20 – 30-х рр. ХХ ст.?
3. Чому жодна політична сила довгий час не могла стати виразником інтересів переважної більшості китайців?
4. Чому протягом 20 – 30-х рр. ХХ ст. Гоміндан і КПК утворювали єдині фронти?
5. Дайте порівняльну характеристику діяльності двох видатних політичних діячів Китаю: Сунь Ятсена та Чан Кайші.
6. Проаналізуйте зміст «Політичного заповіту» Сунь Ятсена та змодельуйте варіант розвитку Китаю у відповідності до його вчення.
7. Що заважало, на Ваш погляд, національному визволенню та подальшій модернізації Китаю в 1920-х рр.?
8. Які чинники сприяли успіхам армії Чан Кайші під час Північного походу?
9. Поясніть суть революційної стратегії оточення міста селом, розробленої Мао Цзедуну.
10. Складіть політичний портрет Мао Цзедуна.

Турки прагнули винести питання на розгляд територіальної комісії конференції, проте їм довелося переконатися, що американці, французи та італійці задовольнялись тим, що залишали вільне поле діяльності англійцям, під фактичною окупацією яких знаходилась спірна територія. У результаті цього турки змушені були розпочати переговори з англійцями.

Перекладено за виданням: Кемаль М. Путь новой Турции / М. Кемаль. – М. : Литиздат НКВД, 1934. – Т. IV. – С. 337–338.

ДОГОВІР ПРО СКАСУВАННЯ АШАРУ ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВОГО ПОЗЕМЕЛЬНОГО ПОДАТКУ

17 лютого 1925 р.

Стаття 1. Система ашару¹ скасовується. Починаючи з бюджетного 1341 (1925) року самі землі або продукти землеробства оподатковуються на підставі цього закону.

Стаття 2. Продукти землеробства, а також борошно, кирма і булгур, що підлягали досі податку ашар, підлягають оплаті податком у розмірі 10-відсоткової вартості цих продуктів у порту або на станції, куди вони доставлені для відправки в інше місце. Продукти, які прибувають в порти або на станції, що знаходяться на відстані понад 60 км від місця відправки, підлягають оплаті податком у місці свого походження. Податок зі свіжих овочів і плодів обчислюється за ціною цих продуктів на місці їх походження, якою б не була відстань цього місця від порту або станції їх майбутнього призначення. Не підлягають оплаті цим податком свіжі овочі та плоди, доставлені яким би то не було способом у вілайети Стамбула, Пері та Скутари з Каза, Нахіє та сіл цих вілайетів.

Стаття 3. Перелічені нижче продукти землеробства підлягають оплаті податком у розмірі 8-відсоткової їх

Стаття 15. Туреччина відмовляється на користь Італії від всіх прав і зазіхань на перераховані нижче острова, а саме: Стампалія, Родос, Калки, Скарпанто, Казос, Паїмос, Ліпсос, Сімі і Кос, окуповані в даний час Італією, і на залежні від них острівці, а також на острів Каstellоріццо.

Стаття 20. Туреччина заявляє, що вона визнає анексію Кіпру, проголошену Британським урядом 5 листопада 1914 року.

Перекладено за виданням: Севрський мирний договір и акты, подписанные в Лозанне. – М. : Литиздат НКВД, 1927. – С. 144–145, 147.

МОСУЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ НА ЛОЗАННСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ (зі статті американського журналіста Кларенса К. Стрейта)

... Уряд стверджував, що Мосул знаходиться у межах національних кордонів, і заявив, що нафта належить Туреччині й нікому ще не була віддана в експлуатацію. Через увагу, яку Вашингтон приділяє Мосулу, ...і відвертого бажання турків щодо експлуатації нафтових джерел американським капіталом, більш ніж дивним було мовчання американської делегації в Лозанні з питання Мосулу. Делегація не зробила жодної офіційної заяви щодо Мосулу чи нафти, якщо не рахувати непрямого натяку – вимоги принципу відкритих дверей. По суті, з вивчення офіційних протоколів конференції ніхто не зрозумів би, що Мосул має нафту. Будь-які аргументи – стратегічні, історичні, економічні, етнічні – висувались і турками, і англійцями в меморандумах, якими сторони захищали свої вимоги на мусульманську територію – будь-які аргументи, окрім «нафтового».

Тема 5. Туреччина між двома світовими війнами

План

1. Кемалістська революція 1918 – 1923 рр.: характер, основні етапи, підсумки.
2. Реформи 20 – 30-х рр. ХХ ст.:
 - 2.1. політика етатизму;
 - 2.2. політика лаїцизму;
 - 2.3. реформи в галузі освіти, культури, побуту.
3. Зовнішня політика Туреччини у міжвоєнний період.

Методичні рекомендації:

Мета заняття полягає у визначенні особливостей соціально-економічного та політичного розвитку Туреччини у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Готуючись до першого питання, слід з'ясувати ситуацію, що склалася в Османській імперії до 1918 р., охарактеризувати умови Мудроського перемир'я, Севрського договору й окупації території колишньої Османської імперії. Необхідно виділити основні етапи так званої кемалістської революції та дати їм коротку характеристику, розкрити зміст національної та економічної обітниць, показати роль Мустафи Кемаля у революційних подіях.

При розгляді другого питання треба розкрити суть політики етатизму, пояснити, чому уряд був змушений вдатися до неї. Потім, на основі конкретного матеріалу, показати, як ця політика реалізовувалась впродовж двох етапів – 1929 – 1931 рр. та 1931 – 1939 рр. Необхідно звернути увагу на реалізацію першого п'ятирічного плану, охарактеризувати перетворення в сільському господарстві. Особливу увагу слід звернути також на реалізацію політики лаїцизму та становлення світської держави, запропоновані кемалістами шляхи вирішення національного питання (курдського, вірменського), перетворення у сфері побуту та культури.

Висвітлюючи третє питання, необхідно виділити основні завдання Туреччини у галузі зовнішньої політики. Особливу увагу слід звернути на Лозаннську конференцію та конференцію в Монтре, яка розширила права країни на Чорноморські протоки. Необхідно пояснити, чому Туреччина проводила в Лізі Націй активну пацифістську політику й підписала пакт Балканської Антанти (лютий 1934 р.), Саадабадський пакт (1937 р.). Необхідно розглянути радянсько-турецькі договори про «дружбу та співробітництво» і торговельні відносини, розкрити сутність Мосульської проблеми, довести, що в цілому зовнішня політика М. Кемалю була спрямована на зміцнення незалежності країни.

Теми рефератів:

1. М. Кемаль: спроби побудови нової Туреччини.
2. Радянсько-турецькі відносини в 20 – 40-х рр. ХХ ст.
3. Зовнішньополітичний курс Туреччини в роки Другої світової війни.

Рекомендовані джерела:

1. Акимкина Н. А. Практикум по истории стран зарубежного Востока / Н. А. Акимкина, М. А. Люксембург. – М. : Высшая школа, 1963. – 170 с.
2. Аралов С. И. Воспоминания советского дипломата / С. И. Аралов. – М. : Изд-во Института международных отношений, 1960. – 224 с.
3. Ататюрк М. К. Избранные речи и выступления / М. К. Ататюрк / [под ред. А. Ф. Миллера]. – М. : Прогресс, 1966. – 439 с.
4. Блицкриг по-стамбульски (Документы о планах Турции по отношению к Закавказью). 1939 – 1940 // Военно-исторический журнал. – 1995. – № 5. – С. 68–72.
5. Геноцид армян в Османской империи : Сборник документов и материалов / [под ред. М. Г. Нерсисяна]. – Ереван : Айастан, 1982. – 704 с.

Перекладено за виданням: Аралов С. И. Воспоминания советского дипломата / С. И. Аралов. – М. : Изд-во Института международных отношений, 1960. – 224 с.

МИРНИЙ ДОГОВІР, УКЛАДЕНИЙ МІЖ СОЮЗИКАМИ І ТУРЕЧЧИНОЮ В ЛОЗАННІ

24 липня 1923 р.

(Витяг)

10 серпня 1920 р. між султанською Туреччиною і державами-переможницями у Першій світовій війні був укладений Севрський мирний договір. Договір оформив розподіл Туреччини, яка фактично була позбавлена прав суверенної держави. Спираючись на підтримку Радянської Росії, Туреччині вдалося домогтися скасування Севрського договору. Новий мирний договір між Туреччиною та країнами Антанти був укладений на Лозаннській конференції 24 липня 1923 р.

Стаття 1. З дня набрання чинності цього договору стан миру буде остаточно відновлено...

Стаття 2. Від Чорного моря до Егейського моря межа Туреччини встановлюється наступним чином:

1. З Болгарією: від гирла Резвой до Маріци пункт з'єднання трьох кордонів Туреччини, Болгарії і Греції: південна межа Болгарії, як вона визначена в даний час.

2. З Грецією: звідти до злиття Арди і Маріци: течія Маріци, звідти вгору за течією Арди і до пункту на цій річці, що підлягає встановленню на місці..., течія Арди..., звідти до Егейського моря: течія Маріци.

Стаття 3. Від Середземного моря до кордону Персії межа Туреччини встановлюється наступним чином:

1. З Сирією – кордон, зазначений у ст. 8 франко-турецької угоди від 20 жовтня 1921 р.;

2. З Іраком: кордон між Туреччиною та Іраком буде полюбовно визначено між Туреччиною та Великобританією в 9-місячний термін...

– Ми відокремимо халіфат від султанату і знищимо останній. Ви виступите в Зборах із заявою, яка схвалює цей захід.

Жодного слова більше не було сказано. Реуф вийшов з кабінету. Мустафа Кемаль запросив Кязим Бекір-пашу (теж прихильника султанату і халіфату) та попросив його виступити з такою ж заявою.

Реуф-бей виконав прохання Мустафи Кемалю-паші. Він навіть вніс пропозицію вважати день скасування султанату національним святом. Мустафа Кемаль сам дуже потім дивувався таким діям Реуф-бея.

Внесений у Національні Збори проект закону констатував розпад Оттоманської імперії, створення нової турецької держави і підтверджував, що суверенні права належать нації. Проект був підписаний 80 депутатами, в тому числі й Мустафою Кемалем-пашою.

У дебатах відкрито виступили проти цієї пропозиції тільки два депутати...

У залі піднімався шум, лунали вигуки з місць. Знищення вікового султанату здавалося багатьом справою неймовірною. Багато депутатів немов би самі дивувалися своїй хоробрості. Ватажки опозиції – Рефет-паша, Реуф-бей та інші вийшли з будинку меджлісу з опущеними головами.

Остання крапка все таки не була поставлена. Тільки через рік, 29 жовтня 1923 р., меджліс оголосив Туреччину республікою та ще пізніше (3 березня 1924 р.) скасував халіфат. Але монархічний лад по суті був повалений, і халіфат після цього не мав вже ніякої влади.

17 листопада 1922 р. вночі Вахїдеддін залишив палац, звернувся за захистом до Великої Британії і був прийнятий на борт англійського корабля.

Великі Національні Збори Туреччини оголосили султана-втікача позбавленим влади. Халіфом був обраний спадковий принц Абдул Меджид. Останній халіф...

6. Документы внешней политики СССР. – М. : Госполитиздат, 1958. – Т. 2. – 778 с.

7. Кемаль М. Путь новой Турции / М. Кемаль. – М. : Литиздат НКВД, 1934. – Т. 4. – 571 с.

8. Новиков Н. В. Воспоминания дипломата : Записки о 1938 – 1947 годах / Н. В. Новиков. – М. : Политиздат, 1989. – 399 с.

9. Родионов А. А. Записки посла СССР в Турции в 1974 – 1983 гг. / А. А. Родионов // Новая и новейшая история. – 2000. – № 6. – С. 92–105.

10. СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны (сентябрь 1938 – август 1939 гг.) : Документы и материалы. – М. : Политиздат, 1971. – 671 с.

11. Хрестоматия по новейшей истории / [под ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – Т. 1. – 928 с.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вольский Д. И. Турция / Д. И. Вольский. – М. : Знание, 1994.

2. Гасратян М. А. Очерки истории Турции / М. А. Гасратян, С. Ф. Орешкова, Ю. А. Петросян. – М. : Наука, 1983. – 296 с.

3. Данилов В. Турция 20 – 30-е гг. : путь к демократии / В. Данилов // Восток : Афро-азиатские общества : история и современность. – 1997. – № 2. – С. 58–67.

4. Кондакчян Р. П. Турция : внутренняя политика и ислам / Р. П. Кондакчян. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1993. – 80 с.

5. Миллер А. Ф. Актуальные проблемы новой и новейшей истории Турции / А. Ф. Миллер. – М. : Наука, 1983. – 277 с.

6. Моисеев П. П. Российско-турецкие отношения в период 1920 – 1939 гг. : анализ научных публикаций с

позиции нового мышления / П. П. Моисеев // Российско-турецкие отношения : история, современное состояние и перспективы. – М. : Институт востоковедения РАН, 2003. – С. 120–128.

7. Новейшая история Турции. – М. : Наука, 1968. – 341 с.

8. Новичев А. Д. Краткая история Турции / А. Д. Новичев. – М. : Наука, 1965. – 269 с.

9. Особенности модернизации на мусульманском Востоке : опыт Турции, Ирана, Афганистана, Пакистана : Сборник статей / [под. ред. В. И. Белокреницкого]. – М. : Институт востоковедения РАН, 1997. – 196 с.

10. Поцхверия Б. М. Турция между двумя мировыми войнами / Б. М. Поцхверия. – М. : Наука, 1992. – 253 с.

11. Розалиев Ю. Н. Экономическая история Турецкой республики / Ю. Н. Розалиев. – М. : Наука, 1980. – 304 с.

12. Трошин Ю. А. История стран Азии и Африки в новейшее время (1918 – 2000). – М. : Весь мир, 2004. – 608 с.

13. Уразова Е. И. Экономика Турции : от этатизма к рынку / Е. И. Уразова. – М. : Наука, 1993. – 317 с.

14. Ушаков А. Г. Феномен Ататюрка. Турецкий правитель, творец и диктатор / А. Г. Ушаков. – М. : Центрполиграф, 2002. – 388 с.

15. Шамсутдинов А. М. Турецкая республика. Краткий очерк истории. 1921 – 1961 / А. М. Шамсутдинов. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962. – 96 с.

16. Шамсутдинов А. М. Национально-освободительная борьба в Турции : 1918 – 1923 годы / А. М. Шамсутдинов. – М. : Наука, 1968. – 358 с.

17. Шахинлер М. Кемализм : Зарождение, влияние, актуальность / М. Шахинлер. – М. : ООО «Печатный дом», 1998. – 411 с.

наступний день на засіданні меджлісу він виступив з великою промовою. Мустафа Кемаль-паша розділив питання про султанат і халіфат. Зважаючи на можливість несприйняття в країні пропозиції щодо скасування халіфату, Кемаль поставив насамперед питання про знищення султанату і вигнання Вахїдєддіна – останнього султана. Кемаль доводив у своєму виступі, що вся влада, увесь суверенітет повинні належати Великим Національним Зборам Туреччини. Він навів ряд історичних прикладів, коли умертвляли халіфів, виганяли їх і т. п.

– Султан Вахїдєддін, – сказав Кемаль, – зганьбив себе справами з імперіалістами в очах усієї нації і повинен бути усунений.

Вище мною було вже розказано про неоднозначну поведінку прем'єр-міністра Реуф-бея у ставленні до питань політики нової Туреччини. З приводу питання про ліквідацію трону він говорив Мустафі Кемалю, що душею і серцем відданий султану, оскільки батько його жив благодіяннями монарха і належав до сановників Оттоманської імперії.

– Спогади про ці благодіяння, – говорив Реуф, – живуть у мене в крові. Мій обов'язок – залишитися вірним султану та халіфату. Без них Туреччина зазнає катастрофи.

Незадовго до 1 листопада 1922 р., коли був прийнятий закон про ліквідацію султанату, опозиція розпочала, як писав Кемаль, запеклу агітацію в Зборах, приписуючи особисто Мустафі Кемалю проект повалення султанської влади.

Щоб завадити маневрам опозиції з цього питання, Мустафа Кемаль запросив Реуф-бея у свій кабінет в будинку Зборів. Прийнявши прем'єр-міністра стоячи і роблячи вигляд, що йому абсолютно невідомі його, Реуф-бея, погляди та переконання, Мустафа Кемаль звернувся до нього з такими словами:

Наступного дня ми відвідали семінарії, дитячі притулки, жіночі навчальні заклади. В одній міській школі, типу початкового училища, ми були присутні на уроці, який давав мулла. Бажаючи продемонструвати нам повагу, він змусив одного учня написати на дошці вітання арабською мовою. Мустафа Кемаль досить різко обірвав муллу і наказав «арабськими дурницями» не займатися, а написати краще що-небудь турецькою мовою. Я попросив дозволу Мустафи Кемалю поставити запитання цьому учневі: «Хто є в даній час господарем Туреччини?» Учень раптом випалив: «Султан!». Побачивши здивовані обличчя присутніх, він збився і почав бурмотіти щось незв'язне. Мустафа Кемаль розсердився. Сказавши, що замість «арабських дурниць» варто було б пояснити, яким є справжній стан сучасної Туреччини, він пішов зі школи. Правда, в інших школах ми з подібними фактами не мали справи.

У Конії жінки, як нам здалося, почували себе значно вільніше, ніж в Анкарі. На вулицях ми зустрічали жінок з відкритими обличчями. Багато хто з них прийшов навідати Мустафу Кемалю і нас; говорили про тяжке становище турчанок, про необхідність звільнити жінку, вести боротьбу з невіглаством.

Усунення та вигнання султана

1 листопада 1922 р. відбулася знаменна подія – Великі Національні Збори Туреччини прийняли закон про ліквідацію султанату. Рішення цього питання було прискорене запрошенням Туреччини на мирну Лозаннську конференцію: держави Антанти продовжували визнавати уряд султана Вахїдеддіна і поряд з урядом ВНЗТ запросили на конференцію також стамбульський уряд.

Характерні деякі деталі, пов'язані з цим важливим конституційним актом. 31 жовтня 1921 р. на зборах парламентської «Групи захисту прав» Мустафа Кемаль заявив про необхідність ліквідації султанської монархії. На

Додаткова:

1. Васильев А. А. Мост через Босфор. – А. А. Васильев – М. : Молодая гвардия, 1989. – 304 с.
2. Гасанова Э. Ю. Об идеологии национально-освободительного движения в Турции и роли Кемалю Ататюрка в её развитии / Э. Ю. Гасанова // Турция. История и современность. – М. : Наука, 1988. – С. 165–175.
3. Георгиян Э. А. Турецкая Республика. Основные институты государственного строя / Георгиян Э. А. – М. : Наука, 1975. – 222 с.
4. Дадашев Т. П. Просвещение в Турции в новейшее время (1923 – 1960 гг.) / Т. П. Дадашев. – М. : Наука, 1978. – 171 с.
5. Данилов В. И. Метаморфозы турецкого национализма / В. И. Данилов // Ближний Восток и современность: Сборник статей (выпуск девятый). – М. : Наука, 2000. – С. 20–35.
6. Данилов В. И. Турция 80-х годов : от военного режима до «ограниченной демократии» / В. И. Данилов. – М. : Наука, 1991. – 192 с.
7. Жевахов А. Ататюрк / А. Жевахов. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 377 с.
8. Еремеев Д. Е. На стыке Азии и Европы : Очерки о Турции и турках / Д. Е. Еремеев. – М. : Наука, 1980. – 238 с.
9. Киреев Н. Г. История Турции. XX век / Н. Г. Киреев. – М. : Крафт+, ИВ РАН, 2007. – 609 с.
10. Киреев Н. Г. История этатизма в Турции / Н. Г. Киреев. – М. : Наука, 1991. – 341 с.
11. Кондакчян Р. П. Внутренняя политика Турции в годы Второй мировой войны / Р. П. Кондакчян. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1980. – 244 с.
12. Миллер А. Ф. Очерки новейшей истории Турции / А. Ф. Миллер. – М., Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 280 с.

13. Миллер А. Ф. Становление Турецкой республики / А. Ф. Миллер // Народы Азии и Африки. – 1973. – № 6. – С. 14–56.

14. Моисеев П. П. Стратегия экономического развития Турции : 20 – 80-е годы XX века / П. П. Моисеев, Г. И. Старченков // Народы Азии и Африки. – 1987. – № 2. – С. 24–28.

15. Моисеев П. П. Турция : от полуколониальной экономики империи к хозяйственной самостоятельности республики / П. П. Моисеев // Восток. – 2002. – № 2. – С. 135–144.

16. Нарочницкая Н. Старый «Восточный вопрос» в новой англо-саксонской политике / Н. Нарочницкая // Международная жизнь – 2001. – № 8. – С. 76–79.

17. Расим Дирсехан Орс. Русские, Ататюрк и рождение Турецкой Республики. В зеркале советской прессы 1920-х годов. = Rus Basininda Kurtuluş Savaşı ve Atatürk. Devrim Yılları. – М. : Весь Мир, 2012. – 128 с.

18. Розалиев Ю. Н. Особенности развития капитализма в Турции (1923 – 1960 гг.) / Ю. Н. Розалиев. – М. : Наука, 1962. – 355 с.

19. Старченков Г. Двести лет вестернизации Турции / Г. Старченков // Азия и Африка сегодня. – 2000. – № 6. – С. 25–31.

20. Старченков Г. И. Современная Турция / Г. И. Старченков. – М. : Знание, 1989. – 63 с.

21. Турция. Бегом в XXI век // Азия и Африка сегодня. – 1994. – № 2. – С. 13–19.

22. Турция : история и современность. Сборник статей. – М. : Наука, 1988. – 264 с.

23. Хейфец А. С. Советская дипломатия и народы Востока / А. С. Хейфец. – М. : Наука, 1968. – 328 с.

24. Черников И. Ф. В интересах мира и добрососедства (О советско-турецких отношениях в 1935 – 1970 гг.) / И. Ф. Черников. – К. : Наукова думка, 1977. – 200 с.

– Ходімо, – звернувся Мустафа Кемаль-паша до нас, – тут нам більше нема чого робити... І, зробивши звичний уклін, він пішов.

В автомобілі Мустафа Кемаль ще довго не міг заспокоїтися.

– Скінчиться війна, – говорив він, – тоді поговоримо з ними серйозно. Насамперед їх треба позбавити фінансової бази – вакуфів. Величезна кількість землі, щось близько двох третин усіх земельних угідь у країні, а може й більше, є вакуфами. Це джерело існування мулл. Це грабіж селян. Ми з цим покінчимо. Мають ще нахабство просити допомоги від уряду!

Кемаль розповів нам про те, що на території Анатолії налічується до 17 тис. духовних шкіл, що приховують від призову до армії ось таких молодців, яких ми бачили. Це – цілий корпус. На моє запитання, чому досі не призвані в армію учні медресе, він відповів, що наказ про їх мобілізацію вже віддано. Цей революційний крок викликав велике схвалення серед офіцерів, і останнім часом тільки й було розмов, що про це.

Артилерійське училище і кадетський корпус

Кемаль дав кілька завдань курсантам, які ними були виконані. Дуже гарне враження справив кадетський корпус, в якому займалися юнаки із зайнятих греками областей. Ми були присутні на уроках арифметики, французької та турецької мов, історії та географії. В останній день нашого перебування в Конії учні кадетського корпусу, незважаючи на погану погоду, з власної волі вишикувалися та прийшли до дому, який ми займали, щоб привітати нас піснею та музикою.

Лазарети й лікарні в Конії були бідно обладнанні, але утримувалися в чистоті; догляд за пораненими воїнами, їхнє харчування були організовані дуже дбайливо. Ми внесли від імені Червоної Армії кілька сот лір на частування поранених турецьких солдатів і офіцерів.

У комір кітеля, в якому він був, коли приймав мене перший раз, були вшиті зірочки, обрамлені чотирма гранями з листя. Носив він смушкову високу папаху коричневого кольору і часто сидів у ній, будучи в приміщенні.

Після зустрічі з Мустафою Кемалем-пашою я поїхав до І. Абілова – повпреда Радянського Азербайджану в Туреччині.

Духовні семінарії

... Того ж дня ми відвідали дві духовні семінарії (медресе). У дворі семінарій були вишикувані учні, майбутні мулли, здорові, міцні, здебільшого молоді люди. Біля них – цілий сонм мулл, ходжі, у широких халатах, в білих і зелених чалмах. Вони улесливо кланялися Кемалю. Один ходжа, надзвичайно впливовий серед духовенства, звернувся до Мустафи Кемаля з проханням дозволити збільшити число семінарій. Він просив також про те, щоб учнів не мобілізували.

Кемаль вочевидь стримувався під час промови ходжі, але коли було поставлено питання щодо звільнення семінаристів від призову в армію, він не витримав і різко, підвищеним тоном сказав:

– Що ж, для вас дорожче медресе, ніж перемога над греками, ніж звільнення нації від гніту?! Відгодуєте молодих, здорових дармоїдів, у той час як нація у крові, кращі сини народу б'ються на фронтах, віддають своє життя!

Чим далі говорив Кемаль-паша, тим суворіше ставали його очі.

– Завтра ж накажу всіх ваших відгодованих молодців забрати в армію, – заявив він. Мулли притихли, але їхні обличчя палали від гніву: у присутності іноземців, росіян, так різко з нами поведився голова уряду.

Електронні ресурси:

1. Введение фамилий и кемализм. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Кемализм>
2. В. И. Данилов. Метаморфозы турецкого национализма [Електронний ресурс] / В. И. Данилов // Ближний Восток и современность: Сборник статей (выпуск девятый). – М., 2000. – С. 20–35. – Режим доступу: <http://www.middleeast.org.ua/research/turkey8.htm>
3. Задонский С. Решение курдского вопроса в Турции / С. Задонский. – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2002/25-09-02.htm>
4. Кемалистское евразийство: новый политический дискурс в Турции. – Режим доступу: <http://geopolitica.ru/Articles/821>
5. Киреев Н. Г. История Турции. XX век [Електронний ресурс] / Н. Г. Киреев. – М., 2007. – Режим доступу: <http://historybook.at.ua/news/2012-04-25-770>

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

УГОДА МІЖ ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ, ФРАНЦІЄЮ ТА ІТАЛІЄЮ ПРО СФЕРИ ВПЛИВУ В АНАТОЛІЇ, УКЛАДЕНА В СЕВРІ

10 серпня 1920 р.

(Витяг)

Угода була укладена водночас із підписанням Севрського мирного договору між Туреччиною, з одного боку, і державами Антанти – з іншого. Вона являла собою конкретне оформлення тих положень Севрського договору, які передбачали розчленування Туреччини.

Стаття 1. Між Державами, які домовляються, буде існувати в Туреччині повна рівність у всьому, що стосується складу всіх міжнародних комісій, вже

створених, або таких, що мають бути створені, включаючи різні управління, залежні від них, та ті, які мають доручення реорганізувати і контролювати в міру, сумісну з незалежністю країни, різні публічні управління (судова та фінансова адміністрація, жандармерія і поліція) та забезпечувати захист меншин за расою, релігією або за мовою.

Однак якщо Оттоманський уряд або уряд Курдистану виявили б бажання забезпечити собі зовнішнє сприяння для управління та для завідування місцевими поліцейськими справами в зонах, в яких особливі інтереси Франції та Італії взаємно визнаються, то Договірні Держави зобов'язуються не заперечувати переважне право держави, особливі інтереси якої в цих зонах визнані, на надання цього сприяння. Це сприяння повинно буде особливо поширюватися на краще забезпечення захисту, що надається меншинам за расою, через релігію або мову в названих зонах.

Стаття 2. Забезпечення суднам, повітряним суднам, виробництву ґрунтів та промисловості кожної з держав у зонах кожної зі сторін повної рівності. Сторони, однак, зобов'язуються не вимагати отримання концесій в зоні кожної іншої з держав, хіба що остання опинилася б нездатною або відмовилася б мати переваги зі свого особливого становища.

Стаття 3. Зобов'язання сторін взаємно надавати дипломатичну підтримку для підтримки свого становища в визнаній за кожною з них зоні.

Стаття 4. Анатолійська залізниця, залізниця Мерсіна – Тавр – Адана і частина Багдадської залізниці, що пролягає через оттоманську територію... будуть експлуатуватися компанією, капітал якої буде підписаний британськими, французькими та італійськими фінансовими групами, які представляють інтереси, які ці групи могли б мати, кожна до 1 серпня 1914 року на всю багдадську лінію; надлишок

З фортеці відкривається широкий вид на місто. Місто здавалося затісним. Околиці Анкари – горбисті, вдалині видно окремі високі гори й гірський ланцюг. Я оглянув вежу Тамерлана, помилувався чудовими за красою архітектурними лініями залишків арки і храму часів римського імператора Августа, давніми римськими мостами.

Наше повноважне представництво розміщувалося в центрі міста, у тісному дерев'яному двоповерховому будинку, на вулиці настільки вузькій, що роз'їхатися двом екіпажам було неможливо. Вулиця закінчувалася мечеттю з високим мінаретом.

Зустріч з Газі Мустафою Кемалем відбулася 30 січня 1922 р. і була дружньою.

Перша зустріч і бесіда з Мустафою Кемалем-пашою

... Яке на мене справив враження Мустафа Кемаль-паша? При першому знайомстві насамперед звертаєш увагу на зовнішність і мимоволі вдивляєшся в свого співрозмовника, спостерігаєш за його жестами, виразом очей, обличчя.

У Мустафи Кемалю – світле рідке волосся, підстрижені рудуваті вуса. Очі, що задають тон усьому його вигляду: сталеві, виражають сильну волю. Я їх такими побачив, коли він вислуховував моє перше привітання. Коли ми сіли до столу та пили густу каву з маленьких чашок, його очі трохи потемніли, стали якось м'якішими, добрішими. Я бачив цю різницю також і під час наступних зустрічей і бесід не тільки зі мною, а й із людьми з його близького оточення – Ісмет-пашою, Февзі-пашою. Мені доводилося бути присутнім при вирішенні ним бойових завдань – тоді його очі, здавалося, не бачили співрозмовника.

Зросту він був вище середнього, міцної статури, обличчя з трохи впалими щоками, брови густі та широкі.

Моє призначення в Туреччину

... Народний комісар закордонних справ Г. В. Чичерін запропонував мені їхати повноважним представником у Туреччину.

– Доручення серйозне, велика відповідальність... – миготіло у мене в голові. – Чи впораюсь я?..

Туреччина... Нещодавно велика держава, яка володіла Малою Азією, Балканами, Єгиптом... Правда, тепер перетворена фактично на другорядну, хоча вона все ще продовжувала відігравати значну роль у світовій дипломатії. У Туреччині Дарданелли, Босфор – морський ключ до Чорного моря. У Туреччині зіткнулися інтереси імперіалістів... Через Туреччину великі держави проклали колії на схід – в Персію, Індію, Сирію, Ірак... Гостре вірменське питання... Курдське питання... Питання панісламізму, пантюркізму... Зрештою, там йде війна – нова Туреччина на чолі з Мустафою Кемалем-пашою б'ється з імперіалістами та їхнім ставлеником – Грецією, бореться з урядом султана, що знаходиться в Константинополі під охороною військ Антанти...

Швидкий огляд міста Анкари

За короткий проміжок часу між відвідуванням Міністерства закордонних справ і офіційною зустріччю з Мустафою Кемалем-пашою я швидко оглянув Анкару.

Місто – з дуже вузькими вуличками, старими дерев'яними будинками, численними мінаретами. Возвеличувалась над містом давня фортеця з напівзруйнованими стінами і замком султана Баязида I.

Довелося згадати історію Туреччини, в якій залишили слід справи Баязида і Тамерлана (Тимура) в XIV столітті. Тут, в Анкарі, розігралася велика битва Тамерлана з турками. Баязид був ув'язнений і вивезений з рідної йому Туреччини.

До нас фортецю відвідав М. В. Фрунзе.

капіталу буде розподілений рівними частинами між британською, французькою та італійською групою.

Однак в обмін на всі інтереси або частину їх, якими французькі уродженці володіли до 1 серпня 1914 р. на лінії Багдадської залізниці, французький уряд зберігає за собою право отримати й експлуатувати всю залізничну лінію (включаючи лінію Мерсіна – Тавр – Адана), що знаходиться в зоні, де визнані його особливі інтереси, або частина цієї лінії...

При утворенні компанії, передбаченої в розділі першому цієї статті, будуть враховані особливі права й інтереси, визнані за належними урядами в зонах, визначених цією угодою, таким, однак, чином, щоб не зашкодити належній експлуатації залізниць.

Договірні Держави погоджуються сприяти у найближчому майбутньому об'єднанню сукупності мереж залізниць, розташованих на території, що залишилася оттоманською, шляхом створення товариств і компаній для експлуатації цих мереж.

Стаття 5. Визначення меж французької та італійської зони. Французька зона: на півдні від гирла річки Лама-су в Олександретській затоці до місця, де північна межа Сирії зустрічається з морем – Середземне море, звідти до повороту Тигра в шести кілометрах на північ від Азек – північна межа Сирії; на сході до злиття Хасо-су з Тигром, течія Тигра і до точки на Хасо-су на південь від Мелето-даг – течія Хасо-су; на півночі – лінія вершин Мелетій-даг, Антог-даг, Шевтела-даг, Мурад-су, Євфрат і лінія вершин Хабаш-даг, Тер-Фелл-даг і Доманл-даг; на заході – межі вілайетів Сівас і Ангора, пасмо Ак-даг, кордон тих же вілайетів, лінія вершин Девелі-даг і Ала-даг, пасмо Булгар-даг і течія Лама-су до впадіння в Олександретську затоку. Італійська зона: на сході – західний кордон французької зони; на півночі – залізниця Акшар-Конія, яка залишається в італійській зоні, залізниця Акшар-Кютах'я, яка залишається поза італійською зоною, Кешіг-даг і пряма

лінія до точки, у так званій зоні проток, де він зустрічається в Абулліонт-Геул; на заході – південна межа зони проток і північна, східна і південні межі Смірнської території: на півдні – Егейське море і Середземне море до впадіння Ламу-су в Олександреттську затоку.

Стаття 6. Що стосується територій, відокремлених від колишньої Оттоманської імперії, і тих, що є об'єктом мандатів..., то мандатна держава користуватиметься щодо інших Договірних Держав правами і перевагами, якими користуються, оскільки це стосується зон, описаних у статті 5, держави, за якими визнано особливі інтереси у названих зонах.

Стаття 7. Усі концесії на експлуатацію вугільного басейну Гераклеї... зберігаються за Італійським урядом, без порушення прав... придбаних до 30 жовтня 1918 року союзними або нейтральними громадянами. Що стосується прав., які належать оттоманським уродженцям, то їх відшкодування буде мати місце за згодою з Оттоманським урядом, але покладатиметься на Італійський уряд. Однак у той день, коли Італійський уряд або італійські компанії отримають щорічний видобуток вугілля, що дорівнює тому, який отримають до 1 січня 1930 року компанії, які належали на 30 жовтня 1918 року союзним або нейтральним громадянам, Італійський уряд зобов'язується, керуючись справедливістю, забезпечити Оттоманській гераклійській компанії, яка має французькі капітали, ...участь в одній чверті інтересів, які виникнуть після того, як Італійським урядом або італійськими товариствами буде досягнутий видобуток, рівний видобутку зазначених союзних і нейтральних громадян до 1 січня 1930 року...

Стаття 8. Французький та Італійський уряди виведуть свої війська з належних зон, де визнані їх особливі інтереси, після того, як Договірні Держави погодяться про те, що (Севрський)... мирний договір виконаний і що заходи, на які погодилася Туреччина для захисту християнських меншин, прийняті...

Вважається встановленим, що під турецькою територією, визначеною в цій статті, мається на увазі територія, яка знаходиться під безпосереднім військовим і цивільним управлінням Уряду Великих Національних Зборів Туреччини...

Стаття 10. На громадян обох Договірних Сторін, що знаходяться на території іншої Сторони, будуть поширюватися усі права і обов'язки, що відповідають законам країни, в якій вони знаходяться, за винятком обов'язків з національної оборони, від яких вони будуть звільнені.

Стаття 11. Обидві Договірні Сторони згодні застосувати принцип найбільшого сприяння щодо громадян кожної з Договірних Сторін, які перебувають на території іншої Сторони.

Ця стаття не застосовується до прав громадян союзних Росії Радянських Республік, так само, як і до прав громадян мусульманських країн, союзних Туреччині...

Стаття 15. Росія зобов'язується здійснити щодо Закавказьких Республік кроки, необхідні для визнання цими Республіками в договорах, які будуть укладені ними з Туреччиною, статей цього Договору, які безпосередньо їх стосуються.

Перекладено за виданням: Хрестоматія по новейшей истории / [ред. Б. Г. Гафурова и др.] ; В 3-х т. – М. : Изд-во соц.-эк. литературы, 1960. – Т. 1. – С. 833–835.

ЗІ СПОГАДІВ РАДЯНСЬКОГО ДИПЛОМАТА С. І. АРАЛОВА

Спогади С. І. Аралова охоплюють період 1922 – 1923 рр., який був насичений найважливішими міжнародними подіями. Велику увагу автор приділив постаті Мустафи Кемалю, його поглядам щодо найважливіших аспектів внутрішньої та зовнішньої політики Туреччини.

незалежність, а рівним чином їх право на обрання форми правління, згідно з їх бажанням.

Стаття 5. Щоб забезпечити відкриття Проток і вільне проходження через них для торговельних відносин усіх народів, обидві Договірні Сторони погоджуються передати остаточне визначення міжнародного статуту Чорного моря і Проток подальшою конференцією з делегатів прибережних держав з тим, що винесені нею рішення не завдадуть шкоди повному суверенітету Туреччини, так само, як і безпеці Туреччини та її столиці Константинополю.

Стаття 6. Обидві Договірні Сторони визнають, що усі договори, які до цього часу укладені між обома країнами, не відповідають обопільним інтересам. Вони погоджуються тому визнати ці договори скасованими і такими, що не мають сили.

Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки заявляє, зокрема, що він вважає Туреччину вільною від усяких щодо нього грошових чи інших зобов'язань, заснованих на міжнародних актах, раніше укладених між Туреччиною і царським урядом.

Стаття 7. Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, вважаючи режим капітуляцій несумісним з вільним національним розвитком будь-якої країни, так само, як і з повним здійсненням її суверенних прав, вважає такими, що втратили силу і є скасованими будь-які дії і права, що мають якесь відношення до цього режиму.

Стаття 8. Обидві Договірні Сторони погоджуються не допускати утворення або перебування на своїй території організацій або груп, що претендують на роль уряду іншої Сторони, або частини її території, так само, як і перебування груп, що мають на меті боротьбу з іншою Державою. Росія і Туреччина взяли на себе таке ж зобов'язання і щодо Радянських Республік Кавказу за умови взаємності.

Стаття 9. Кожна з Договірних Держав, особливі інтереси якої визнані в зоні оттоманської території, тим самим візьме на себе відповідальність за спостереження виконання мирного договору з Туреччиною щодо положень, які захищають у вказаній зоні меншини.

Стаття 10. Ніщо у цій угоді не нанесе шкоди праву уродженців третіх держав мати вільний доступ для комерційних і економічних цілей в одну будь-яку зону, описану у статті 5...

Стаття 11. Ця угода... набере чинності одночасно з тим, коли набуде чинності для трьох Договірних Держав мирний договір з Туреччиною.

Перекладено за виданням: Ключников Ю. В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях / Ю. В. Ключников, А. В. Сабанин. – М., 1929. – Ч. III. – С. 65–66.

РЕЗОЛЮЦІЯ, ПРИЙНЯТА КОНГРЕСОМ «ТОВАРИСТВ ЗАХИСТУ ПРАВ СХІДНОЇ АНАТОЛІЇ» В ЕРЗЕРУМІ

10 – 23 серпня 1919 р.

(Витяг)

§ 1. Східні вілайети Малої Азії, вілайет Трапезунд і санджака Джаніка складають єдине, неподільне ціле і входять у якості інтегральної частини до складу Оттоманської імперії.

§ 2 Ми ніколи не допустимо, щоб греки або вірмени зайняли щодо нас позицію, спроможну створити загрозу нашому існуванню й оттоманському суверенітету.

Тому наша нація вважає себе вправі і здатною захищатися усіма способами, які будуть у її розпорядженні. ... Ми будемо розглядати будь-яку інтервенцію великих держав Антанти, в чому б така не полягала, як спробу сприяти здійсненню планів і проектів, які ми заперечуємо.

§ 3. Перед загрозою небезпеки, що погрожує навіть самому існуванню оттоманської держави, нашою метою є збереження султанату і халіфату»...

§ 7 ... Мета товариства полягає в тому, щоб захистити суверенну волю нації і закликати національні сили до активності з метою забезпечення нашої національної незалежності, недоторканості оттоманської батьківщини і захисту безпеки верховного імператорського престолу халіфа і султана.

Перекладено за виданням: Кемаль М. Путь новой Турции / М. Кемаль. – М. : Литиздат НКВД, 1929. – Т. 1. – С. 374–377.

НАЦІОНАЛЬНА ОБІТНИЦЯ

28 січня 1921 р.

1. Долю територій, на яких переважає виключно арабське населення..., необхідно визначити згідно з висловленим бажанням населення зазначених територій.

2. У випадку потреби можна знову звернутися до плебісциту в тих санджаках (карському, батумському і аргаданському), які вже скористалися першим випадком свого звільнення, щоб вирішити шляхом загального голосування питання про приєднання до матері-вітчизни.

3. Юридичне становище Західної Фракії... має бути визначено згідно з вільним голосуванням місцевого населення.

4. Безпека Константинополя повинна бути поза всякими зазіханнями. При дотриманні цього принципу рішення про відкриття проток – Босфор і Дарданелли – для міжнародної торгівлі й транзиту буде прийнято за взаємною згодою між нами та іншими зацікавленими державами.

5 ... Ми визнаємо основною умовою нашого існування володіння правом повної свободи й незалежності.

Через це ми висловлюємося проти усіх постанов, які перешкоджають нашому політичному, юридичному, фінансовому розвитку. Постанови, що стосуються наших фінансових зобов'язань, не повинні суперечити вищевикладеним принципам.

Перекладено за виданням: Акимкина И. А. Практикум по истории стран Зарубежного Востока (Индия, Иран, Турция) / И. А. Акимкина, М. А. Люксембург. – М. : Высшая школа, 1963. – С. 124.

ДОГОВІР ПРО ДРУЖБУ ТА БРАТЕРСТВО МІЖ РСФРР І ТУРЕЧЧИНОЮ

16 березня 1921 р.

(Витяг)

Стаття 1. Кожна з Договірних Сторін погоджується не визнавати ніяких мирних договорів чи інших міжнародних актів, до прийняття яких примушувалася б силоміць інша з Договірних Сторін. Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки погоджується не визнавати жодних міжнародних актів, що стосуються Туреччині й не визнані Національним Урядом Туреччини, репрезентованим нині її Великими Національними Зборами.

Під поняттям Туреччини у цьому Договорі маються на увазі території, включені до Національного Турецького Пакту від 28 січня 1336 (1920) року, виробленого і проголошеного Оттоманською Палатою Депутатів в Константинополі, який був оприлюднений в пресі й усім державам...

Стаття 4. Обидві Договірні Сторони, констатуючи зіткнення між національним визвольним рухом народів Сходу і боротьбою трудящих Росії за новий соціальний лад, урочисто визнають за цими народами право на свободу і